

TP 890

TMMOB
MAKINA MÜHENDİSLERİ ODASI
TEKSTİL RAPORU

TÜRKİYE'DE
PAMUKLU TEKSTİL
SANAYİNİN
TARİHSEL GELİŞİMİ
VE BUGÜNKÜ
DURUMU

MMO TEKSTİL KOMİSYONU
TARAFINDAN HAZIRLANMIŞTIR

HAZIRLIYANLAR

Cavit ŞENTÜRK

Yaman ERDAL

Oğuz TÜRKYILMAZ

STATE OF NEW YORK
OFFICE OF THE COMMISSIONER OF EDUCATION

THE STATE OF NEW YORK
OFFICE OF THE COMMISSIONER OF EDUCATION

THE STATE OF NEW YORK
OFFICE OF THE COMMISSIONER OF EDUCATION

THE STATE OF NEW YORK
OFFICE OF THE COMMISSIONER OF EDUCATION

THE STATE OF NEW YORK
OFFICE OF THE COMMISSIONER OF EDUCATION

THE STATE OF NEW YORK
OFFICE OF THE COMMISSIONER OF EDUCATION

THE STATE OF NEW YORK
OFFICE OF THE COMMISSIONER OF EDUCATION

THE STATE OF NEW YORK
OFFICE OF THE COMMISSIONER OF EDUCATION

G İ R İ Ş

Komisyonumuz, pamuklu tekstil sanayiini genelde Odamızın Çalışma Raporunda yeralan, sanayileşme sorununa ilişkin yaklaşımların ilkelerini; özelde sanayiinin kendi yapısal sorunlarını gözönünde bulundurarak incelemiştir.

Son yıllarda sürekli olarak tekstil ve özellikle pamuklu tekstil sanayiinin gelişmesinden söz edilmektedir. Bu gelişmelerin niteliği ancak, yurdumuz üzerindeki emperyalist sömürü mekanizmasının bütünselliğinde anlaşılabilir.

Emperyalizm, özellikle 1960'lardan sonra kendine bağımlı olan geri bırakılmış ülkelerde bazı hafif sanayi dallarının gelişmesine olanak tanımıştır. Emperyalist metropollerde ekonomi, artık kâr oranı görece olarak düşük olan hafif sanayi dallarında değil, silah, uzay elektronik, petrokimya gibi yüksek kârlarla çalışan sanayi dallarında yoğunlaşmaktadır.

Gıda, tekstil gibi hafif sanayi dallarında ise, azalan üretim nedeniyle oluşan açık, geri bırakılmış ülkelere karşılanmaktadır. Böylece, daha önce geri bırakılmış ülkelerin hiç sanayileşmemelerini isteyen emperyalizm, artık bazı hafif sanayi dallarının gelişmesine destek olmaktadır. Bu sanayiler, gerek yatırım malları, gerekse teknoloji, know-how, royalty gibi haklar açısından emperyalizme bağımlıdır. Bu sanayi dallarına yatırım yapan burjuvazi aynı anda montaj-ambalaj sanayiinin çeşitli alanlarında emperyalistlerle ortak yatırıma da gitmektedir.

Emperyalizmin sömürüsü altında olan Pakistan, Mısır, Yunanistan gibi ülkelerin yanısıra Türkiye'de de tekstil sanayiinin gelişmesi bu çerçevede düşünülmelidir. Tekstil sanayii, bugün hammaddesinden ara malına, ara malından son ürüne değin emperyalist denetim altındadır, sağlıklı bir yapıya sahip değildir. Çalışmada, tekstil sanayiinin çeşitli çarpık yönleri belirtilmiştir.

Bilinmesi gereken, tekstil sanayiinde görüldüğü gibi, bağımsız bir sanayileşmenin, emperyalist - kapitalist ilişkiler içinde yer aldığı sürece mümkün olamayacağıdır.

İÇİNDEKİLER

Sayfa No :

I — PAMUKLU DOKUMACILIĞIN ANADOLU'DA GELİŞİMİ	
1. Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluş ve Yükselme Döneminde Durum	1
2. Osmanlı İmparatorluğunun Duraklama Döneminde Durum	2
3. Sanayi Devrimi Döneminde Durum	5
4. Tanzimattan Cumhuriyete Dek Dönemdeki Durum ...	6
II — EMPERYALİZMİN TÜRKİYE'Yİ YENİDEN İŞGALİ	15
1. 1923 - 1932 Dönemi	15
2. 1923 - 1931 Döneminde Pamuklu Dokuma Sektörü	19
3. Dönem İçinde Dokuma Sanayinin Konumu	22
III — 1931 - 1945 DÖNEMİ DEVLETÇİLİK UYGULAMASI	24
1. Devletçilik Politikasının Nedenleri	24
2. Sümerbank ve Pamuklu Dokumacılık	27
VI — 1945 - 1962 DÖNEMİ : UYGULANAN EKONOMİK SİYASETİN ESASLARI	
1. Geçiş Dönemi : 1945 - 1950	30
2. 1950 - 1962 Dönemi	30
3. Sonuç	32
4. 1945 - 1962 Döneminde Pamuklu Dokuma Sanayinin Durumu	32
5. 1945 - 1960 Dönemi	32
6. Özel Sektör Pamuklu Dokuma Tesislerinin Gelişmesi	33
7. Dönem içinde Kamu Kesimi Pamuklu Tesislerinin Durumu	34
8. Toplu Durum	35
9. Pamuklu Dokuma Ürünleri Üretimi	35
10. Pamuklu Dokuma Ürünleri İthalatı	39

11. Dokuma Sanayiinde Çalışan İşçiler	39
12. Dokuma Sanayiindeki İşyerleri ve Bölgelere Dağılımı	40
13. Özet	42
V — CUMHURİYET DÖNEMİNDE TÜRKİYE'DE PAMUK ÜRETİMİ	43
1. Hükümetin Tarım Politikası	43
2. Pamuk Ekim Alanları	44
3. Pamuk Tohumluğu	45
4. Kimyevi Gübre	46
5. Sulama	47
6. Tarım İlaçları	47
7. Makinalaşma	48
8. Akaryakıt	48
9. Kredi ve Falz	49
10. Destekleme Alımları	49
11. Pamuk Üretimi ve Verimi	50
12. Pamuk Fıatları	50
13. Pamuk İhracatı	51
14. Pamuk Ekimini Destekleme Kuruluşları	52
VI — I. VE II. BEŞ YILLIK PLAN (1963 - 72) DÖNEMİNDE PAMUK İPLİĞİ VE PAMUKLU DOKUMA ENDÜSTRİSİNİN DURUMU, YAPISAL GELİŞMELER VE SORUNLARI :	?
1. SEKTÖRÜN TANIMI ve SINIRLANMASI	57
2. PLANLI DÖNEMDE PAMUK İPLİĞİ, PAMUKLU DOKUMA ve TERBİYE TESİSLERİ	57
2.1. Tesis ve İğ Sayısı, İğ Sayısı İtibariyle Kamu Özel Kesim Payları ve Tesislerin İllere Göre Dağılımı	57
2.2. Pamuk İpliği Tesislerinin Bütünleşme Durumu ...	60
2.3. İğ Başına Verimlilik ve Uluslararası Karşılaştırmalar	64
2.4. Pamuklu Dokuma Tesis ve Tezgâh Sayısı	64
2.5. Pamuklu Dokuma Tesislerinde Bütünleşme Durumu	65
2.6. Tezgâh Başına Verimlilik ve Uluslararası Karşılaştırmalar	68
2.7. Pamuklu Terbiye Tesisleri, Tesis Sayısına Göre Kamu - Özel Kesim Payları, Tesislerin İllere Göre Dağılımı	68

3. DOKUMA ENDÜSTRİSİNİN İMALAT ENDÜSTRİSİ İÇİNDEKİ YERİ, BU SEKTÖRÜN YAPISINI BELİRLEYEN GÖSTERGELERİN İNCELENMESİ :	68
3.1. Dokuma Endüstrisinde Çalışanların Sayısı	68
3.2. İmalat Endüstrisi ve Dokuma Alt Sektöründe Yaratılan Katma Değer	69
3.3. İmalat Endüstrisi ve Dokuma Alt Sektöründeki İşyeri Sayısı ve Sabit Sermaye Yatırımları	70
3.4. Dokuma İşletmelerinin İşyeri Büyüklükleri	70
3.5. Dokuma İşletmelerinin Mülkiyet Durumu	71
3.6. Dokuma ve Özellikle Pamuklu Dokuma Endüstrisindeki İstihdam Olanakları	71
3.7. Pamuklu Dokuma Endüstrisinde Çalışanların Özellikleri	72
3.8. Dokuma Endüstrisinde İşletme Başına Sabit Sermaye Yatırımları	72
4. PLANLI DÖNEMDE YURT - İÇİ PAMUK İPLİĞİ VE PAMUKLU DOKUMA TALEBİ, İHRACATI, ÜRETİMİ VE YATIRIMLARI	73
4.1. Pamuk İpliği Yurt İçi Tüketim Miktarları	73
4.2. Pamuk İpliği İthalatı ve Sümerbank'ın İplik Stokları	74
4.3. Pamuk İpliği İhracatı	73
4.4. Planlı Dönemde Pamuk İpliği Üretimi, Kamu ve Özel Kesim Üretimlerindeki Gelişmeler ve Kamunun Payı	77
4.5. Planlı Dönemde Pamuklu Dokuma Yurt İçi Tüketim Miktarları	77
4.6. Planlı Dönemde Pamuklu Dokuma İthalatı ve Sümerbank'ın Pamuklu Dokuma Stokları	78
4.7. Pamuklu Dokuma İhracatı	78
4.8. Planlı Dönemde Pamuklu Üretimi, Kamu ve Özel Kesim Üretimlerindeki Gelişmeler ve Kamunun Payı	81
4.9. Pamuk İpliği ve Pamuklu Dokuma İhracatının, Tekstil Ürünleri İhracatı İçindeki Payı	82
4.10. Planlı Dönemde Dokuma ve Giyim Endüstrisinde Kamu ve Özel Kesim Tarafından Yapılan Yatırımlar	84
5. YATIRIMLARIN TEŞVİK ve YÖNLENDİRİLMESİ POLİTİKASI	86

5.1. Teşvik ve Yönlendirme Politikasının Genel Konumu	86
5.2. Yatırımların Teşvik ve Yönlendirilmesinde Öncelik	87
5.3. Yatırımları Teşvik Araçları	87
5.4. İhracatta Vergi İadesi Uygulaması	89
5.5. Tekstil Sanayinin Teşvik Tedbirlerinden Yararlanışı	90
5.6 Teşvik Tedbirleri Uygulaması Sonuçları	91
6. I. VE II. BEŞ YILLIK KALKINMA PLANLARINDA DOKUMA VE GİYİM ENDÜSTRİSİ İÇİN ÖNGÖRÜLEN TEMEL HEDEF VE İLKELER İLE UYGULAMANIN BU HEDEFLERE UYGUNLUĞUNUN VE BAŞARI ÖLÇÜSÜNÜN İRDELENMESİ :	95
6.1. I. Beş Yıllık Planda Dokuma ve Giyim Endüstrisi İçin Öngörülen Temel Hedef ve İlkeler	95
6.2. II. Beş Yıllık Planda Dokuma ve Giyim Endüstrisi İçin Öngörülen Temel Hedef ve İlkeler	96
6.3. Planlı Dönemde Dokuma ve Giyim Endüstrisindeki Uygulamanın Plan Hedeflerine Uygunluğunu ve Başarı Ölçüsünün İrdelenmesi	97
VIII — III. PLAN DÖNEMİNDE VE YAKIN GELECEKTE PAMUKLU TEKSTİL SANAYİNİN DURUMU	103
1. Pamuk İpliği ve Pamuklu Dokuma Yurt İçi Talep Tahminleri	103
2. Pamuk İpliği ve Pamuklu Dokuma İhracat Tahminleri	103
3. Pamuk İpliği ve Pamuklu Dokuma Üretim Tahminleri	104
4. Pamuk İpliği ve Pamuklu Dokuma Üretim, Yurt İçi Tüketim ve İhracatında Gerçekleşmeler	104
5. III. Plan Döneminde Öngörülen Pamuk İpliği ve Pamuklu Dokuma Kapasiteleri	105
III — S O N U Ç	107

I

PAMUKLU DOKUMACILIĞIN ANADOLU'DA GELİŞİMİ (1300 - 1923)

1. OSMANLI İMPARATORLUĞUNUN KURULUŞ VE YÜKSELME DÖNEMİNDE DURUM

Tarihi bulgular, pamuklu dokumacılığın ilk kez ortaya çıktığı yerin, Orta Asya ve Çin olduğunu göstermektedir.

Asya içlerinden gelen Türk boylarının, 1071 Malazgirt Zaferiyle Anadolu'ya girmeleri ile dokumacılık da Anadolu'ya gelmiştir.

Osmanlı İmparatorluğunun kuruluş ve yükselme dönemi, Türkiye'de, dokumacılığın büyük bir gelişme gösterdiği bir dönemdir.

Gelişmeyi yönlendiren etkili iki öge üretim ve pazar durumlarıdır. Dokuma üretimi, diğer birçok malın üretiminde olduğu gibi, loncalar tarafından yapılmaktadır. Özellikle 15. ve 16. asırlarda, Anadolu'da büyük bir gelişme gösteren dokumacılıkta; loncaların işlevi birincil önemdedir.

«1. Devlet lonca aracılığıyla fiyatları ve kaliteyi kolaylıkla kararlaştırmakta ve denetlemektedir. Adeta yarı resmî nitelik taşıyan bu kuruluşlar herşeyden önce devletin karşısında bir sorumlu bulabilmesini sağlamaktadırlar. Lonca'nın yardımıyla üretim düzenlenmekte, başıboşluktan kurtarılmakta ve sürekli denetlenebilmektedir.

2. Lonca içinde rekabetin kesinlikle yasaklanmış olması, ekonomik kaynakların daha akılcı bir şekilde kullanılmasını mümkün kılmaktadır. Bir malın gereğinden fazla üretilmesiyle doğacak israf ve lüzumsuz kalite canbazlıkları böylece önlenilmekte, hiç değilse azaltılmaktadır.

3. Hammadde ihtiyacının karşılanması, hele spekülasyonlara alet edilmemesi de lonca'nın yardımıyla mümkündür. Her teşkilât kendi üyelerinin isteklerini biraraya getirip devlete başvurmakta, sonra bu maddeyi üyeler arasında bizzat paylaşmaktadır. Bu

durumda, birinin fazla, ötekinin az alması ve böylece, karaborsanın, fiyat artışının doğması zorlaşmaktadır.» (1)

Devletin ekonomi üzerindeki denetiminin bir göstergesi de, üretilen malların standardizasyonudur.

İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın anlattığına göre, o dönemde, gerek yurtiçinde tüketilen, gerekse yurtdışına çıkarılan malları üretenlerin sayısı sınırlı ve belirliydi. Bunların ürettikleri mallarda kullanacakları malzeme de belliydi ve hükümetçe saptanırdı. Örneğin, kumaşlarda belirli bir türden başka ibrişimin kullanılmasına izin verilmezdi. (2)

Gelişmede en önemli etkenlerden olan üretimin düzenliliği dikkat çekicidir. Rekabet nedeniyle fiyatlar düşmemekte, hammadde fiyatlarının artışlarından etkilenilmemekte, çırak - usta ilişkisiyle bilgi ve beceriler daha sonraki kuşaklara geçirilmektedir.

Bu üretime karşın iç tüketim de bir artış göstermiştir. Bunun da nedenleri, İmparatorluğun büyümesine ve kitlelerin yaşam seviyelerinin, bir ölçüde yükselmesine bağlanabilir.

Üretime en büyük pazarlardan biri de, Anadolu'dan geçen ticaret kervanlarının satın almalarıydı.

Bu dönemde, dokuma sanayinin çeşitli ürünleri kervanlar yoluyla ulaştığı Avrupa'da büyük ilgi görüyordu. Doğu ülkeleriyle yapılan ticarete, bir aracı işlevini yüklenen Osmanlı İmparatorluğunda, kervanların ihtiyaç duydukları malları üreten sanayi dalları da gelişmişti.

Bu dönemde Denizli'nin Ak Alemlu denilen beyaz bezleri, Alaşehir'in Kızıl Eflâdi, Sivas'ın Kamlot diye adlandırılan dokumaları, kervanlar yoluyla ulaştığı Avrupa'da ün yapmıştır.

Görüldüğü gibi dokumacılık Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasi yükselişine koşut olarak bir gelişme göstermiştir.

2. OSMANLI İMPARATORLUĞUNUN DURAKLAMA DÖNEMİNDE DURUM

Duraklama döneminde süregelen savaşlar, iç isyanlar, yenilgiler, halkın genel yaşam düzeyini olumsuz yönde etkilerken, dokumacılık da bir sarsıntı geçirmiştir.

Sarsıntının temel nedenlerinden biri, pazar sorununa ilişkindir. Batıyla Doğu arasında köprü olmanın avantajını, yüzyıllardan beri kullanan Anadolu; Afrika'nın güneyinden dolaşarak Hindistan'a

ulaşan deniz yollarının bulunmasıyla, bu önceliğini yitirmektedir. Oysa, Baharat ve İpek yolları, Osmanlı ülkesi için bir candamardır. Kervanlardan alınan harçlar, vergiler devletin önemli gelir kaynaklarıdır. Bu kaynakların kurumaya yüz tutmaya başlamasıyla, dokumacılık için de bir pazar yitmektedir.

Öte yandan yeni bulunan ülkelerdeki (Kuzey ve Güney Amerika) zenginliklerin Avrupa ülkelerince talan edilmesi sonucu; Avrupa ülkelerinin elindeki para artmış, gelişen ticaretle birlikte ekonomi büyük bir canlılık göstermiştir.

«Ekonomik canlılığın sonucunda Avrupa'nın hammadde ihtiyaçları çok büyümüş, enflasyonun da etkisiyle fiyatlar yükselmiştir. Bu gelişmeden ötürü, Osmanlı ülkesi Batı için çok elverişli bir hammadde kaynağı oluvermektedir. Batı, artan ihtiyacını bu yakın kaynaktan karşılayabilecektir. Ayrıca, ödeyeceği fiyat kendi ölçüleriyle düşük olmasına rağmen, değerli maden darlığındaki Osmanlılara çok yüksek gözükecek, dolayısıyla istenen maddeler kolayca Batı'ya akacaktır.»

«Ancak bu gelişme, Osmanlılarda hammaddelerin pahalılaşmasına, darlığına, zanaatlerin duraklamasına yol açmaktadır. 1440 - 1550 döneminde şaşılacak derecede istikrar gösteren fiyatlar, dış talebin arttığı 1550'den sonra, narha ve değişmezliğe dayanan Osmanlı ekonomisinin çerçevesinde korkunç sayılabilecek bir tempoyla yükselmektedir. 1450 - 1550 yılları arasında fiyatı aynı kalan mallardan demir, 1550'yi izleyen 35 yılda 3 akçeden 15'e, bakır 7'den 35'e, pamuklu bez 2'den 6'ya, sade yağ 4'den 20'ye, bal 2 akçeden 19 akçeye yükselmiştir. (3)

Pamuğun fiyatı üç katına artarken, dışa satımı yasaklanmıştır. Ne var ki, kaçakçılık alabildiğine sürmektedir. Dokumacılar işleyecek pamuğu yeterince bulamamakta, bulsa bile yüksek fiyattan ötürü alamamaktadır.

«Büyük şehirlerde dokumacılar, hammadde sıkıntısının yanısıra değişmeyen narhtan da şikâyetçidir. Maliyetin artmasına rağmen satış fiyatını ve kalite gereğini sabit tutan katı bir fiyat politikası kaçak mal yapımını ve satışını adeta teşvik etmiştir.» (4)

Kaçak malların karşılığı her zaman para olarak değil, kendi piyasalarımızda, yerli mallarla rekabete girecek, yapılmış eşya olarak da alınmakta, bu durum yerli malların sürümünü azaltmaktadır.

Prof. Ömer Lütfi Barkan'ın, o döneme ilişkin yorumları açıklayıcı niteliktedir. O güne değin yalnız sınırlı bir kesimin lüks ihtiyaçla-

rını karşılayan ve yerli sanayii için bir tehlike oluşturmamayan mamul eşya ithalâtı, bu defa önem kazanmıştır. İthalât malları Batı ülkelerinin sömürge ticaretinde geliştirdikleri kapitalist yöntemlerle ve yeni teknik ve ticarî ilerlemelerle tehlikeli bir rakip haline gelmişlerdir.

Avrupa'da bu dönemde gelişme göstermiş olan madenî eşya ve silâh gibi malların yanısıra halk kitlelerinin beğenisini okşayan ucuz, göz alıcı renklerle bezenmiş kumaşlar da, Osmanlı Pazarını dolduruyordu. Buna karşın eskiden Osmanlı'lardan mamul madde alan Avrupa ülkeleri, bu defa hammadde alımını çoğaltmışlardı. Artık Avrupa'lı tüccarlar yalnızca ucuz fiyatla hammadde topluyorlar ve bu hammaddeleri ülkelere gönderiyorlardı. Osmanlı'lara göre daha ilerlemiş olan üretim yöntemlerinin, ticarî organizasyonlarının ve ulaşım düzenlerinin üstünlüğü nedeniyle; bu hammaddeler Avrupa'da işlenerek tekrar Osmanlılara satılıyordu.

Bu nedenle eskiden belli başlı ihraç ürünleri olan sof kumaşlar, kadife, ipekliiler, halı, şap, boya, bakır kabı ve deri eşyanın ihracı gittikçe azalmıştı. Eskiden Bursa'dan kadife ve ipekli kumaşlar satın alan Avrupa'lılar bu defa ipek ipliği almakla yetiniyorlardı. Bir süre sonra ise ipek böceğini de kendileri besleyerek ipek almaya son vereceklerdi. Aynı biçimde eskiden Ankara'dan sof kumaş satın alırken şimdi yalnızca sof ipliği alıyorlardı.

Bu sof ipliklerinden dokunan kumaşlar ise Avrupa pazarlarında Türk kumaşları ile kolaylıkla rekabet ediyordu. (5)

Böylece Avrupa'da sermayenin birikimi sürecinde, Sanayi Devriminden çok önce, Osmanlı Sanayii dış etkiler altında gerileyecektir.

«Batı ürünlerinin yarattığı rekabetin yanısıra bazı hammadde kaynaklarının kuruması da üretimin düşmesine ve işsizliğin artmasına neden olmaktadır. 1587 tarihli bir belgeden anlaşıldığına göre, Bursa'daki 483 tezgâhtan sadece 25'i çalışmaya devam edebilmiş, ötekiler durmuş ve sahiplerini iflasa, hatta intihara sürüklemiştir.» (6)

Bu dönemde, yerli sanayinin gerilemesinin en büyük nedenlerinden biri de, yabancı ülkelerin kapitülasyonlarla sağladığı haklardır.

Fransa ve İngiltere'den başka birçok Avrupa devleti de Osmanlılarla, yurdun çıkarlarına aykırı düşen bir dış ticaret anlaşması yapmaktadırlar. Çok sayıda Fransız, İngiliz, Hollanda, Polonya, Ceneviz, Venedik tüccarı Anadolu'da cirit atmaktadır. Tarafların

eşit ekonomik güce sahip olmadığı bu ticaret geliştikçe yerli üreticilerin durumu sarsılmakta; yerli zenaatlar gerilemektedir. Yabancılar kendilerine tanınan sınırsız ayrıcalıklardan yararlanarak ülkeyi alabildiğine sömürmektedir. Osmanlı Devletinin iç ticaretinde yerli ürünlerin, yurt içinde bir eyaletten diğer eyaletlere gitmesi % 12 - % 50 oranında vergiye tabi iken, kapitülasyonlar uyarınca yabancılar Türkiye'ye soktukları mallara sadece % 3 gümrük ödemektedirler.

Duraklama döneminde genelde sanayide, özelde, dokumacılıkta devlet desteği azalmış; hammadde bulamayan, yabancı mallarla eşitsiz koşullar altında rekabet etme durumunda kalan dokuma sanayii büyük bir sarsıntı geçirmiştir.

3. SANAYİ DEVRİMİ DÖNEMİNDE DURUM

Sanayide büyük ölçüde makinelerin kullanılmaya başlamasından sonra özellikle 18. yüzyıl sonlarında buhar gücünden sanayide de yararlanılabilmesi, kapitalizmin gelişmesine güçlü bir ivme kazandırmıştır. Kapitalizmin sürekli üretim yasası uyarınca iç pazarlar yetmez olmuş, dış pazarlara yönelinmiştir. Bu gelişme 19. yüzyılda daha büyük boyutlara ulaşacaktır.

Batı'da John Key'in 1733'te dokuma makinelerinde geliştirdiği kamçılı tefe ve uçan mekik düzeni, 1745'de eklediği pedalla; dokuma makinelerini daha da yetkin bir duruma getirmiştir.

1767'de İngiltere'de J. Hargreaves iplik eğirme makinesini bulmuş, 1769'da Arkwright makaralı dokuma makinesini geliştirmiştir. 1785'de ilk buharla çalışan iplik eğirme ve dokuma makinesi yapılmış, 1792'de Amerika'da Eli Whitney'in bulduğu otomatik pamuk temizleme makinesi, hemen Avrupa'da da kullanılmaya başlanmıştır.

1800'de Fransa'da Joseph Maria Jacquard'ın geliştirdiği jakarlı makineler dokumacılıkta bir çok kolaylıklar sağlamış ve önceden kumaşlara 4-5 işçi tarafından güçlkle işlenen en karmaşık desenler, bir tek işçi tarafından rahatça işlenebilmiştir.

Bu dönemde Avrupa'da makineli üretime ve iş bölümü esasına dayanan fabrika sanayinin ucuz ve seri imalatı karşısında, Türkiye'de ancak küçük sanayi biçiminde olan dokumacılık gerilemiştir.

Yabancı kökenli malların ucuzluğuna, kapitülasyonların verdiği ayrıcalıklar da eklenince, yerli dokuma sanayinin rekabet şansı

yok denecek düzeye inmiştir. İmparatorluğun yükselme döneminde yerli dokumacılığa en büyük destek olan devlet uygulamaları, bu dönemde köstek olmağa başlamıştır. Habire verilen yeni kapitülasyonlar, gümrük himayesizlikleri, ticarî anlaşmaların yabancılara sağladığı avantajlar, giyim ve kuşamda Avrupa tipi kıyafetlerin taklidi ise yıkıma etki eden öğelerdir.

4. TANZIMATTAN CUMHURİYETE KADAR DURUM

Kendisi sanayileşmemiş olan Osmanlı İmparatorluğu, Sanayi Devrimiyle gelişmesi yeni bir hız kazanmış olan Avrupa kapitalizmi için büyük bir pazardı. Avrupalılar, özellikle yabancı azınlıklarla işbirliği yaparak, İmparatorluktan her türlü hammadde alırken, işlenmiş mallar satıyorlardı.

Tanzimatı getiren bir dış dinamik olarak, kapitalistlerin bu ticareti güvence altına alacak bir takım yeni düzenlemelere gitmek istişleri tanımlanabilir. Böylece, yabancılar ve onların yerli işbirlikçilerine yeni haklar sağlanacaktı.

Öte yandan, Osmanlı İmparatorluğu içinde merkezî otorite giderek zayıflamaktaydı. Rüşvet, zoralmı devlet gelirlerini zimmetlerine geçirme ve hukuken olmasa bile fiilen ellerinde bulundurdukları topraklarda yaptıkları üretimden elde ettikleri gelirle, âyan diye tanımlanan sınıf oldukça zenginleşmişti. Feodal yapı içinde, bu kesim, elleri altında bulundurdukları servete sahip çıkabilmek, padişahın keyfi otoritesine karşı durumlarını sağlamlaştırmak için idarî bazı düzenlemeler, yapılmasını, batı tipi üstyapı kurumlarının yerleşmesini istiyorlardı. Tüm bu düzenlemeler, feodal yapının kapitalizmin işleyişini aksatan yönlerini de ortadan kaldıracak, bu kesimlerin batıyla daha kolay işbirliğinde bulunmasını sağlayacaktı. 19. yüzyılda basında imzalanan Sened-i İttifak, bu kesimlerin merkezi otoriteye karşı güçlerinin artışının bir kanıtıydı.

«Osmanlı hakim sınıf ve tabakalarının Batı ile işbirliğine geçişleri, 1838'de İngiltere'yle imzalanan ticaret anlaşması ile resmen başlamış; Osmanlı İmparatorluğunu, Batı'nın yarı sömürgeci durumuna getirecek bu anlaşmayı, diğer Batılı ülkelerle yapılan anlaşmalar izlemiş ve en nihayet 1839'da «Tanzimat Fermanı» Batı'nın dikte ettirdiği şekilde ilân edilerek, Batı'nın ve Osmanlı hakim sınıf ve tabakalarının gerekli gördüğü dönüşüm sürecine girmiştir.» (7)

1838'de İngilizlerle imzalanan Ticaret Anlaşması, Osmanlı ülkesini yabancılar için çekici bir pazara dönüştürürken, yerli sanayinin de idam fermanı oluyordu. Anlaşma ile yabancılar tanınan haklar en üst düzeydeydi. Anlaşmanın belli başlı hükümleri şöyle özetlenebilir :

1. Anlaşma, Osmanlı İmparatorluğunun bütününde uygulanacaktır.
2. Her zaman yürürlükte ve geçerli olduğu belirtilen anlaşma hükümlerinden öteki bütün devletler yararlanabilecektir.
3. Kapitülasyonlar devam edecek, anlaşmayla tanınan yeni ayrıcalıklar, eskilerine eklenecektir.
4. İngiliz tüccarlarının ortakları ve adamları için de, İngiliz tüccarlarına tanınan bütün haklar sağlanacaktır.
5. Gerek iç, gerek dış ticaret amacıyla, İngiliz tüccarları, ortakları ve adamları, memleketin her tarafında, her çeşit malı istisnasız alıp satabileceklerdir.
6. Yed'i vahit usulü tamamen terk ve iptal olunacaktır.
7. Malların alımı ve taşınması için tezkere istenmeyecektir. Tezkere isteyen vezirler ve memurlar devletçe yola getirilecek ve İngiliz tüccarların bu yüzden uğrayacakları zararlar karşılanacaktır.
8. İngiliz tüccarı, ortakları ve adamları iç ticaretle en ayrıcalıklı yerli tüccardan fazla vergi ödemiyecektir.
9. İhraç mallarından, ihracatın yapılacağı iskeleye kadar hiçbir vergi alınmayacak, iskelede yüzde 9 vergi alınacaktır. İskeleden ihracında ayrıca yüzde 3 gümrük resmi verilecektir.
10. İthalâta yalnız yüzde 3 ithal resmi ödenecektir. Ayrıca yüzde 2 oranında ek vergi alınacaktır. Bunun dışında ithal malları memleketin her tarafına vergisiz gidecek bir yerden öbür yere tekrar tekrar götürülüp getirilse dahi vergi ödenmeyecektir. (Buna göre bir Osmanlı tüccarı içerdeki bir yerden öbür yere götürüp satacağı mallar için yüzde 12 vergi öderken, yabancı tüccar ve adamları yüzde 5 vergi vereceklerdir. (8)

Bu anlaşmanın sağladığı avantajlardan yararlanmak isteyen diğer ülkelerle de 2. madde uyarınca anlaşmalar imzalanmıştır. 1838'in Kasımında Fransa'yla, 1839'un Eylülünde Sardunya'yla, 1840'ın Ocağında da İsveç ve Norveç'le, Martında İspanya ve Hollanda'yla, Nisanında Belçika'yla, Ekiminde Almanya'yla, 1841'in Mayısında da Danimarka ile aynı nitelikte anlaşmalar yapılmıştır.

Bu dış sömürüyü kurumlaştıran anlaşmalar döneminde ilân edilen 1839 Tanzimat ve 1856 İslahat Fermanları ise, bu sömürüyü pekiştirme amacındadır.

«Bu fermanların özellikle 1856'dakinin temel niteliği Batı kapitalizminin çıkarlarına uygun üst yapı kurumlarını Osmanlı memleketinde bina etmektir. Tanzimatın Batı'ya yaranmak için Hıristiyan tebaya tanıdığı haklar aslında Hıristiyanların küçük bir zümresi olan işbirlikçilerin Avrupa'daki efendilerine daha rahat hizmetlerini sağlamak için kaleme aldırılmıştır.» (9)

Ülkeyi talana açık bir hale getiren bu anlaşmaların sonucu ne olmuştur? Osmanlı pazarını Avrupa malları doldurmuş, yabancı tüccarlar peteğe üşüşen arı örneği Türkiye'ye üşüşmüştür. Dışa satılan hep hammaddedir. Yün, pamuk, ham ipek, afyon, üzüm, incir v.b. Aldıklarımız ise hep mamül maddelerdir. Hammadde satıp mamül madde satınalmaya dayalı tipik sömürge tipi ekonomi belirginleşmiştir.

Daha önce hammaddenin dışarıya kaçırılması ile bir sarsıntı geçiren dokumacılık, Osmanlıların en önemli sanayi dalıdır. Hammadde bulmakta güçlük çeken dokuma sanayi, bir de, yurda neredeyse gümrüksüz ithal edilen yabancı kumaşlar karşısında güç duruma düşmüştür.

«Tanzimatla beraber Osmanlı memleketine giren malların içinde Fransa'nın çuha sateni, pamuklusu ve müslini, İngiltere'nin kadifesi, Milano, Lyon ve İsviçre'nin ipeklileri önemli yer tutmakta, % 5 gümrük ödeyen bu kumaşlar yerli üreticileri perişan etmektedir. İpek sanayinin merkezi olan Bursa'da eskiden 1000 tezgâh çalışıp, 25.000 okka ipek işlenirken, 1848'den sonra ancak 75 tezgâh çalışmaktadır.» (10)

«Aynı şehrin kadife ve saten imalâtı 20 yıl öncesine oranla, % 80 azalmıştır. Benzer durum öteki dokuma kollarında da vardır: İstanbul ve Üsküdar'daki tezgâhların sayısı 1866'da yapılan bir araştırmaya göre 30 - 40 yıl içinde 3.160'dan 37'ye düşmüştür.» (11)

1838 Anlaşmasının sonuçları budur. Küçük birimler halinde çalışan dokumacılar, büyük bir darbe yemişlerdir. Küçük üreticilerin tasfiye olmasıyla artan ihtiyacın bir bölümünü de yurt içinden karşılamak amacıyla devlet fabrikaları kurulmuştur.

İzmit (1845) fabrikasında çuha, askeri elbiseler, İstanbul feshane fabrikasında (1835) çuha, bez battaniye, Bakırköy (1860) fabrikasında fanila kumaşlar, Zeytinburnu fabrikasında pamuklular,

empirmeler, Hereke (1855) fabrikasında kadife ve saten kumaşlar imal edilmektedir.

Devletin yanısıra bazı sermayedarlar da dokuma fabrikaları kurmuşlarsa da, bu fabrikaları çalıştıramamışlar, yabancılara kapmışlardır.

«Husuf şahıslar tarafından kurulan mensucat fabrikalarının ekserisi kapitülasyonlar, vergi avantajları, sermaye ve teknik bilgi faaliyeti dolayısıyla ecnebî şirketlerin elinde idi. Bu maksatla kurulan ilk müessese, 1850 yılında Barutçubaşı Ohannes tarafından tesis edilen Basmahane fabrikası olup, bugünkü Bakırköy Bez Fabrikasının nüvesini teşkil etmiştir. Kuruluşundan on yıl sonra 1860 senesinde himayesizlik yüzünden ve hariçten kolaylıkla gelen mamüllerin rekabetine dayanamadığı için askerî maksatla tahsis olunmuştur. (12)

Görüldüğü gibi emperyalizm açık pazar haline dönüştürerek sömürdüğü ülkelerde iç yapıyı bozuyor, bu pazardan ucuz hammadde elde ediyordu. Bu ucuz hammaddelerden üretilen ürünlerin açık pazarı ise sömürge ülkelerdi. Sömürülen ülkede üretici güçler ana emperyalist ülkelerdeki kapitalist yapının gereklerine göre düzenliyordu. Bu dışa bağımlılığın sonucu olarak kendi doğal gelişmelerini sürdüremiyen sömürge ülkelerdeki üretim ilişkileri ilerlemiyordu.

Bu dıştan yönlendirmeyi, açık biçimde pamuk ekimi, yurtiçinde üretilen pamuğun ihraç edilmesi ve emperyalist ülkede pamuklu dokuma haline dönüşerek yüksek fiyatlarla sömürge ülkeye ithalinde görebiliriz.

18. yüzyılda Türkiye İngiltere'nin pamuk ihtiyacını karşılayan ana kaynaklardan biriydi. 1725'te 667.279 libre (302.277 kg) olan ihraçat 1789'da 4.406.892 libreye (1.996.332 kg) yükselmişti. (13)

19. yüzyıl başlarında bu ihracat İngiltere'nin ihtiyacını daha iyi kalitede pamuğu daha ucuza sağladığı Amerika'ya yönelmesi sonucu azalmıştı. 1860'larda Amerikan İç Savaşı nedeniyle, İngiltere Amerika'dan pamuk sağlayamayınca, ilgisi tekrar Türkiye'ye döndü. Türkiye'de duraklamış olan pamuk üretimini çoğaltmak için çalışmalara başlandı.

1840'larda İstanbul'da bir İngiliz tarafından yayınlanan Ceride-i Havadis gazetesinde Türkiye'nin pamuk üretmek için bütün koşullara sahip olduğu ve üretilcek pamuk ne kadar çok olur-

sa olsun, hepsinin İngiltere tarafından satın alınacağı yolunda görüşler yaygınlık kazandırılmaya çalışılıyordu.

1857'de İngiltere'de dokuma fabrikalarının pamuk ihtiyacını karşılamak için çalışmalarda bulunmak üzere kurulan Manchester Pamuk Alım Birliği (Manchester Cotton Supply Association - MCSA) çalışmalara yeni bir hız kazandı. Birliğin İngiltere Dışişleri Bakanlığı aracılığıyla Türkiye'deki bütün konsolosluklara gönderdiği bir ankette pamuk üretiminin mevcut ve potansiyel durumu hakkında bilgi verilmesi isteniyordu. (14) İzmir bölgesine ilişkin verilerin olumlu olması üzerine iyi kaliteli Amerikan tohumu bu bölgedeki üreticilere parasız dağıtıldı.

Öte yandan, bu konuda gerek Ceride-i Havadis gazetesinde yazılan yazılar, gerekse doğrudan kurulan ilişkilerle hükümetin desteği sağlanmak isteniyordu.

«Bütün bu çabalar sonuç vermekte gecikmedi ve 1862 yılının sonlarına doğru bir fermanla pamuk üreticilerine şu kolaylık ve ayrıcalıklar sağlandı.

- I) Pamuk üretmek isteyen kimseler ekili olmayan mirî topraklara bedava sahip olabileceklerdi.
- II) Bu topraklardan beş yıl süreyle hiç bir vergi alınmayacaktı.
- III) İhraç edilen pamuklar en düşük kalite pamuğun ödediği ihraç vergisinden yüksek vergi ödemeyecekti.
- IV) Pamuk üretimi ve temizlenmesinde kullanılan her türlü araç, gereç ve makina gümrük vergisi ödmeden ithal edebilecekti.
- v) Hükümet bedava tohum dağıtmayı ve isteyenlere bilgi sağlamayı üstleniyordu.» (15)

Bu çabaların artmasıyla, İzmir'in pamuk ihracat değeri 1863'de 1.674.536 sterline, 1864'de 2.076.086 sterline ulaştı. 1864'de pamuk ihracatı İzmir'in toplam ihracat değeri içinde % 50'lik bir paya sahipti. Aynı yıl İzmir'in toplam pamuk ihracatının % 44'ü İngiltere'ye yapılmıştı. (16)

Amerikan İç Savaşının bitmesiyle İngiltere ihtiyacını tekrar Amerika'dan karşılama yolunu seçince, İzmir yöresindeki pamuk üretimi giderek azaldı ve önemini yitirdi.

Bu yıllarda üretilen temizlenmiş pamuklar çok ilkel biçimde balyalandığı için, balyalar standart boy ve ağırlıkta olmuyor, bu yüzden de ihraç edilmek üzere yüklendikleri gemilerde, standart balyalardan daha geniş bir yer kaplıyorlardı. Pamuk işleme sanayinin

de geri teknolojinin ihracata verdikleri zararları etkin biçimde ortadan kaldırmaya çalışanlar İngiliz tüccarları oldu. Balyalama ve çirçir fabrikaları kuruldu. Bu tüccarlar arasında sivrilen Gout'un fabrikalarında bir çirçir makinesi günde ortalama olarak 48 kilo temiz pamuk üretebiliyordu.

Türk ve azınlıkların ilkel atelyelerinde bir makinenin günde en çok altı kilo temiz pamuk üretebildiği hatırlanırsa Gout'un pamuk işleme sanayiine ne kadar büyük bir ilerleme getirdiği kendiliğinden ortaya çıkar. Buhar gücünün sanayie uygulanması Gout'u, İzmir'in en büyük pamuk ihracatçısı yapmıştı. Gout'un İzmir'in temiz pamuk ihracatındaki payı 1862'de % 7,1, 1863'de % 15,8, 1864'de % 21,8 di. Daha sonraki yıllar kuraklık nedeniyle düşen üretim fabrikaların çalışmamasına ve Gout'un iflasına neden oldu. (17)

Pamuk üretiminde görülen dışa bağımlılık diğer tarım ürünlerinde de gözlenebilir. Kuru üzüm, incir, palamut ve afyon 1850-1900 döneminde İzmir limanından yapılan toplam ihracatın % 40 ve % 60.ını karşılamıştı. Konu üzerinde ayrıntılı bir çalışma yapan Dr. Orhan Kurmuş'un sözleri dışa bağımlılığın maliyeti açıklamaktadır.

«İzmir'den yapılan ihracatın en büyük pazarının İngiltere olması, bu ülkedeki bunalımlara bağlı olarak Batı Anadolu ekonomisinin de devresel dalgalanmalar geçirmesine yol açtı. Kapitalist toplumun kaçınılmaz ürünü olan bunalım ve görece refah dönemleri devresel olarak birbirini izledikçe sömürülen ülkelerden gelen doğal ve tarımsal hammaddelere olan talep de devresel olarak azaldı ve çoğaldı. İngiltere'de durgunluk ve bunalım başladığı zaman üretim düşüyor ve sanayinin dışarıdan gelen hammaddelere talebi azaldığı gibi, tüketicilerin gelir düzeylerinde görülen düşme de ithal mal tüketim maddelerine olan talebi azaltıyordu. Bunalımın atlatıldığı ve görece refaha doğru bir gidişin başladığı dönemlerde üretim ve tüketimin tekrar arttırılması için gerekli olan hammadde ve tüketim mallarına da olan talep artıyordu.

ihracat pazarlarındaki dalgalanmalar Batı Anadolu bölgesindeki üreticilerin gelirlerinde çok büyük değişimler meydana getiriyordu. Avrupa ülkelerindeki refah dönemleri İzmir'deki azınlık ve yabancı tüccarlara büyük kârlar sağlıyor ve bunlar üreticilerden düşük fiyatla aldıkları ürünleri fiyatların yüksek olduğu Avrupa pazarlarında satarak servetlerine servet ekliyorlardı. Durgunluk ve bunalım dönemlerinde ise tüccarlar mal alımını durduruyor ve fi-

yatlar tekrar yükselmeye başlayınca dek ellerindeki stoklardan satış yapıyorlardı. 1862 yılında İngiltere'de en şiddetli noktasına erişen bunalım, Batı Anadolu'da 1864 - 1865'te etkisini gösterdiği zaman, zaten pamuk üretiminin beklenen düzeyde olmaması yüzünden yoksullaşan üreticiler iyice yoksullaştılar. Tüccarlara olan borçlarını ödemeyen köylülerin topraklarına el konuldu. Bunalımın etkisi altında küçük çapta ticarete uğraşan birçok yerli tüccarın iflas ettiği görüldü.

TARİHSEL GELİŞİM İÇİNDE TÜRKİYE'NİN EMPERYALİST ÜLKELERE OLAN BAĞIMLILIĞININ EKONOMİK ANLAMI EMPERYALİST ÜLKELERİN TÜRKİYE'NİN ÜRETKEN GÜÇLERİNİ KENDİ ÇIKARLARI DOĞRULTUSUNDA ŞEKİLLENDİRMELERİNİN YANISIRA BU ÜLKELERİN GEÇİRMEKTE OLDUĞU BUNALIMLARIN DA TÜRKİYE'DE AYNEN DUYULMASIDIR. (18)

Ülkeye yenilik diye sunulan Tanzimat düzeninin sonuçları bunlardır.

Birinci Meşrutiyet bu konuda bir değişiklik getirmemiş, sömürü tüm hızıyla devam etmiştir. Bu dönemde kurulan Sanayi İslah Komisyonunun çalışmaları sonucu kurulan Kumaşçılar ve Sırmakeşçiler Şirketi de ayakta duramamıştır.

1908 yılına kadar dokuma sanayiinde her hangi bir atılım görülmediği gibi, varolan tesisler de yıkılmaya devam etmiş, sırmakeşlik ve kemhacılık tarihe karışmış, devlet fabrikası olan Hereke, Feshane ve Bakırköy hariç, diğer tesisler ve özel dokuma fabrikalarının bir kısmı kapanmak mecburiyetinde kalmışlardır.

İkinci Meşrutiyetle, İttihatçıların millî iktisat denemesi yoluyla sanayileşme çabalarına koşut olarak dokuma dalında da sermaye birikimini sağlamak amacıyla, yerli sermayedarlar desteklenmiştir. Bu uygulama başarısızlıkla sonuçlanmış; sadece belli kişilerin zenginleşmesine yol açmıştır. Doğan Avcıoğlu'nun sözleriyle «Millî sanayici değilse de «millî tüccar» ın İttihat ve Terakki döneminde palazlandığı muhakkaktır.»

Emperyalizmin sömürüsüne tamamen açık bir biçimde, yıkıma sürüklenen Osmanlı ekonomisinin durumu 1913 - 1916 sanayi sayımının sonuçlarıyla sergilenecektir. (19)

1915'te dokuma ürünlerinde, yerli üretimin tüketim içindeki payı, yün ipliğindeki % 82,5, yünlü dokumada % 41,3 pamuk ipliğinde % 20,6 ve pamuklu dokumada % 9,5 tir. Bir zamanların en iyi pa-

muklu dokuma üreten ülkesi, 1918'te ihtiyacının % 90,5'ini ithal etmektedir.

1915'lerde Osmanlı ülkesinde sanayi diye adlandırılabilir tesislerin birçoğunu dokuma tesisleri oluşturmaktadır. 1915'te Devletin 22 sanayi işyerinin 18'i (% 81,8), 28 anonim şirketinin 10'u (% 35,7), 214 özel sektör işyerinin 45'i (% 20,7), toplam 264 sanayi işyerinin 73'ü (% 27,7) bu daldadır.

Dokumacılık o dönemde sanayinin ana dallarından biridir. 1913'te sanayide yaratılan üretim değerinin % 14'ünü dokuma ürünleri yaratmaktadır.

1922'de ülkede çeşitli sanayi dallarındaki 32.721 işyerinin 20.057'si (% 61,3) dokumacılıktadır. Dokumacılıkta çalışan işçiler toplam işçi sayısı olan 75.411'in % 46,83'ünü oluşturan 35.316'dır. Öylesine bir işkoludur ki bu; işyeri başına yalnızca 1,76 işçi düşmektedir. Bu da, o gün dokumacılıkta fabrikaların değil yalnızca küçük el tezgâhlarıyla çalışan işyerlerinin egemen olduğunu gösterir.

Cumhuriyetin devraldığı Osmanlı sanayinin en önemli dallarından olan dokumanın durumu budur. Yarı sömürge bir imparatorluktan miras olarak daha başka ne beklenebilir ki?

KAYNAKLAR

I. BÖLÜM

1. Türkiye'nin Geri Bıraktırlmışlığının Tarihi, İsmail Cem. S. 73
2. İ. H. Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi III. C. H. 2. Konu, S : 779 Aktaran : İsmail Cem, a.g.y. S : 74
3. İsmail Cem a.g.y. S : 138 - 139
4. İsmail Cem, a.g.y. S : 140
5. Ömer Lütfi Barkan'dan aktaran İsmail Cem a.g.y. S : 140 - 141
6. İsmail Cem a.g.y. S : 186
7. «Osmanlı - Türkiye Hakim Sınıf Tabakalarının İdeolojik Sentezi : Kemalist İdeoloji», Teoman Bilgi, Ürün Sayı : 11
8. Türkiye'nin Düzeni Doğan Avcıoğlu S : 72
9. İsmail Cem a.g.y. S : 201
10. İsmail Cem a.g.y. S : 220
11. Enver Ziya Karal'dan aktaran İsmail Cem a.g.y. S : 220
12. Türkiye'de Pamuk İpliği ve Pamuklu Mensucat Sanayii, Odalar Birliği 1958 S. 6

13. İngiliz belgelerinden aktaran Orhan Kurmuş, «Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi S : 78»
14. İngiliz belgelerinden aktaran Orhan Kurmuş a.g.y. S : 79
15. Türk Ziraat Tarihine Bir Bakıştan aktaran Orhan Kurmuş a.g.y. S : 84
16. İngiliz belgelerinden aktaran Orhan Kurmuş a.g.y. S : 87
17. Orhan Kurmuş a.g.y. S : 139 - 140
18. Orhan Kurmuş a.g.y. S : 218 - 221
19. Türkiye'de Toplumsal ve Ekonomik Gelişmenin 50. Yılı, DIE

II. EMPERYALİZMİN TÜRKİYE'Yİ YENİDEN İŞGALI (1923 - 1962)

Cumhuriyet yönetimi, Osmanlı İmparatorluğundan savaşlarla bir yıkıntı haline dönüşmüş bir ülke devralmıştır. Ekonomi de tam anlamıyla bir yıkıntı halindedir. Ekonomiyi kendilerine bağımlı kılan emperyalistler ve işbirlikçileri, Osmanlı ülkesinin tüm kaynaklarını talan etmişlerdir. Ülkenin ürettiği hammadeler ve halkın malı olan madenler emperyalistler ve yerli sömürücü azınlık tarafından, yok pahasına emperyalist metropollere aktarılmıştır.

Siyasî iktidarı oluşturan, saltanat, yüksek bürokratlar ve özellikle İstanbul ve İzmir gibi kentlerde kümelenmiş ve çoğu azınlıklardan olan tüccarlar, bu dönemin yerli işbirlikçileridir. Ülke son derece yüksek faizlerle boğazına kadar borca sokulmuştur. Tüm gelir kaynakları emperyalistlerin yönettiği Düyun-u Umumiyenin denetimindedir.

Ulusal Kurtuluş sonrası Türkiye'sinin durumu budur. Ekonomisi büyük ölçüde tarıma bağlı ilkel bir ekonomi ve Cumhuriyet yönetimine miras kalan 86 milyon altın liralık borç. Nüfusun büyük bir çoğunluğu tarımla uğraşmakta, ufak bir bölümü ise el sanatları düzeyinde olan sanayi ve ticarete istihdam edilmekteydi.

Cumhuriyetin devraldığı ekonomik miras buydu. Cumhuriyet döneminde izlenen ekonomik politika ise üç ana dönem içinde; 1923 - 1931, 1932 - 1945, 1946 - 1962 incelenebilir.

1. 1923 - 1932 DÖNEMİ

1923 İzmir İktisat Kongresi, yeni kurulan Türk Devletinin uygulayacağı ekonomik politikanın kapitalist bir çizgi izlemesinin kararlaştırıldığı bir toplantıdır.

Kongrede eşit ağırlıkta olmayan biçimde tüm halk kesimleri temsil edilmiştir. Kararlar ve saptanan ilkeler büyük tüccar ve toprak sahiplerinin çıkarları doğrultusundadır. Gümrük himayesi, sanayinin teşviki, tekellerden kaçınılması, büyük sermayeli ticaret ve

sanayi bankaları kurulması, anonim şirketlerin kurulmasının kolaylaştırılması, çiftçi, tüccar ve sanayicilere kredi sağlanmasını öngören kararların işlevi, ülkede ekonomik sistem olarak seçilen kapitalizmin gelişmesini hızlandırmaktır.

İktisat Kongresinin kararları hükümeti bağlayıcı olmamakla birlikte o günkü egemen sınıfların isteklerini duyurmaları açısından önemliydi.

Kongreden o günkü egemen güçlerin başlıcaları olan büyük toprak sahipleri ve ticaret burjuvazinin çıkarlarına karşıt bir karar çıkmamıştır. Bunun için toprak reformu konusu hasıraltı edilmiş, işçilerin grev hakkı kabul edilmemiştir.

Cumhuriyetin ilk yıllarında ekonomide devletin yoğun bir denetimi söz konusu değildir. Lozan Antlaşması uyarınca 1929'a değin, 1916 tarihli gümrük tarifelerinin geçerli olması aşırı boyutlara varan ithalât üzerinde denetimi de güçleştirmiştir.

1925 yılında kurulan İş Bankası, verdiği krediler ve katıldığı yatırımlar ile ülkedeki kapitalist gelişmenin yeni bir hız kazanmasını sağlamıştır. Yine aynı yıl kurulan Sanayi ve Maden Bankası, Osmanlı Devletinden miras kalan devlet tesislerini özel şirketlere devredilinceye kadar yönetmekle görevlidir. «Banka, tamamı kendine ait snai teşebbüs kuramayacak, fakat özel teşebbüslerle iştirake gidebilecektir. Ayrıca Türk sanayici ve madencilerine kredi açacaktır. Banka kendisine devredilmiş devlet teşebbüslerini anonim şirketler haline getirecektir. Bu şirketlerin yüzde 51 hissesi nama muharrer olup, bankaya ve Türklere ait olacaktır. Geri kalan yüzde 49'a yabancı sermaye katılabilecektir. Banka 7 yıllık ömrü süresince çeşitli teşebbüslere 1 milyon 173 bin lira ile katılacak 4,8 milyon lira kredi vermek zorunda kalacaktır. Banka 16 özel şirketin sermayesine katılmış ve onların çoğuna kredi sağlamıştır. Ne var ki, bu karma şirketler başarısız kalmış ve destek fonlarının israfına yol açmıştır.»

Bu başarısız şirketlere örnek olarak bankanın da ortağı bulunduğu ve 1925'te kurulan Bünyan ve Isparta İplik Fabrikaları gösterilebilir. Verimli ve başarılı bir faaliyet göstermeyen bu şirketlerin ilki 1934 de, ikincisi de 1943 de Sümerbanka devredilmiştir. (1)

1927 de kanunlaşan Sanayii Teşvik Yasası da özel sektöre büyük olanaklar getirmektedir. Bu yasaya göre;

— Kurulacak tesislere bedelsiz arazi sağlanmakta,

- Tesisler birçok vergilerden muaf tutulmakta,
- Tesisler için gerekli makine - donanım yurtdışından ithal edildiği takdirde gümrük muafiyetinden yararlanmakta,
- Tesislerin ihtiyacı olan malzeme, makine ve aletler, demiryolları ve denizyollarında yüzde 30 indirimle taşınmakta,
- Devlet kuruluşları bu tesislerin ürettiği malları yüzde 10 da pahalı olsa kullanmak zorunda bırakılmaktadırlar.

Bu yasanın sermaye sınıfına birçok destek sağlamasına karşın sanayileşme yolunda önemli adımlar atılamamıştır. Bunun da nedenlerini kısaca sıralayalım.

a. Ülkedeki ticaret burjuvazisi bu dönemde daha önce Müslüman olmayan azınlıklar tarafından yürütülen aracılık ve ticareti üstlenmek istemektedir. Nitekim, daha 1922 yılında örgütlenen, 1923 te İzmir İktisat Kongresini yönlendiren kesim olan ticaret burjuvazisinin örgütü Millî Türk Ticaret Birliğinin kurucularından ve bu kesimin önde gelen isimlerinden olan Ahmet Hamdi Başar durumu şöyle açıklamaktadır.

«Birliğin amacı, o ana kadar Batı sermayesiyle Türkiye arasında aracılık, komisyonculuk yapan gayri müslim ticaret erbabının ekonomik hayattan tedrici tasfiyesini sağlamak, bunun sonucu olarak doğacak ticarî boşluğu süratle Türk tüccarının doldurmasını sağlamak, bunun için Avrupa ve Amerika'nın büyük ticarî müesseseleriyle doğrudan doğruya temaslar kurulmasına çalışmak, onlara Türk olmayan temsilciler yerine Türk işadamları tavsiye etmek idi.»

Görüldüğü gibi, dönemin yerli ticaret burjuvazisi, daha ancak ticaret yoluyla birikim yapmak ve emperyalizmin işbirlikçiliğini yaparak güçlenmek durumundaydı.

b. Ticaret burjuvazisinin ihaleler, komisyonculuklar, inhisarlar yoluyla devletce alabildiğine destekleniyordu. Bununla birlikte, ticaret burjuvazisi iktidarı feodal bir kalıntı olan büyük toprak ağaları ve tefeci tüccarlarla paylaşmaktaydı. Bu nedenle feodal yapıyı kırarak, iktidarı paylaştığı feodal kesimler aleyhine kapitalistleşmeyi hızlandıracak bir değişimi başlatacak güç ve konumda değildi.

c. O dönemde, emperyalist sömürü içinde ticaret ve borçlanma yöntemleri ağır basıyordu. Emperyalizmin denetimi altında, ona bağlı bir sanayileşme ise, emperyalistler açısından o gün için uy-

gun değildi. Öte yandan, emperyalizmin I. Dünya Savaşının zararlarını onarmaya çalışması ve içinde bulunduğu bunalımı atlatmaya çabalaması da, sanayileşme yoluyla kendine yeni bağımlılıklar yaratacak üst düzeydeki ilişkilerin kurulmasını önlüyordu.

Tüm bu nedenlerle, devletin çeşitli destekleriyle (cılız ticaret burjuvazisinin) gelişmesi, sermaye birikiminde bulunması mümkün olmuştu. Sanayi Teşvik Yasası da gerçek anlamda bir sanayileşmenin değil, ağırlıklı ticaret burjuvazisinin sanayileşme görünümü altında ticaret yapması yolunda desteklenmesinin aracı olmuştur. Nitekim bu yasadan yararlanma olanağı olan şeker sanayi de bir gelişme göstermemiştir. Özel sermayedarların yönetiminde olan ve ardında büyük miktarda devlet desteğiyle birçok ayrıcalıklardan yararlanabilen şeker sanayiinde üretimde büyük bir artış kaydedilmemiştir. Buna karşın bu şirketin ortaklarının kurduğu şeker ithalâtından milyonlar kazanmıştır.

Benzeri bir durum cam sanayiinde de söz konusudur. Çimento sanayii geliştirmek yerine yurt dışından ithal yolu seçilmiştir. Bir çok dalda tekel niteliğine sahip olan özel şirketler hiç bir gerçek sanayileşme çabasına girişmemişlerdir. İş Bankasının da kâğıt sanayini geliştirmek yerine kâğıt ithalâtına yönelmesi girişimi ise sonuçsuz kalmıştır.

«Bir yandan kârlı ve önemli gözükten dallar devlet tekeline alınmakta ama öte yandan bunlar yerli ve yabancı özel şirketlerin eline bırakılmaktadır. Petrol ve benzin ithali bir kanunla devlet tekeline alındıktan sonra bunun yürütülmesi Amerikan Şirketi Standart Oil Kumpanyasına bırakılmıştır.» (2)

1931 yılına değin devlet doğrudan yatırım yapmak yerine özel girişimcileri bu yola itmek istemiştir. Bunun sonuçları ne olmuştur?

«Cumhuriyetin geniş devlet desteği ile özel sanayici yaratma politikası, zenginler hatta şeker kralları yaratmış ama büyük sanayiciler yaratamamıştır. Müteşebbisler daha kolay ve garantili kazanç yollarını seçmişler ve ithalâtçı çıkarları sanayici çıkarlarından ağır basmıştır.» (3)

Dönemin İstanbul Liman Şirketinin Başkanı olan Ahmet Hamdi Başar'ın bu çabaların sonuçlarına ilişkin yorumu oldukça ilginçtir.

«Han bodrumlarında mahalle aralarında, salaşlarda, eski binalarda fabrikalar mantar gibi yerden bitiyor en adi cinsten çıkarılan

mallar piyasadan dünya fiyatlarının bir iki misli yükseğine satılıyordu. Bu devirlerde hiçbir özel teşebbüsün modern bir fabrika kurduğu ya da çekirdekten yetişmiş sanayi erbabının işini modernleştirdiği görülmemiştir. Dışarıdan çubuk halinde çelik teller getirilip (çünkü sanayi hammaddesi diye bunların ithali kontenjan dışıydı) zımba makinesinde bunları çivi haline sokan ve dört misli fiyatına satan açık gözler çıkmıştı.» (4)

Cumhuriyetin ilk yıllarında sanayileşme çabalarının başarılı sonuçlar vermediği açıktır. Bu dönemde pamuklu dokuma sektörünün durumu ise aşağıda anlatılmıştır.

2. 1923 - 1931 DÖNEMİNDE PAMUKLU DOKUMA SEKTÖRÜ

Cumhuriyet yönetimi, 5 tanesi yabancıların ve azınlıkların yönetiminde olan 8 tane pamuk ipliği ve dokuma fabrikası devralmıştı. Bu sekiz fabrikanın adları, kuruluş yerleri, kurulu iş ve tezgâh sayısı aşağıdadır.

ÇİZELGE 1 : CUMHURİYET YÖNETİMİNİN DEVRALDIĞI DOKUMA TESİSLERİ

FABRİKANIN ADI	Yeri ve Kuruluş Tarihi	Mev. İş Sayısı	Faal İş Sayısı	Dokuma Tezgâhı
1. Mavromati Fab. (Halen Çukurova Mensucat T.A.Ş.)	Tarsus 1887	5000	5000	—
2. Hirpanı Fabrikası (Halen Adana Mensucat Fabrikası)	Adana 1904	5848	3220	80
3. Ayganoğlu Fab. (Milli Mensucat Fab.)	Adana	5200	3000	51
4. Rasim Eyy Fab.	Tarsus 1911	10800	7000	131
5. Şark Sanayii Kumpanyası (Belçika ve İngiliz Sermayesi)	İzmir 1885	20932	16000	—
6. İzmir Pamuk İmalatı (Pamuk Mensucat Belçika)	İzmir 1885	14000	14000	50
7. Bakırköy Bez. Fab.	İstanbul 1850	6400	6400	100
8. Yedikule İplik Fab.	İstanbul 1889	13864	13864	—
TOPLAM		82044	68484	762

Kaynak : Türkiye'de Pamuk İpliği ve Pamuklu Mensucat Sanayii Odalar Birliği 1958

Buna göre 1923 sonrası dönemde izlenen ekonomik politikanın dokumacılıktaki yansımaları şöyle olmuştur.

— 1913 yılında savaş nedeniyle yarıda kalan Sanayi Teşvik Yasası düzeltilmiş bir biçimde 1924'te tekrar yürürlüğe konmuştu. Bu yasa «karşılığı devlet hazinesinden ödenecek tüm giysilerin yerli kumaştan yapılmasını» öngörmüştür.

— Nisan 1925'te kurulan Sanayi ve Maden Bankası, Osmanlı devletinden kalan Bakırköy Bez, Feshane (Defterdar) Yünlü Dokuma, Hereke İpekli ve Yünlü Fabrikalarını denetimi altına alarak, yönetim ve işletilmesini üstlenmiştir.

— 1927'de çıkarılan yeni Sanayi Teşvik Yasası, uyarınca, karşılığı devlet hazinesinden ödenen giysilerin % 10 pahalı olsa bile yerli kumaşlardan yapılması öngörülmüştür.

— Sanayi Teşvik Yasası, diğer sanayi dallarına olduğu gibi dokuma dalında kurulacak tesislere bedelsiz arazi sağlamakta, bu tesisler her türlü vergiden muaf tutulmakta, gerekli makina ve donanım yurt dışından gümrüksüz ithal edilebilmektedir. 1929 yılında çıkarılan gümrük yasası yerli dokuma sanayiini koruyucu hükümler getirmiştir.

— Uygulanan tüm teşviklerden yararlanan yabancılar ve özel şahıslar da devletin yanısıra dokuma alanında yatırımlarda bulunmuşlardır. 1923 - 1931 döneminde kurulan özel şirketlerin niteliği ve sermayeleri hakkında bilgi aşağıda çizelgede verilmiştir.

Bu şirketlerden Isparta ve Kayseri Bünyan Fabrikalarının ortakları arasında özel şahısların yanısıra Sanayi ve Maden Bankası da bulunmaktadır.

Gündüz Ökçün'tin sözleriyle :

«Görüliyor ki, Kurtuluş Savaşını izleyen ilk yedi yıl (1924 - 1930) içinde dokuma sanayii alanında kurulan oniki Türk anonim şirketten dokuzunun kurucu, hissedar ve idare meclisi üyeleri arasında yabancılar bulunmamaktadırlar. Yerli sermaye tarafından kurulan bu şirketlerden bazılarının idare merkezlerinin Gaziantep, Bursa, Uşak, Kayseri ve Isparta gibi anadolu şehirlerinde bulunuşu, dokuma sanayii alanında Anadolu burjuvazisinin yabancı sermayeden bağımsız olarak anonim şirketler halinde örgütlendiğini göstermektedir.»

**ÇİZELGE 2 : 1923 - 1931 DÖNEMİNDE YABANCI VE YERLİ ÖZEL SERMAYEDARLARIN DOKUMA
TEŞİSLERİ**

Şirketin İsmi	Niteliği	Kuruluş Tarihi	Kuruluş Yeri	Sermayesi (TL)	Ödenen Sermaye
Şark Sanayi Kumpanyası A. Ş.	Yabancı (Belçika)	19 Ekim 1924 (bu tarihte yeni bir İzmir düzenlemeye gitmiş-tir.)	İstanbul	266.400	
Pamuk ve Nebati Yağlar San. T.A.Ş.	Yabancı (Fransız)	20.Haziran.1929	İstanbul	3.000.000	
Bursa Dokumacılık ve Trikotaj A. Ş.	Yabancı yerli	30.Ekim.1929	Bursa	400.000 3.666.400	
YABANCI ŞİRKETLER TOPLAMI					
Türk Kurtuluş Anonim Şirketi	Yerli	1924	İstanbul	200.000	20.000 (*)
Gaziantep Mens. T.A.Ş.	Yerli	14.Haziran.1925	Gaziantep	100.000	10.000 (*)
İsparta İp. Fab. T.A.Ş.	Yerli	12.Kasım.1925	İsparta	175.000	17.500 (*)
Kayseri Bün. İp. Fab. T.A.Ş.	Yerli	30.Aralık.1925	Kayseri	175.000	175.000
Uşak Şayak Fab. T.A.Ş.	Yerli	12.Şubat.1926	Uşak	300.000	249.280
Dokumacılık T.A.Ş.	Yerli	14.Temmuz.1926	Bursa	200.000	143.788
Karacasu Mens. Dah. T.A.Ş.	Yerli	7.Ekim.1927	İstanbul	60.000	31.130
Feshane Mensucat T.A.Ş.	Yerli	26.Şubat.1928	İstanbul	1.500.000	749.500
Trikotaj ve Çorapçılık T.A.Ş.	Yerli	1.Mart.1928	İstanbul	100.000	25.000
YERLİ ŞİRKETLER TOPLAMI					
				2.810.000	1.421.198

Kaynak : 1920-1930 Yılları Arasında Kurulan Türk Anonim Şirketlerinde Yabancı Sermaye, Gündüz Ökçün-SBF Yayınları No : 324,

Ancak, bu örgütlenme, yabancı sermayeli yatırımlarla karşılaştırıldığında görülmektedir ki, daha cılızdır. Dokuma alanında yabancı sermayeli yatırımların tutarı 3.666.400 TL.'na ulaşırken yerli şirketlerin yatırımı 2.810.000 TL.'da kalmaktadır.

Bununla birlikte Sanayii Teşvik Yasasının ve diğer uygulamaların yardımıyla dokuma sektöründe özel kesimce döneme göre önemli sayılabilecek tutarda yatırım yapılmıştır. Gündüz Ökçün'ün çalışmalarına göre, dokumacılıkta yapılan toplam yatırımlar, nominal sermaye açısından maden üretimi ve gıda sanayiini izlemektedir. Ne var ki, tüm bu girişimlerin gerçek bir sanayileşme olduğunu söylemek mümkün değildir. Getirilen tüm teşvik uygulamalarına karşın, sanayileşme gerçekleştirilememiştir.

3. DÖNEM İÇİNDE DOKUMA SANAYİNİN KONUMU

Cumhuriyet'in ilânından sonra ülkede sanayinin durumunu belirlemek amacıyla 1927 yılında yapılan sanayi sayımı bu konuda bir göstergedir. Bu sayımın sonuçlarına göre, sanayinin hacim yönünden sınıflandırılması aşağıda verilmiştir.

1. Maden çıkarma sanayi
2. Tarım, evcil hayvanlar, balık ve av ürünleri sanayi
3. Dokuma sanayii
4. Ağaç ürünleri vs. maddeler sanayii
5. Kâğıt ve karton sanayii
6. Maden sanayii, maden işletme ve makina imalât sanayii
7. Bina ve inşaat sanayii
8. Kimya sanayii
9. Karma sanayii (ayrı ayrı birkaç sanatı yapan sanayii)
10. Çeşitli sanayi

Kaynak : Türkiye'de Toplumsal ve Ekonomik Gelişimin 50. yılı (DİE)

Belirtilen sanayi dalları sanayi diye nitelendirilenin gerçek bir sanayi olmadığını göstermektedir. Emekçi halkın malı olan madenleri talan eden emperyalizmin ve işbirlikçilerinin sanayide birinci sırada yer alması ilgi çekicidir.

Dokuma sanayi ise üçüncü sırada yer almaktadır. Tüm sanayii dallarında çalışan işçilerin % 18,70'i olan 48.025 işçi dokuma sanayinde istihdam edilmektedir. Toplam imalât sanayii işyerlerinin % 14,34'ünü oluşturan 9.353 işyeri de dokuma sektöründedir.

Bu işyerleri, döneme göre büyük diye nitelendirilebilecek birkaçının dışında tümüyle küçük işyerleridir. Eski lonca düzenin kalıntıları olan, küçük işyerlerinde ufak tezgâhlarla çalışılmaktadır. İmalât sanayiinde kullanılan hammaddeler içinde dokuma sanayinin payı % 17'dir. Dokuma sektörünün yarattığı değer ise toplam imalât sanayii değerinin % 18'ini oluşturmaktadır.

1927 yılında Sanayii Teşvik Yasası, tesis kurmak isteyenlere çok büyük olanaklar getirmiştir. Ne var ki, birçok sanayi dalında yerli egemen sınıflar sanayi tesisleri kurmak yerine mamul madde ithalâtını yeğ tutmuşlardır. Taa 1962'lere değin yurt içi pamuklu dokuma üretimi, yurt içi ihtiyacı karşılamaya yetmeyip, ithalât yapıldığı düşünülürse, 1920-1930 döneminde pamuklu dokuma tesisi diye çalışan birkaç büyük tesis ve birçok küçük verimsiz işyerinin pamuklu dokuma ürünlerinin yurt içi tüketimini karşılamadığı ve büyük ölçüde ithalât yapıldığı ortaya çıkar.

Genelde sanayide özelde dokuma sektöründe yerli sermaye sınıfının sanayileşmemesi Devletçilik uygulamasının temel nedenlerinden birini oluşturmuştur.

III. 1931 - 1945 DÖNEMİ - DEVLETÇİLİK UYGULAMASI

1. Devletçilik Politikasının Nedenleri :

Devletçilik esasına dayalı bir ekonomik politikanın izlenmesinin nedenleri o günlerin iç ve dış koşullarının bir sonucudur. 1929 yıllarında kapitalist sistemin geçirdiği bunalım Sovyetler hariç tüm dünyayı etkisi altına almıştır. Bunalımın Türkiye'ye olan etkisi ise, daha çok dış ticaret yoluyla idi. Tarımsal ürünlerin fiyatları düşmüş, Türk parası büyük değer kaybetmişti. 28 Ağustos 1928 tarihinde Türkiye'nin Lozan'da kabul ettiği 1916 yılı gümrük tarifelerinin yürürlük süresi bitiyordu. Bu gümrük düzeninin yerine daha kapalı ve denetimli bir düzenin getirileceğinin anlaşılması üzerine yerli spekülâtorler ve ithalâtçılar 1929'da spekülâtif hareketlere giriştiler. Bunun sonucunda, 1929 yılında dış ticaret açığı iki katına çıktı ve hükümet çevrelerinin «para buhranı» diye nitelendirdikleri ve Türk lirasının da değerini hızla düşüren bir bunalım doğdu.

Tarımsal ürünlerin ihracından elde edilen gelirlerin de bunalım nedeniyle düşmesi de dış ticaret açıklarının büyümesinde etkindi.

Bu koşullar altında hükümete dış ticareti miktar olarak kısıtlayabilecek ve bütün döviz işlemlerini ve sermaye hareketlerini denetlemesine olanak veren yasalar çıkarıldı. Bunalımın olumsuz etkileri üzerine devletçilik uygulaması yolunda ilk adımlar böylece atıldı.

Dış dinamiklerin olumsuzluğuna ek olarak özel girişimcilerin sanayileşmedeki başarısızlıkları da devletçi uygulamaya başlıca nedenlerden oldu. Yeterli bir sermayenin birikimini görevini devlet üstlenmeliydi. Dönemin yöneticilerin varolan koşulları değerlendirmekte gösterdikleri gerçekçilik şaşırtıcıdır. Devletçilik uygulamasının belirgin olduğu bir dal olan dokumacılığın geliştirmesi o dönem değeri düşen tarımsal ürünleri işleyen sanayi dallarının geliştirilmesi politikası ile uygunluk halindedir. Celâl Bayar'ın sözleri dokuma sanayinin geliştirilmesi olgusuna açıklık getirecek niteliktedir.

«Biz memleketimizde sanayimizi kurmadan önce dışarı satmak zorunluğunda ve dışarıdan mallarımıza dikte edilen fiyatlarla satmakta idik. Fakat bir bölümü için ülkede sanayii kurduktan sonra, dışarıdaki alıcılara karşı fiyat açısından üstün bir rol oynamaya başladık. Pamukta böyledir, yünde böyledir. Sanayiini ülkede kurduğumuz mallar bu söylediğim biçimdedir. Demek oluyor ki, hammaddesi yurt içinde bol olarak yetişen bir sanayii kurulduğu zaman ondan çiftçi yararlanıyor.» (5)

Cumhuriyet sonrası dönemde yabancı sermayeye kesinlikle karşı bir tavır alınmamış, kapitülasyon niteliğinde olmayan yabancı sermayeye kapılar açık tutulmuştur. Bununla birlikte özellikle buhranın olumsuz ve yıkıcı etkilerini gidermek için çabalayan, dönemin emperyalist ülkelerinin, Türkiye'yi kendilerine bağımlı kılmak için yoğun bir girişimleri olmamıştır. Öte yandan o zaman tek sosyalist devlet olan Sovyet Rusya'nın buhrandan hiç etkilenmeyecek gösterdiği büyük başarılar ilgi uyandırmış, planlı kalkınma kavramına yakınlık duyulmaya başlanılmıştır. İşte, bütün bu koşullarda, ülke için bağımsız bir sanayileşme olanağı çıkmıştır. Yerli sermaye sınıfı bu işi yüklenecek nitelikte olmadığından ülkede kapitalizmin gelişmesini hızlandırmak, yeni sanayi tesisleri kurarak bunları ileride özel girişimcilere devredilmek için devletçi politika benimsenmiştir. Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı bu amaçları gerçekleştirmeye yöneliktir. Bu plan kalkınmanın çeşitli yönlerini içermemekte yalnızca devletin yapacağı sanayi yatırımlarının bir listesini kapsamaktadır.

1932 yılında devletçilik uygulamasının katı bir desteği olabilecek Devlet Sanayi Ofisi (DSO) kurulmuştur. DSO, sanayi yatırımları üzerinde denetim yetkisine sahiptir. Devletin, ortaklarla birlikte değil, bir başına fabrika kurmasına olanak tanımaktadır. DSO'nun bu yetkileri yerli sermayedarlarca hoşnutsuzlukla karşılanmıştır. Yine 1932'de kurulan Sanayi Kredi Bankasının amacı, özel sanayie makina ve malzeme kredisi vermek olmakla birlikte, artık Sanayi Teşvik Yasasının getirdiği gümrük muafiyeti gibi ayrıcalıklar yürürlükten kaldırılmaktadır. Bütün bunlar yerli sermayecilerin tepkilerini daha da çoğaltmış ve 1933 yılında Celâl Bayar'ın İktisat Bakanı olmasıyla devletçilik rotası özel sektöre doğru kırılmıştır. DSO kaldırılmış yerine Sümerbank kurulmuştur. Sümerbank'ın kuruluş gerekçesinde;

«— Sanayileşme çabamızın ulusal ihtiyaç ve çıkarlarımızın gerektirdiği oranda gerçekleştirilmediği ilk girişim döneminin deneyim-

leriyle anlaşılmalıdır. Tüm ulusal kaynak ve ekonomik öğelerden yararlanarak sanayileşmenin daha verimli ve uyumlu olarak başa-
rılabilmesi için güçlü bir kuruluşa ihtiyaç vardır.

— Fabrikaların üretim faaliyetleri üzerinde olumsuz etkiler ya-
pabilecek tüm etkenler ortadan kaldırılarak, benzer özel kuruluş-
ların rasyonel çalışma yöntemleri ile ticaretin özgürlük için de ge-
leşebilmesi için kuruluşa ortaklık niteliği verilmelidir.

— Devlet Sanayi Programında ilk önce kurulması istenen sanayi
kolları için ulusal ve özel girişimlerle birlikte çalışacak bir devlet
kuruluşu gerçekleştirilmelidir.» gibi hükümler yer almaktadır.

Sümerbank'ın esas işlevi yerli girişimcilere her konuda yardımcı
olmaktır. Sümerbank devlet denetimini değil, özel sektöre devlet
yardımını gerçekleştirecek bir kurumdur.

«Asıl görevi, Beş Yıllık Kalkınma Planında yer alan devlet teşeb-
büslerini kurmak olan Sümerbank, krediye çevrilebilir sermayesi-
nin yarısından az olmamak üzere, özel sektöre sanayi kredisi aç-
acaktır. Nitekim kurulur kurulmaz Sümerbank 1933 yılının son al-
tı ayı içinde özel teşebbüse 1 milyon 365 bin lira sanai, 384 bin lira
ticarî kredi vermiştir.» (*)

«Hükümet tasarısı ayrıca, Sümerbank'ın devralacağı ve yeniden
kuracağı fabrikaların devir ve tesis tarihinden başlayarak, anonim
şirket haline getirilmesi ve hisse senetlerinin yüzde 25'inin Türk
olan özel kişilere ait olması yükümlülüğünü getirmektedir. Hatta
daha da ileri giderek Sümerbank'ın kendisine ait fabrikaların his-
selerinin yüzde 50'den fazlasını Türklere ve Türk teşekküllere sat-
ması öngörülmektedir. Mecliste yapılan değişiklikler de ancak dev-
ralınan teşebbüslerin hisse senetlerinin satılması, yeni tesis ve iş-
tiraklerin bu hükmün dışında kalması kabul edilmiştir.

Devletin fabrika kurup, bunu verimli bir halde çalışırken özel giri-
şimcilere devretmesi politikası 1938'de de çıkarılan İktisadî Dev-
let Teşekkülleri Kuruluş Yasasında da belirgindir. Bu kuruluşların
hisseleri hamiline muharrer olarak satışa çıkabilecek ve kimin
elinde olduğu bilinmediğinden pekâlâ yabancılarda eline geçebile-
cektir.

Bugün tekstil ürünleri üretiminde uzmanlaşmış olan Sümerbank'ın
işlevi, o dönemde ülkedeki sanayileşmeyi hızlandırmak, sanayii te-
sisleri kurmak ve bunlara özel girişimcileri de ortak etmek ve ge-
rektiğinde bu tesisleri bu girişimcilere devretmekti.

2. Sümerbank ve Pamuklu Dokumacılık :

Esas konumuz olan pamuklu dokumacılıkta Sümerbank'ın faaliyetleri şöyledir. İktidarı ellerinde bulunduran sınıflardan büyük toprak sahipleri 1930'ların başlarında tarımda gelişmeye paralel olarak ürettikleri sınai bitkileri değerlendirecek sınai tesislerin kurulmasına ağırlık vermişlerdir. 1850'de kurulmuş olup, Osmanlı İmparatorluğundan kalan ve Sanayi ve Maden Bankasıncı işletilen Bakırköy Pamuklu Sanayii Müessesesi, Sümerbank kurulunca onun denetimi altına geçmiştir.

Birinci Beş Yıllık Sanayii Planı uyarınca 1939 yılına kadar pamuklu dokuma tüketimini karşılaması için Sümerbank tarafından yeni fabrikalar kurulması yoluna gidilmiştir. Bu uygulamayla 1935 de Kayseri Bez, 1937'de Ereğli ve Nazilli fabrikaları kurulmuştur. Nazilli ve Kayseri fabrikaları 25 yıllık tarım ürünleri karşılığı olarak Sovyet yardımıyla kurulmuştur. Ereğli ve Malatya Fabrikaları ise Almanlar tarafından yapılmıştır. Bu fabrikaların adları, kuruluş yer ve tarihleri ve kapasiteleri (iğ ve tezgâh sayısı) aşağıdaki çizelgede verilmiştir.

Tesisin Adı	Kuruluş Yeri ve Tarihi	Kapasitesi	
		Iğ sayısı	Tezgâh sayısı
1. Bakırköy Pamuklu San. Müessesesi	1850 İstanbul	29.904	440
2. Kayseri Pamuklu Sanayii Müessesesi	1935 Kayseri	32.628	1028
3. Ereğli Pamuklu Sanayii Müessesesi	1937 Konya	18.400	330
4. Nazilli Basma Sanayii Müessesesi	1937 Nazilli	28.236	332

Bu fabrikalara ek olarak 1937'de Sümerbank, Ziraat Bankası ve İş Bankasıncı Malatya Bez ve İplik Sanayii A.Ş. kurulmuştur. Bu şirket 1927'de Ziraat Bankasıncı alınan Adana'daki eski Tırpani Fabrikasını, 1937'de kendi bünyesine almış ve iğ sayısı 5.848'den 11.558'e, tezgâh sayısı da 80'den 176'ya çıkartarak devreye sokmuştur. Yine aynı şirkete bağlı olarak kurulan Malatya Bez ve İplik Fabrikası 1939'da işletmeye açılmıştır. Şirketin denetimindeki iki fabrika, 1946 yılında Sümerbank tarafından satın alınmıştır.

1940'ta çıkarılan Millî Korunma Yasası görünürde devletin ekonomik denetimini arttırmaktadır. «Kanuna göre sanayi ve maden kurumlarının neyi ve ne miktarda üreteceğini hükümet tespit ede-

cektir. Gerekli yatırımlar hükümet müsaadesi ve denetimi altında yapılacaktır. Hükümet tedbirlerine ayak uydurmayan kurumlara uygun bir tazminat ödeyerek devlet el koyacak ve işletebilecektir. 1942 tarihli bir tadil kanunu ile herhangi bir şarta tabi olmadan görülen lüzum üzerine, sanayi ve maden işletmelerine devlet el koyabilecektir. İç ve dış ticarete fiyat kontrollerine gidilmektedir. Devlet birçok halde piyasaya özellikle tarım ürünleri piyasasına fiilen alıcı olarak girebilecek ve belli durumlarda bizzat ithalât yapabilecektir. İhtiyaç duyulan maddelere değerini ödemek suretiyle devlet el koyabilecek ve kâr almaksızın ihtiyacı olan kurumlara dağıtabilecektir.»

Yasanın tüm bu hükümleri, devlet denetimini yoğunlaştırıcı ve özel girişimcilerin hareketlerini kısıtlayıcı nitelikte gibi görünmektedir. Bununla birlikte, yerli sermayecilerin durumlarını sağlamlaştırarak hükümler de içermektedir.

— Özel girişimcilerin ürettikleri ürünler, maliyete belli bir kâr eklenerek devletçe satın alınabilir. Böylece savaş yıllarının istikrarsız piyasasının sermayedarlar üzerindeki muhtemel olumsuz etkileri, kârları garanti edilerek giderilecektir.

— İthalâtçılar zarurî maddeleri ithal edip devlet denetimi altında satabileceklerdir. Kuşkusuz bu aracılıkta da, bu ithalâtçılara belli bir kâr hakkı tanınacaktır.

— Özel girişimciler devletin izni ve desteğiyle stok yapabilecekler ve kazara bu stoklardan bir zarar görürlerse bu devletçe derhal karşılanacaktır.

İlk bakışta katı devletçi hükümler içeriyor gibiyse de yasanın asıl amacı savaş yıllarında özel sektörün kârlarını da garanti ederek ekonomiyi istikrarlı kılmaktır. Yasa sermayecilerin kârlarını garanti ederken, emekçilere angarya getirmektedir.

«Kanunun emekçi kitlelerine ilişkin hükümlerine gelince; devlet özel işletmelerin saptanan üretim hedeflerine ulaşmasını sağlamak amacıyla gerekli işgücünü bulmaya yetkili kılınmıştır. Yurttaşlar ücretli iş yükümlülüğüne tabi tutulabilmekte, işçiler ve müstahdemler zorunlu bir neden olmaksızın işlerini terkedememektedirler. Bu şekle uygun olarak çalıştırılanlara uygun bir ücret ödenecektir. Gerek görüldüğünde iş saati günde üç saat uzatılabilecektir. Ayrıca tarımda çalışanlar kendi işlerine sekte vermemek koşuluyla, bulunduğu yerden onbeş km. lik uzaktaki özel veya devlete ait çiftliklerde uygun bir ücretle çalıştırılabilecektir.»

Tarımda ise 40 dönümden az toprağı olanlar tüm öküz ve atlarını yasa gereğı devlete vermek zorunluluğundaydı.

Milli Korunma Yasasının kimleri koruduğı açıktır. Daha sonra devlet yöneticilerinin bile tepkisini çeken savaş zenginleri korunurken emekçi yığınlar düşük ücretlerle zorla çalışmaya itilmiştir.

IV. 1945 - 1962 DÖNEMİ - UYGULANAN EKONOMİK SİYASE- TİN ESASLARI

1. GEÇİŞ DÖNEMİ - 1945 - 1950

1947'den sonra ABD dünya ölçüsünde atak bir yayılcı siyaset izlemeğe başlamıştır. Bu siyaset sonucu, ABD, geri bıraktırlmış ülkelerin sosyalizme kaymasını önlemek için, bu ülkelerde kapitalist gelişmenin hızlandırılmasına çalışıyordu. Bu amaçla, Marshall Planı yürürlüğe konmuştu.

«Türkiye'nin Marshall yardımından yararlanması şu gerekçeyle kabul edilmiştir. Savaşın yıkık çıkan Avrupa'nın gıdaya ve hammaddeye ihtiyacı vardır. Türkiye, aldığı yardımlarla tarımını geliştirecek ve Avrupa'nın gıda ve hammadde deposu haline gelecektir. Buna karşılık sanayi mamüllerini Avrupa'dan alacaktır.» (7)

Emperyalizmin bu konudaki istekleri, ülkeyi ziyaret eden çeşitli uluslararası örgüt temsilcilerin raporlarında da belirtilmiştir. Buna göre, Türkiye tarımsal ürünlerin üretiminde faaliyetlerini yoğunlaştıracak, sanayiye ilişkin yatırımlardan vazgececektir.

8 Temmuz 1948'de onaylanan ABD ile Türkiye arasındaki iktisadi işbirliği anlaşması ABD'ye bir çok olanak sağlamaktadır.

«ABD bu olanaklardan, bir yandan Amerikan sermayesinin çıkarlarını gözetmek, öte yandan büyük ölçüde toprak ve ticaret çıkarlarını geliştirmek, onları birçok halde yabancı sermaye ile işbirliği halinde ve genellikle hafif tüketim sanayiine yöneltmek için yararlanılmıştır. Devletin olanakları da bu politikaya uygun biçimde, kullanılmaya başlanılmıştır.» (8)

1945 - 1950 dönemi, 1950'den sonra daha yoğunlaşacak olan emperyalist bağımlılığın temellendiği bir dönemdir.

2. 1950 - 1962 DÖNEMİ :

1950 yılı Türkiye'de kapitalizmin gelişmesi açısından bir dönüm noktasıdır. 1950'yi izleyen ilk yıllarda özellikle tarıma büyük ağır-

lık verilmiştir. Tarımda o güne kadar görülmemiş biçimde traktör kullanımına başlanmış, iyi giden hava koşullarının da etkisi ile tarımda büyük üretim artışları olmuştur.

Kapitalist gelişme, yalnızca tarım alanında kalmamıştır. 1950 yılında sanayi alanında kapitalist gelişmeyi yönlendirmesi amacı ile Türkiye Sınai Kalkınma Bankası kurulmuştur. Bankanın amaçları özel sektörün sanayi kurmasına ve varolan özel sanayiinin geliştirilmesine ve modernleşirmesine yardım etmek, yabancı ve yerli sermayenin Türkiye'de ortak yatırımda bulunmasını sağlamak olarak özetlenebilir.

Dönem içinde hızla büyüyen İŞ Bankası, Akbank, Yapı ve Kredi Bankası gibi bankaların yanısıra Sınai Kalkınma Bankası, uluslararası örgütlerden ve devletin sağladığı kredileri özel sektöre aktararak, sanayide kapitalist gelişmede en önemli etkenlerden olmuştur.

1950, 1961 ve 1964'de çıkarılan yasalarla, yabancı sermaye yatırımları kolaylaştırılmış ve yabancı sermayeye yurt içinde elde ettiği kârları yurt dışına aktarma olanağı sağlanmıştır.

1951 - 1960 yıllarında 548 milyon tutarında yabancı sermayeye izin verilmiş, bu yabancı sermaye 514 milyon TL. lik yerli sermaye ile ortaklığa gitmiştir.

Yabancı sermaye kredi sağladığı girişimlerde veya ortak olduğu tesislerde, her türlü yatırım malının kendi ana şirketlerinden ve ülkesinden alınmasını, mühendislik hizmetlerine değin, kredi veren firmaca yapılmasını koşul koymuştur. Bu nedenle, yatırım için gerekli her türlü hizmet, piyasanın çok üstündeki fiyatlarla ithal edilmiştir.

İthalâtla liberal bir siyaset izlenmiş, kurulan sanayiinin ihtiyaçları ithalât yoluyla kolaylıkla karşılanabilmıştır.

Devlet, sanayiinin ihtiyacı olan hammadde, enerji, ulaşım, vb. olanakları, belki de maliyetinin altında fiyatlarla özel sektöre sunmuştur.

Devlet özel sektörle birlikte birçok karma tesis kurmuş, hazinenin kaynakları bu karma girişimlerin kullanımına sunulmuştur.

Sağlanan tüm bu olanaklar, özel sektörün sanayi alanında gelişmesine yardımcı olmuştur. 1950 - 1960 döneminde imalât sanayiinde kurulan ondan fazla işçi çalıştıran işyerlerinin sayısı 1340'dır. Bu

işyerleri 1963 yılında toplam büyük imalât sanayii işyerlerinin % 50'sine yakındır.

Çeşitli işkollarında, işyeri sayılarındaki artış, aşağıdaki çizelgeden çözümlenebilir. (10)

İşkolu	1950'de işyeri sayısı	1963'de işyeri sayısı
Gıda	242	822
Dokuma	160	689
Kauçuk boya	13	82
İlaç hazırlama	20	65
Plastik eşya	bilinmiyor	41

Ayrıca, radyo, buzdolabı, çamaşır makinası gibi dayanıklı tüketim malzemesi üreten montajcılık ve taşıt montajcılığı da gelişmiştir.

Özel sektör yatırımlarının tüketim araçları üreten hafif sanayii dallarında yoğunlaştığı gözlemlenebilir. 1960 yılında dokuma, gıda, hafif kimya, taş, toprak sanayileri özel kesimin yarattığı gelirinin % 72'sini sağlamaktaydılar. (11)

Bu sanayii montajcı bir sanayiidir. Dönem içinde kurulan çeşitli özel sektör yabancı sermaye ortaklığı biçimindeki sınai tesislerin işlevi, yabancı şirketin ürettiği malları parçalar halinde pahalı olarak Türkiye'ye ithal etmek ve bu parçaları emeğin ucuz olduğu Türkiye'de birleştirerek yüksek fiyatlarla satmaktır.

3. SONUÇ :

1950 - 1960 dönemi Türkiye'de kapitalizmin geliştiği bir dönemdir. Bu dönemde, ticaret burjuvazisinin bir kesimi, yabancı ortaklarla birlikte yatırıma yönelmiş ve bir sanayii sermayesi grubu oluşturmuştur. Emperyalizm, kendisine bağımlı olarak geliştirdiği bu çarpık kapitalizmde, yerli egemen sınıfları kendisine ortak etmiştir.

4. 1945 - 1962 DÖNEMİNDE PAMUKLU DOKUMA SANAYİNİN DURUMU

5. 1945 - 1960 DÖNEMİ :

1945'lere değin özel sektörün pamuklu dokuma sanayiinde çalışan büyük ölçekli bir işyeri varolmamıştır. Yalnızca ufak tezgâhlarla çalışan küçük işyerlerinden sözedilebilir. 1940 sonrasında dünyayı

kasıp kavuran II. Dünya Savaşı etkilerini Türkiye üstünde de göstermiştir. Savaşa girmemekle birlikte bir savaş ekonomisi uygulayan ülkemizde genelde tüm sanayi yatırımları özelde pamuklu dokuma tesisleri yatırımları büyük ölçüde durmuştur.

Ülkenin Marshall planının kapsamına alınmasıyla özel sektör girişimlerinin benimsenmesi ve desteklenmesi ilkesi yaygınlık kazanmıştır. Savaş yıllarında tekelcilik ve vurgunculukla zenginleşen ticaret burjuvazisinin ve tekelci bezirganların da ellerinde bir sermaye birikimi söz konusudur. 1945 sonrasında ülkede kapitalizmin gelişmesini hızlandırmak amacıyla yeni bankalar kurulmakta varolan bankalar ise güçlenmektedir. Gelişen İstanbul burjuvazisinin yanı sıra Çukurova'daki toprak sahipleri ve tefecilerin elinde pamuk ticareti ve ihracatından dolayı bir sermaye birikimi söz konusudur.

1950 sonrasında iyi giden hava koşullarının da etkisiyle tarımsal gelirler bir artış kaydetmiştir. Ticarete uygulanan liberal ithalâtçı siyaset yatırım ve tüketim mallarının ithalâtını kolaylaştırmıştır. Artan nüfusla birlikte dokuma ürünlerine karşı olan ihtiyaç da artmaktadır. Bir ülkede işçi haklarının varolmaması bol miktarda ucuz işgücü bulunuşu aslında emek - yoğun bir sektör olan dokuma sanayine sermayecilerin yatırım yapmasında etken olmuştur. Bossa, Güney Sanayii gibi Çukurova'daki birçok tesis bu dönemde kurulmuştur. Pamuklu dokumacılığın Çukurova bölgesinde gelişmesinde diğer bir etken de, yörede pamuğun bol miktarda yetişmesi ve ucuza sağlanabilmesidir. Pamuklu dokuma tesislerinin kurucularından olan bazı toprak sahipleri de ürünlerini değerlendirmek istemişlerdir. Nitekim özel sektöre ait pamuklu dokuma tesislerindeki iş ve tezgâh sayısı aşağıda görülebileceği gibi bu dönemde çok artmıştır.

6. ÖZEL SEKTÖR PAMUKLU DOKUMA TESİSLERİNİN GELİŞMESİ

1949 yılında özel sektörün pamuklu dokuma tesislerinin kurulu kapasitesi 140.436 iş ve 2.428 tezgâhtır. 1953 de devreye giren yeni tesislerin de katkısıyla kurulu iş kapasitesi % 262,5 luk bir artışla 1955'de 368.718'e ulaşmıştır. Tezgâh kapasitesi ise % 324,3'lük bir artışla 7.875 olmuştur. 1956 yılında iş sayısı 465.402 tezgâh sayısı 10.509 dur. Bunun anlamı 1949 - 1956 arasındaki dönemde (özel sektörün pamuklu dokuma tesisleri) kurulu iş kapasitesinde % 331,3; tezgâh kapasitesinde % 432,8'lik bir artış olduğudur.

1963 yılında ise özel sektör pamuklu dokuma tesislerinin kuruluş kapasitesi, 577.608 iğ ve 12.568 tezgâhtır. İğ sayısındaki artış 1949'a göre % 311,1, 1955'e göre ise, % 56,7'dir. Tezgâh sayısındaki artışlar ise % 417,6 ve % 59,6'dır.

Dönem içinde yabancı sermayenin dokuma alanında doğrudan yatırım yaptığı iki tesis İstanbul Genel Dokumacılık T.A.Ş. (1952) ve Santral Dikiş Sanayii T.A.Ş. (1955) dir. Her iki kuruluşlarda ortak olan I. And P. Coats Ltd.'nin birinci şirketle payı % 75, ikincisinde % 67,9 dur.

Santral Dikiş Sanayiinin ortakları arasında Sınai Kalkınma Bankası da yer almaktadır.

7. DÖNEM İÇİNDE KAMU KESİMİ PAMUKLU TESİSLERİN DURUMU

1945 yılında Sümerbank'ın sahibi olduğu Bakırköy, Kayseri, Ereğli, Nazilli Pamuklu Tesislerinin kurulu iğ kapasitesi, 109168 iğ ve 2630 tezgâhtır. 1946 yılında Sümerbank'ın da iştirakçiler arasında bulunduğu Malatya ve Adana Fabrikaları Sümerbank'ça satın alınmışlardır. 1945 - 1962 yılları arasında kurulan Sümerbank Pamuklu Dokuma Tesislerinin isim, kuruluş yıl ve kapasiteleri Çizelge 1 de verilmiştir.

Çizelge 1 : 1945 - 1962 Döneminde Kurulan Kamu Kesimi Pamuklu Dokuma Tesisleri

Tesisin Adı	Tesis Tarihi	Kuruluş Kapasitesi	
		İğ	Tezgâh
1. Adana Bez Fabrikası	5. 9.1946	5.848	80
2. Malatya Fabrikası	1. 6.1946	10.000	438
3. Adana Çirçir Fabrikası (*)	10. 6.1949		
4. İzmir Basma Fabrikası	5.11.1953	32.644	840
5. Denizli Bez Fabrikası	6.11.1953	15.080	—
6. Erzincan Bez Fabrikası	1. 1.1954	15.080	—
SÜMERBANK'ın İŞTİRAKLERİ			
1. Bergama Fabrikası	1960	12.000	114
2. Manisa Fabrikası	17. 5.1960	21.056	238
3. Antalya Fabrikası	1.10.1961	21.600	360

(*) Bu çirçir fabrikasında yılda 35.000 ton pamuk işleyebilen sargı tesisleri vardır.

1955 yılında Sümerbank'ın kurulu kapasitesi 217438 iğ ve 4091 tezgâhtır. Bu yılda, 1949'a göre artış, iğ'de % 99,2, tezgâhta ise % 55,6 dr.

1962 yılında kurulu kapasite 234.392 iğ'e ve 5062 tezgâhta ulaşmıştır. 1943'e göre artış iğ'de % 114,7, tezgâhta % 92,5 dr.

1955 - 1962 dönemindeki artış ise iğ'de % 7,8 tezgâhta % 23,7'dir. 1955 - 1962 döneminde özel sektörün iğ'deki % 56,7 lik ve % 59,6 artışlarına göre Sümerbank'ın kurulu kapasitesindeki artış çok küçüktür.

8. TOPLU DURUM

1923 - 1962 döneminde dokuma sektöründe özel kesimle devletin kurulu kapasiteleri çizelge 2'de verilmiştir. Görüldüğü gibi özel kesim özellikle 1949 - 1962 döneminde büyük bir atılım yapmış. 1956'dan sonra da eski hızıyla olmasada ağırlığını sürdürmüştür. Bu nedenle, özel sermaye yatırımlarının gelişmeye başladığı 1950 sonrası dönemde, özel sektör dokuma sektöründe de etkin olmuştur. 1949 yılında pamuklu iğ kurulu kapasitesinde % 47'lik bir paya sahip kamu kesiminin 1962'de payı % 28,9'a düşmüştür. Aynı yıl pamuklu tezgâh kapasitesinin % 56,0 sını elinde bulunduran devletin payı 1962'de % 28,7 de yarı yarıya oranında azalmıştır. Özel sektörün gelişmesinin boyutları üretim artışlarında da gözlemlenir.

9. PAMUKLU DOKUMA ÜRÜNLERİ ÜRETİMİ

1923 - 1962 döneminde yurtiçi pamuklu dokuma üretimi büyük bir artış göstermekle birlikte yurtiçi tüketimi tümüyle karşılayacak düzeye ulaşamamış ve aradaki açık ithalâtle kapanmıştır. 1945 - 1962 dönemi için Türkiye'de pamuk ipliği ve pamuklu dokuma üretim miktarları çizelge tablo 3 ve 4'de verilmiştir.

1945 yılı pamuk ipliği üretimi 100 alındığında, üretim endeksi 1950'de 110,7'ye, 1955'de 240,2'ye, 1962'de 335,6'ya ulaşmaktadır. 1945 - 1950 döneminde artış yalnızca % 10,7 iken, 1950 - 1955'de % 124 oranındadır. Dönem içinde, Sümerbank'ın üretimi % 164,7 lik, özel sektörün üretimi ise % 278,8 lik bir artış göstermiştir.

Üretimde 1945'te % 37,9 olan Sümerbank'ın payı, 1950'de % 55,2 ye yükselmekte, 1953'te özel sektörün büyük tesislerinin devreye girdiği 1953'te % 39'a düşmektedir. Düşüş daha da devam etmiş,

Çizelge : 2 1923-1962 Döneminde Pamuklu Dokuma Sektöründe Kurulu Kapasite

Yıllar	İğ Sayıları		Toplam	Kamuyu Payı		Tezgah Sayıları	
	Kamu	Özel		Kamuyu Payı	Kamuyu	Özel	Toplam
1923	—	82.044	82.044	—	—	762	762
1933	3.200	78.844	82.044	3,9	7,8	702	762
1939	104.040	69.796	173.836	59,8	83,6	581	3.545
1949	126.042	140.486	266.528	47,0	56,0	2.426	5.519
1952	217.438	140.486	357.924	61,0	62,7	2.428	6.519
1956	217.438	465.402	682.840	32,0	28,0	4.091	14.600
1960	217.438	543.682	761.120	28,5	29,0	4.588	15.820
1961	217.438	562.562	780.000	27,9	28,9	4.702	16.725
1962	234.392	577.608	812.000	28,9	28,7	5.062	17.630

1902'de Sümerbank'ın pamuk ipliği üretimindeki payı % 29,9'a inmiştir.

Pamuklu dokumada ise durum şöyledir, 1945 yılı esas alındığında, 100 olan üretim indeksi 1960'da 191,7, 1955'de 485,6 ve 1962'de 783,9 dur.

Görüldüğü gibi, artış pamuk ipliğine göre bu dönemde daha yüksektir. Özel sektörün büyük tesislerinin devreye girdiği 1949'dan önce önemli bir üretimi yoktur.

Toplam üretimde artış, 1945 - 1950'de % 91,7, 1950 - 1955 döneminde % 153,36, 1955 - 1962 döneminde ise % 161,4 dır.

Dönem içinde devlet sektörü üretimi % 132,6; özel sektör üretimi ise % 1210,5 lik bir artış göstermiştir. Özel sektörün üretim artışının büyüklüğü dikkat çekicidir. Özel sektörün 1950 - 1955 döneminde % 526,1 olan üretim artışı, 1955 - 1962 döneminde % 203,5 tir. 1949 dan önce üretimin çok büyük bir bölümünü taşıyan kamu kesimi, büyük özel sektör fabrikalarının çalışmaya başlamasıyla üretimin 1949'da % 77,1'ini sağlamış, bu oran, yeni özel sektör fabrikalarının devreye girdiği 1953'te % 42,8'e ve 1962'de de giderek % 29,7'ye düşmüştür.

Çizelge : 3 1944 - 1962 Yılları Arasında Pamuk İpliği Üretimi

Yıllar	Sümerbank		Özel Sektör		Toplam (Ton)
	(Ton)	%	(Ton)	%	
1944	9.662	36,8	16.550	63,2	26.222
1945	10.625	37,9	17.424	62,1	28.049
1946	14.858	46,8	16.872	53,2	31.730
1947	14.824	48,9	15.492	51,1	30.316
1948	14.104	48,7	14.832	51,3	28.936
1949	15.073	50,3	14.892	49,7	29.965
1950	16.609	55,2	13.464	44,8	30.073
1951	17.768	59,2	12.229	40,8	29.997
1952	18.678	52,7	16.732	47,3	35.410
1953	19.849	39,0	31.000	61,0	50.849
1954	23.241	40,6	34.000	59,4	57.241
1955	25.813	38,3	41.563	61,7	67.376
1956	26.454	36,1	46.903	63,9	73.357
1957	27.103	33,3	54.360	66,73	81.463
1958	27.342	29	66.990	71,00	94.332
1959	27.502	30,66	62.500	69,45	90.002
1960	27.583	29,7	65.253	70,3	92.836
1961	28.222	30,2	65.250	69,8	93.472
1962	28.124	29,9	66.000	70,1	94.124

Kaynak : 1. Türkiye'de Pamuk İpliği ve Pamuklu Mensucat Sanayii, Odalar Birliği Yayınları, 1958

2. Sümerbank rakamları için Faaliyet Raporları

Çizelge 4 : 1945 - 1962 Yılları Arasında Pamuklu Dokuma Üretimi

Yıllar	Sümerbank		Özel Kesim		Toplam
	(bin metre)	%	(bin metre)	%	
1944	64.708	100	—	0	64.768
1945	68.017	100	—	0	68.017
1946	80.653	100	—	0	80.653
1947	91.260	100	—	0	91.260
1948	96.067	100	—	0	96.067
1949	96.136	77,1	28.614	22,9	124.750
1950	100.994	77,4	29.420	22,6	130.414
1951	107.377	71,3	43.202	28,7	150.579
1952	116.095	63,9	65.718	36,1	181.813
1953	115.800	42,8	155.000	57,2	270.800
1954	134.972	44,2	170.000	55,8	304.972
1955	146.095	44,2	184.198	55,8	330.293
1956	153.193	42,1	210.883	57,9	364.076
1957	156.690	34,7	294.312	65,3	451.002
1958	156.398	32,5	324.117	67,5	480.435
1959	157.390	32	334.610	68	492.000
1960	155.574	29,5	371.532	70,5	527.106
1961	158.541	30,2	367.000	69,8	525.541
1962	158.208	29,7	375.000	70,3	533.208

Kaynak : 1. Türkiye'de Pamuk İpliği ve Pamuklu Mensucat Sanayii, Odalar Birliği Yayınları, 1958
2. DPT

Çizelge 5 : 1947 - 1960 Yılları Arasında Pamuk İpliği ve Pamuklu

Yıllar	Dokuma İthalatı	
	İplik (Ton)	Dokuma (Ton)
1947	8.508	10.630
1948	6.251	7.344
1949	2.480	5.790
1950	2.544	5.929
1951	2.728	8.433
1952	2.155	10.931
1953	2.226	11.240
1954	1.641	9.813
1955	319	7.655
1956	212	1.344
1957	121	668
1958	78	707
1959	25	115
1960	60	55

Kaynak : Türkiye'de Pamuk İpliği ve Pamuklu Mensucat Sanayii Odalar Birliği Yayınları - 1958

10. PAMUKLU DOKUMA ÜRÜNLERİ İTHALATI

Pamuk ipliği ve pamuklu dokuma üretimindeki bu dev artışlara koşut olarak ithalattaki düşme, Çizelge 5'de görülmektedir.

Çizelge : 6 1950 - 1962 Yılları Arasında Tekstil Sanayiinde
Çalışan İşçi Sayısı

Yıllar	Devlet Sektörü		Özel Sektör		Toplam
	İşçi sayısı	%	İşçi sayısı	%	
1950	23.426	42,6	31.574	57,4	55.000
1951	23.608	43,7	30.403	56,3	54.011
1952	23.252	38,6	36.966	61,4	60.218
1953	23.303	35,7	42.022	64,3	65.325
1954	25.536	35,1	47.287	64,9	72.823
1955	26.318	34,4	50.214	65,2	76.532
1956	25.881	33,1	52.321	66,9	78.202
1957	26.295	29,8	62.523	70,2	88.818
1958	23.373	28,6	70.905	71,4	99.178
1959	23.612	28,1	73.042	71,9	101.654
1960	28.966	29,5	69.347	70,5	98.313
1961	27.731	27,5	73.231	72,5	100.962
1962	26.991	26,2	75.833	73,8	102.824

Kaynak : Türkiye'de Toplumsal ve Ekonomik Gelişiminin 50. Yılı, DİE

1947 - 1960 yılları arasında iplik ithalâtında görülen devamlı azalma, 1955'de en büyük hıza ulaşmıştır. Şöyle ki, 1954'de 1953'e göre % 35 olan azalma, 1955'te 1954'e göre % 414 olmuştur.

Pamuklu dokuma ve ithalâtı ise tutarsız bir çizgi izlemiştir. 1947 - 1950 döneminde ithalâta % 44,33 oranında bir düşüş, 1950 - 1953 döneminde % 89,6 oranında bir artış ve 1963'den sonra sürekli bir düşüş vardır.

Sonuç olarak, 1960 yılında pamuklu dokuma ithalâtı 55, pamuk ipliği ithalâtı 60 ton gibi önemsenmeyecek değerlere inmiştir.

11. DOKUMA SANAYİNDE ÇALIŞAN İŞÇİLER

1927 Sanayii Sayımı sonuçlarına göre, tüm sanayi dallarında çalışan işçileri % 18,7'si olan 48.025 işçi dokuma sektöründe çalışmaktaydı. 1950 yılında ise dokuma sanayiinde çalışan işçilerin sayısı 55.000'di. Çalışan işçi sayısındaki bu küçük artış, 1927 - 1950 döneminde özellikle özel kesimde, tekstil sanayiinde önemli bir gelişme olmamasına bağlanabilir. 1950 - 1962 döneminde dokuma işkolunda çalışan işçi sayısı Çizelge 6'da verilmiştir. 1960'da 55.000 olan işçi sayısı, % 87 bir artışla 1962'de 102.824'e ulaşmıştır.

Kamu kesiminde çalışan işçi sayısı yalnızca % 15,2'lik bir artış gösterirken, özel kesimde çalışan işçi sayısı % 140,2 oranında artmıştır. Özel kesimde çalışan işçilerin sayısındaki bu büyük artış, dönem içinde özel sektörün kaydettiği büyük gelişmeye bağlanabilir. Dokuma işkolunda çalışan işçilerin yarısından fazlasını kadın işçiler oluşturmaktadır. Böylece, kadın işçilerin önemli bir bölümü bu sektörde istihdam edilmiştir.

12. DOKUMA SANAYİNDEKİ İŞYERLERİ VE BÖLGELERE DAĞILIMI

Dokuma sanayiinin büyük ölçüde geliştiği 1960 sonrası dönemde, sektördeki işyerlerinin sayısı Çizelge 7'de verilmiştir. 1950'de 16 olan kamu kesimi işyerleri sayısı 1962'de 23'e ulaşmıştır. Özel kesimin 1960'da 441 olan işyeri sayısı 1961 de 1082'ye varırken, bu sayı 1962'de 799'dur. Kamu kesimindeki tesisler büyük tesislerdir. İstatistiklerde 10'dan fazla işçi çalıştıran her işyeri büyük işyeri olarak kabul edilmiş olduğundan özel kesim işyerlerinin sayısı hayli kabarıktır. Ne var ki, özel kesimin işyerlerinin üçte birinde 20'den az kişi çalışmaktadır. Bu küçük işyerlerinde basit teknik açıdan geri el tezgâhlarıyla çalışılmaktadır.

Çizelge : 7 1950 - 1962 Yılları Arasında Tekstil İşyerlerinin Sayısı

Yıllar	Devlet Sektörü	Özel Sektör	Toplam
1950	16	441	457
1951	14	500	514
1952	15	551	566
1953	20	619	639
1954	20	714	734
1955	23	856	879
1956	23	869	892
1957	23	888	906
1958	21	972	993
1959	21	1007	1028
1960	21	1014	1035
1961	21	1082	1103
1962	23	799	822

Kaynak : Türkiye'de Toplumsal ve Ekonomik Gelişmenin 50. Yılı, DİE

1945 - 1957 yılları içinde kurulan dokuma işyerlerinin kuruldukları yıl ve yer, Çizelge 8'de verilmiştir. 1956 yılı istatistiklerine göre dokuma işyerlerinin bölgelere göre dağılımı Çizelge 9'da yer almaktadır. Bu yılda toplam işyerlerinin % 58,7'si kurulu işyerlerinin % 34,9'u tezgâhların, % 37,5'i İstanbul ili sınırları içindeydi. İstanbul'u Çukurova izlemek, daha sonra Ege, Orta Anadolu ve diğer bölgeler gelmektedir.

**Çizelge : 8 1925-1957 Yılları Arasında Kurulan İşyerlerinin Sayısı - Kuruluş -
Yer ve Tarihleri :**

Yıl	Kuruluş Yeri ve Sayısı
1925	Tarsus (1), İzmir (1)
1927	G. Antep (1)
1928	Kayseri (1), İstanbul (1)
1929	İstanbul (1)
1932	İzmir (1)
1933	G. Antep (1), İzmit (1), İstanbul (1)
1934	İstanbul (2)
1938	Mersin (1)
1939	G. Antep (1), İstanbul (1)
1940	İstanbul (1)
1942	Adana (1)
1943	İstanbul (1)
1944	İstanbul (2)
(*) 1945	İzmir (1), İstanbul (1)
1946	G. Antep (1)
1947	İstanbul (3)
1948	İstanbul (1)
1949	İzmir (1), İstanbul (1)
1950	İskenderun (1), İzmir (2),
1951	Mersin (1), İskenderun (1), Elazığ (1), İstanbul (4) Adana (1), Tarsus (1)
1952	G. Antep (1), Antakya (1), Kayseri (1), İstanbul (1)
1953	Adana (2), G. Antep (2), Kayseri (1), Konya (1) İstanbul (3)
1954	Adana (2), Ereğli (Konya) (1), Salihli (1), Sarayköy (1), İstanbul (7)
1955	G. Antep (1), Ereğli (Konya) (1), İzmir (2), İstanbul (6)
1956	G. Antep (1), Niğde (1), İzmir (2), İstanbul (8), İzmir (2),
1957	İstanbul (1) İzmir (2),

(*) Türkiye'de Pamuk İpliği ve Pamuklu Mensucat Sanayii Odalar Birliği Yayınları 1958

**Çizelge : 9 1956 İstatistiklerine Göre Tekstil Kuruluşlarının
Bölgelere Dağılımı**

Bölge	İşyeri Sayısı	%	İğ Sayısı	%	Tezgâh Sayısı	%
İstanbul	64	58,7	162.464	34,9	3.942	37,5
Çukurova/Hatay	14	12,8	181.176	38,9	3.190	30,3
Ege	16	14,7	81.154	17,4	2.045	19,5
Orta Anadolu	7	6,4	26.660	5,7	696	6,6
Diğer Bölgeler	8	7,4	13.948	3,1	636	6,1
Toplam :	109		465.402		10.509	

Kaynak : Türkiye'de Pamuk İpliği ve Pamuklu Mensucat Sanayii - Odalar Birliği Yayınları - 1958

13. ÖZET :

1945 - 1962 döneminde ülkede uygulanan ekonomik siyaset, doküma sektöründe de belirgindir. İrili ufaklı bir çok özel kesim işyeri devreye girmiş, kamu kesiminin üretimdeki payı giderek azalmıştır. Çok defa düşük kapasitelerde kurulduğu için verimli olamıyan özel kesim işyerlerinin ihtiyacı olan doküma tezgâhları yurtdışından ithal edilmiştir. Geri bırakılmış ülkelerde emperyalist metropollerin artık pek önemsenmediği hafif sanayi dallarının gelişmesi, ilk aşamada emperyalizmden büyük miktarda yatırım malzemesi ithal edeceği için ikinci aşamada da metropollerin ihtiyaçlarını karşılayan taşaronluk görevini üstleneceği için, emperyalizmin istediği bir olaydır. Fakat bu gelişme sağlıklı bir gelişme değildir. Bacası tütmeyen fabrikalarda gelişen montajcılık ve ambalajcılık sanayii, dışa bağımlı, çarpık bir kapitalizmin göstergesidir.

K A Y N A K L A R

1. Doğan Avcioğlu, Türkiye'nin Düzeni, S : 251 - 52
2. Doğan Avcioğlu, a.g.y. S : 275
3. Doğan Avcioğlu a.g.y. S : 265
4. Ahmet Hamdi Başar
«Atatürk'le Üç Ay»
Aktaran : Korkut Boratav
«Devletçilik : Bağımsız Bir Kapitalist Sanayileşme Denemesi mi?»
İlke Dergisi, Mart 1975, S : 68
5. B. Kuruç,
«İktisat Politikasının Resmi Belgeleri»,
Aktaran : Korkut Boratav, a.g.y. S : 69
6. Doğan Avcioğlu, a.g.y. S : 300
7. Özlem Özgür, Türkiye'de Kapitalizmin Gelişmesi
8. Doğan Avcioğlu - S : 382
9. Doğan Avcioğlu a.g.y. S : 385
10. Doğan Avcioğlu, a.g.y. S : 469
11. Doğan Avcioğlu a.g.y. S : 470

V. CUMHURİYET DÖNEMİNDE TÜRKİYE'DE PAMUK ÜRETİMİ

1. Hükümetin Tarım Politikası :

Cumhuriyetin ilk yıllarında hükümet, tarım ve köy kalkınmasına önem veren bir politika izlemiştir. Bu amaçla âşâr kaldırılmış, Ziraat Bankası sermayesi ve kredileri artırılmıştır. Ayrıca, «İtibar-ı Ziraat Birlikleri» ve «Ziraat Kredi Kooperatifleri» kanunları çıkarılarak kooperatifleşme yoluna gidilmiştir. 1923 yılına oranla tarım kredileri, 1928'de % 325 ve 1936'da % 438 yükselmiştir.

Feodal yapılı toprak düzeninde, ilk kez 1923 - 1934 yılları arasında göçmen ve mübadillere, topraksız ve az topraklı çiftçiye devlet arazisi dağıtılmıştır. 1934 - 1938 döneminde de muhtaç çiftçiye devlet arazisi dağıtımı yapılmış, ayrıca modern tarımı teşvik etmek için çeşitli önlemler alınmıştır. Bu döneme «Birinci Ziraat Makinalaşma Hareketi» adı verilmiştir. Tarım Bakanlığı aracılığı ile ithal edilen tarım makineleri, Ziraat Bankası kredileriyle çiftçiye taksitle satılmıştır. Bu makinalara gümrük indirimi tanınmış, makinelerin kullanılacağı akaryakıt vergilendirilmemiştir.

1950 yılından sonra tarımda kapitalist gelişmeler izlenmiştir. Marshall yardımı, Türkiye'yi bir tarım ülkesi durumuna getirme ve sanayileşmeyi önleme amacını taşıyordu. Hammadde üreticisi bir tarım ülkesi olarak Türkiye, emperyalist ülkelerin hammadde ihtiyaçlarını karşılayacak, buna karşın bu ülkelerden sanayi ürünleri satınalacaktı. Bu siyaset doğrultusunda, hükümet tarımsal alanları genişletmeye yönelik girişimlerde bulunacaktı. Böylece traktörler hızla çoğalmış, Ziraat Bankası kredileri artmış ve ürün fiyatları da artış görmüştü. Marshall yardımından sağlanan traktörler kredi ile çiftçilere dağıtılmıştır. Böylece, 1936 yılında 961, 1948 yılında 1750 olan traktör sayısı 1952 yılında 31.415'e yükselmiş ve 1955 yılında 40.000'i aşmıştır. Ziraat Bankası kredilerinde büyük artışlar görülmüştür. 1940 yılında tarım kredisi toplamı 50 milyon, 1948'de 235 milyon iken, 1953'te 1 milyar 212 milyon liraya ulaşmış ve 1957'de 2 milyar lirayı aşmıştır. Ayrıca kredi fa-

izleri düşürülmüştür. Ürün fiyatları yükseltilmiştir. 1951 - 1955 döneminde pamuk fiyatları % 47 oranında arttırılmıştır. Uygulanan politika sonucu, 1950 - 1953 döneminde tarım ürünlerinde görülen artışın en büyük etkeni arazinin genişletilmesi olmuştur. Tarım alanının büyümesi, ortakçı ve kiracının tasfiyesi, boş mülk arazisinin ekilmesi, kirayla dıştan arazi tutulması, toprak satın alınması ve devlet mer'asına tecavüz edilmesi gibi yollardan sağlanmıştır. 1950 - 1960 döneminde tarımda görülen hızlı gelişmelerden sadece büyük toprak sahipleri yararlanmışlardır.

1960 yılı sonrası planlı kalkınma döneminin başlangıcıdır. Birinci ve İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planları, artan devlet yatırımlarıyla tarımsal üretimde önemli artışlar sağlamaya yönelmiştir. Tarım yatırımlarının yarısı sulama işlerinde, diğer yarısı ise endüstri gübresi, tohumluk ve makinalaşma da yapılmıştır. Bu dönemde, pamuk üretimindeki artış hızı, plan hedeflerinin üzerinde olmuştur. Hükümetçe tarım girdileri için fiyat desteklemesi yapılmıştır. Yapılan bu yatırım ve sübvansiyonlardan geniş ölçüde büyük çiftçiler yararlanmışlardır. İzlenen politika, 1950 - 1960 döneminden farklı olarak, tarım ürünleri fiyatlarını oldukça sabit tutarak sanayi ucuz hammadde sağlama yoluyla verimi ve dolayısıyla kârlılığını artırmayı amaç edinmiştir.

Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı döneminde yüksek taban fiyatları uygulanarak tarım ürünleri fiyatlarında büyük artışlar olmasına, tarım ana girdilerinin bir kısmı sübvansiyonla karşılanarak, özellikle pamukta halkın zararına, büyük toprak sahiplerinin yararına bir politika izlendiği görülmektedir.

2. Pamuk Ekim Alanları

1923 - 1925 yılları arasında pamuk ihraç fiyatlarında % 50 civarında bir artışın olması, pamuk ekim alanlarının 1925 - 1932 yılları arasında artışına neden olmuştur. Dünya buhranı sonucu tüm tarım ürünleri fiyatlarında görülen hızla düşmeler, pamuğa büyük bir oranda yansımıştır. Şöyleki, 1929 yılına oranla 1933 yılında pamuk fiyatında % 48 düşme görülmüştür. Bu nedenle 1933 - 1948 yılları arasında pamuk ekim alanlarında bir azalma olmuştur. 1948 yılından sonra makinalı tarımın Marshall yardımı ve Ziraat Bankası kredileri ile gelişmesi sonucu, ekim alanlarında büyük artış sözkonusudur. 1948 yılında 298.000 hektar olan ekim alanı 1952 yılında 675.000 hektara yükselmiştir. 1947 - 1973 yılları arasında pamuk ekiliş alanları Çizelge 1'de verilmiştir. 1952'den 1964'e ka-

dar pamuk ekim alanlarında artış olmamış, fakat verim ve üretim artışı olmuştur. Daha sonra, 1967 de pamuk ekilen alan 717.600 hektara, yükselmiş, fakat 1970'de ise hızla 1950'den bu yana en düşük düzey olan 527.635 hektara düşmüştür. 1970 yılında görülen pamuk ekim alanlarındaki azalmaya neden olarak pamuğa uygulanan düşük fiyat ile başlangıçta çok ürün verip pamuğun yerini alan Meksika buğdayı olmuştur.

Bugün, ülkemizde pamuk tarımı yapılan arazi tüm ekili arazinin % 4,5 ini oluşturmaktadır. Pamuk ekimin yapıldığı bölgeler aşağıda verilmiştir :

- Çukurova Bölgesi : Adana, İçel, Hatay, Maraş
- Ege Bölgesi : Aydın, Balıkesir, Bursa, Çanakkale, Denizli, İzmir, Manisa, Muğla
- Antalya Bölgesi : Antalya
- Diğer Bölgeler : Ankara, Bilecik, Bolu, Çorum, Eskişehir, Afyon, Uşak, Konya, Edirne, Sakarya, Gaziantep, Kars (İğdır), Diyarbakır, Mardin, Siirt, Urfa, Adıyaman, Amasya, Elâzığ, Malatya, Tunceli, Burdur, Isparta.

1973 yılında, pamuk ekilen alanın büyük bölümünü Çukurova bölgesi oluşturarak toplam olarak 677.261 hektarlık arazide pamuk tarımı yapılmıştır.

3. Pamuk Tohumluğu

1952 yılında kapalı elmalı (*Gossypium Harbeceum*) yerli cins pamuk yerine, daha uzun lifli olan ve daha çok ürün veren Upland (*Gossypium Hirsutum*) cinsi bir pamuk olan Akala tipi pamuğun ekimine başlanmıştır.

Bölgesel Pamuk Araştırma Enstitülerince yapılan araştırma sonucu Akala pamuk tipi yerine, bölgelerin ekolojik özelliklerine uygun biçimde Upland grubuna bağlı orta uzunlukta lifli pamuklardan Deltapine 15/21'in ekimine 1962'de, Coker 100A/2 nin ekimine 1965'de, Coker 100/153'ün ekimine 1966'da, Caroline Queen (201) in ekimine 1968'de başlanmıştır.

Bugün, Çukurova bölgesinin % 70'inde Deltapine 15/21, % 30'unda Coker 100/153 ve % 10'unda da Carolina Queen (201); Ege bölgesinde Coker 100A/2; Antalya bölgesinde ise Deltapine 15/21 yetiştirilmektedir.

Pamuğun genetik ve teknolojik özelliğini değiştirmesi nedeni ile çiftçinin elindeki tohumluğun her iki yılda bir değiştirilmesi ge-

rekmetedir. Her yıl 30.000 ton dolayında pamuk tohumluğu devletçe pamuk ekicilerine dağıtılmakta ve böylece ihtiyacın % 95'i sertifikalı edilmiş tohumlukla karşılanmaktadır. 1965 - 1970 yılları arasında pamuk tohumluğu fiyatları Tablo 2'de verilmiştir. 1965 yılı baz alınır, 1970 yılında her üç bölgede tohumluk fiyatlarında ortalama olarak % 8 düşme olmuştur. Ayrıca pamuk tohumluğu devlet üretme çiftliklerinde yetiştirildiğinden bir dışa bağımlılık söz konusu olmadığı gibi yerli tekelcilerin de elinde bulunmayışı nedeniyle tohumluk fiyatlarında 1970 - 1974 yılları arasında aşırı bir artış görülmemiştir. İyi kaliteli tohumluk kullanılması verimi % 10 artırdığı gibi standart ürün üretimini de sağlaması bakımından gereklidir.

4. Kimyevi Gübreler

Pamuk tarımında kompoze, amonyum sülfat, amonyum nitrat, triple süper fosfat kalsiyum amonyum nitrat, süper fosfat ve potasyum sülfat gibi azotlu, fosforlu ve potaslı gübreler kullanılmaktadır.

Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planında, pamuk üretim artışında sulamanın payına % 20, gübrelemenin % 52, yi tohumluğun % 10, nadas azaltılması ve üretim yapısındaki değişikliğin % 8 ve bitki korunması, savaşı ve diğer teknik önlemlerin % 10 olacağı planlanmıştır. Burada görüldüğü gibi pamuk üretiminde amaçlanan hedefe ulaşmada en etken unsur gübre olduğundan 1963 yılından sonra gübre tüketiminde büyük artışlar görülmektedir. 1965 yılında 178.600 ton olan kimyevi gübre tüketimi 1969 yılında 249.000 tona ulaşmıştır. Bu tüketim, son yıllarda daha da artmıştır. Yıllık gübre kullanımı Birinci ve İkinci Plan dönemleri sonunda öngörülen hedefleri büyük oranda aşmıştır. Sulu pamuk tarımında kimyevi gübre kullanımı % 90 düzeyine ulaşmıştır.

Gübrenin hammaddelerinden biri olan fosfat, ithal edildiği için dışa bağımlılık vardır. Böylece pamuk üretimi ilaçlama ve tarım makinelerinin dışında gübre yönünden de çok uluslu tekelcilerin denetimi altındadır. 1974 yılında gübre fiyatlarında ortalama % 220 artış olmuş, 1975'de hükümetçe uygulanan sun'î ucuzluk politikası sonucu ortalama % 30 indirim yapılmıştır. Dünyada gübre fiyatları artarken, Türkiye'de fiyatlarda yapılan son indirim, tarım üreticisinden daha çok gübre hammaddesinin büyük bir oranda kullanıldığı plastik ve boya sanayileri sahiplerinin işine yarayanıdır.

5. Sulama

Entansif tarımın gelişmesinde ve verimliliğin artmasında en önemli etkenlerden birisi sulamadır. Sulama tesislerinden rasyonel olarak yararlanılması için su dağıtım kanalları ile tarla içi sulama tesisleri yapılmalıdır.

Birinci ve İkinci Kalkınma Planı döneminde sulamaya büyük önem verilmiştir. Sulanan pamuk alanları 1962'de % 38 iken, 1965 yılında % 59 olmuş ve 1969 yılında % 72'e yükselmiştir. Türkiye'de yıldan yıla sulanan pamuk alanları hızlı bir artış göstermektedir. 1962 yılında 250 bin hektar olan sulanan pamuk alanı 1972 de 500 bin hektara ulaşmıştır.

Devletin yaptığı tarım yatırımlarının yarısı sulama işlerine gitmektedir. Devlet çiftçilere, işletme giderlerini bile karşılamıyacak sembolik bir fiyata su sağlamaktadır. Devlet, ayrıca, su kanallarının geçtiği alanda arazi sahiplerine istisnâ bedeli ödemektedir.

Pamuk üretimi maliyetini etkileyen sulama masrafı büyüklüğü sırasıyla Ege, Antalya ve Çukurova bölgeleri gelmektedir. 1974 yılı istatistik sonuçlarına göre sulama masrafı, toplam masrafın % 4'ünü oluşturmaktadır.

Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planında, 1977 yılında sulanacak arazinin 620 bin hektar olacağı hedef alınmıştır. Fırat projesinin uygulanışı ile bu planın gerçekleşeceği belirmiştir.

6. Tarım İlaçları

Pamuk tarımında zararlılara karşı savaşmak gerekmektedir. Bu amaçla yapılan ilaçlama konusunda pamuk üretimi yerli ve yabancı tekelci sermayenin denetimi altındadır. Bayer, Hoechst ve Shell gibi yabancı ve yerli sermayenin tekelinde bulunan tarım ilaçları üreticiye tekel fiyatlarının da üstünde bir fiyatla satılmaktadır. Bu durum karşısında ilaçları satan bayilerle organik bağlantısı bulunan büyük toprak sahiplerinin dışında kalan küçük üretici ezilmektedir.

Pamuk üretimi maliyetine etki eden en büyük unsur ilaçlama masrafıdır. 1965 - 1969 yılları arasında tarım ilaç fiyatları ve savaşma masrafları Çizelge 3'de verilmiştir. Çizelgede görüldüğü gibi, 1965 yılı baz alındığında, 1969 yılında Çukurova'da, ilaç masraflarında % 44, ilaçlama için işçilik masraflarında % 100, toplam olarak % 53,1 oranında; Ege'de ise, ilaç masraflarında % 6, ilaçlama masraflarında % 14, toplam olarak % 7 oranında bir artış meydana

na gelmiştir. Burada, Ege bölgesindeki ilâçlama masrafının Çukurova bölgesindeki kadar fazla yüksek olmadığı görülmektedir. Bunun nedeni çoğu kez, tekeller tarafından pamuk ekiminin az yapıldığı Bursa ve Antalya bayilerine pamuk ilâçları verilmekte; fakat pamuk üretiminin en yoğun olduğu Çukurova bölgesine ise az miktarda verilmektedir. Buradaki tarım ilâçları bayileri, Bursa ve Antalya bayilerinden ilâçları tekel fiyatlarına olarak üreticiye bu fiyatların çok üzerinde satmaktadırlar. Son yıllarda ilâçlama masraflarında daha büyük artışlar olmuştur.

7. Makinalaşma

Tarım makinaları traktör ve tarımsal donatım araçlarını içermektedir. Ülke traktör ihtiyacının % 95'i, donatım ihtiyacının tümü Türkiye'de monte edilmekte ve diğer % 5'i ise ithal edilmektedir. Buradan da anlaşıldığı gibi, tarım makinaları konusunda da pamuk ekimi tamamen, tarım makinelerine adlarını veren çok uluslu tekellerin denetimi altındadır.

Plan döneminde traktör sayısının % 14 artacağı ön görülmüş ve bunun sonucu olarak 1965 yılında 55 bin olan traktör sayısı 1970 yılında 100 bine ulaşmıştır. Ayrıca, çeşitli tarım işleri için kullanılan makinalara olan ihtiyacın saptanmasında teknik bakımdan kullanılması gereken ve büyük oranda işgücünü azaltmayan makinalar üzerinde durulması gerekirken bunun tersi olmuştur. Traktör ve donatım satışını artırmak için tekelci kuruluşlarca, 1969 yılında 1965 yılına oranla; traktör fiyatlarında ortalama % 8 ve donatım fiyatlarında ortalama % 14 artış yapılmıştır. Bu da işgücünün azalmasına neden olmuştur.

1970 - 1974 döneminde, Türk parasının değerinin düşürülmesi ve enflasyon nedeni ile tarım makinaları fiyatlarında büyük artışlar olmuş; fakat bu fiyat artışları, uygulanan yüksek taban fiyatı ve düşük işçi ücretleri sonucu aşırı gelir sağlayan büyük çiftçilerin makina alımını engellememiştir. Bunun dışında, Almanya'da işçi olarak çalışan küçük çiftçilerin yaptıkları ilk büyük harcamayı tarım makinaları alımı oluşturmaktadır.

8. Akaryakıt

Makinalı tarımda kullanılan ve pamuk üretiminde maliyet unsurlarından biri olan akaryakıtta da dışa bağımlılık vardır. 1969 yılında 1965 yılına göre, gazda % 17,6, mazotta % 11,2 olmak üzere

ortalama %15 artış gösteren akaryakıt fiyatları 1969 yılından sonra daha hızlı artmaktadır.

9. Kredi ve Faiz

Banka kredileri genellikle mal varlığına göre verildiğinden en fazla krediyi büyük toprak sahipleri almakta ve küçük üreticiler kredi olanaklarından yoksun kalmaktadırlar. Büyük kredi alabilme olanaklarına sahip büyük çiftçiler bu kredileri yüksek faizlerle küçük çiftçilere vererek onları sömürmektedirler.

10. Destekleme Alımları

Plan döneminde, fiyat politikası, gelirin transferini etkileyecek bir araç olarak kullanılması yerine üretkenlik artışını destekleyici şekilde kullanılması ve daha çok tarım girdileri için fiyat desteklemesi yapılması öngörülmüştür. Hükümetçe izlenen politika, planda yer alan ilkenin aksine büyük toprak sahipleri ve tekstil sanayiine yatırım yapan burjuvazinin çıkarları doğrultusunda olmuştur. Devlet üreticiye destek amacı adı altında yüksek fiyatla pamuk alarak bir taraftan büyük toprak sahiplerini zenginleştirerek diğer taraftan bu pamuğu piyasa fiyatının altında bir fiyatla tekstil sanayine satarak sanayi burjuvazisine gelir aktarmıştır.

11. Pamuk Üretimi ve Verimi

Türkiye'de 1923 - 1950 dönemi pamuk üretimi tümüyle iklim şartlarına bırakılmış, kimyevî gübre kullanılmadan ve makinasız tarım olarak yapılmaktaydı. Bu nedenle, 1950 yılı öncesi pamuk üretimi 50 - 60 bin ton dolayında olmuştur. 1947 - 1973 yılları arasında pamuk ekiliş alanları, üretimi ve verimi Çizelge 1'de verilmiştir. Makinalı tarımın ülkemize girmesi ile 1948 yılında 298.000 hektar olan ekim alanı 1952'de 675.000 hektara, buna paralel olarak, üretim de 58.198 tondan 165.000 tona yükselmiştir.

Ülkemizde modern anlamda sulu tarıma 1954 yılında Seyhan Barajının açılması ile geçilmiştir. 1952 - 1964 dönemi pamuk ekiliş alanlarında artış olmamasına karşın, sulu tarım sonucu üretim ve verimde artış iki katına ulaşmıştır.

Birinci Beş Yıllık Kalkınma Plan'ında sulu pamuk tarımına büyük bir önem verilmiştir. Bu nedenle, pamuk üretimindeki artış hızı % 10,1 gibi bir değerle plan hedeflerinin üzerine çıkmış ve planda

amaçlanan 1967 yılı pamuk üretim hedefi 269 bin tonu aşarak, 396 bin ton olarak gerçekleşmiştir. İkinci Plan Döneminde gübre kullanımına büyük ölçüde yer verildiğinden, 1972 yılı pamuk üretimi hedef alınan 455 bin tonu aşarak 543 bin tona ulaşmıştır. Çizelge 1 incelendiğinde 1964-1973 yılları arasında pamuk ekim alanlarında fazla bir gelişme olmadığı, buna karşılık üretimde % 50 den fazla artış olduğu görülmektedir. Bu üretim artışının nedeni olarak gübre, sulama, iyi tohumluk ve ilaçlamanın geniş çapta kullanılması, makinalı tarımın yaygınlaştırılması gibi teknik ve kültürel önlemler gösterilebilir.

Ülkemizde, her ne kadar, sulu pamuk tarımına 1954 yılında başlanmış ise de, 1964 yılından, yani Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın uygulanmaya geçişinden sonra, yoğun bir durum olmuştur. 1954-1963 yılları verim ortalaması hektar başına 269 kg iken, sulamanın ve modern girdi kullanmanın etkisi ile, 1964-1973 yılları verim ortalaması hektar başına 627 kg'a yükselmiştir.

1960-1969 yılları arasında Türkiye ve dünya ortalaması, pamuk verimleri Çizelge 4'de verilmiştir. 1960 yılından önce ülkemizin lif pamuk verimi dünya ortalamasının altında iken, 1961 yılından sonra dünya ortalamasını geçmiştir. 1962-1971 döneminde Türkiye'de pamuk verimi % 8,2 oranında artarak 1969 yılında dünya ortalamasını hektar başına 285 kg gibi büyük bir farkla geçmiştir.

500.000 hektardan fazla pamuk ekiliş alanı bulunan ülkelerin 1959 ve 1968 yıllarında lif pamuk verimleri Çizelge 5'de verilmiştir. Bu ülkelerin on yıl içinde verim artışları incelendiğinde, Türkiye'nin % 94 verim artış oranı ile başta geldiği görülmektedir.

12. Pamuk Fiyatları

Pamuk fiyatları, 1966 yılından önce tümüyle serbest piyasa rekabet şartlarına göre oluşmaktaydı. 1966 yılından bu yana pamuğa hükümetçe taban fiyatları uygulanarak ve Tarıf, Antbirlük ve Çukobirlik gibi büyük kooperatif kuruluşlarınca destekleme alımları yapılarak üreticiyi koruma yönüne gidilmiştir. Destekleme alımlarından, önce de değinildiği gibi, büyük çiftçiler yararlanmıştır. 1966-1974 yılları arasında Kararnemelerle ilân edilen taban fiyatları Çizelge 6'da verilmiştir. 1974 yılında 1966 yılına göre, taban fiyatlarında yaklaşık olarak % 400 bir artış olmuştur.

13. Pamuk İhracatı

Türkiye büyük ölçüde pamuk ihraç eden ülkeler arasına girmektedir. 1949-1972 yılları arasında ülkemizin pamuk ihracatı Çizelge 7'de verilmiştir. Pamuk ihracatımızda, 1949-1961 yılları arasında dalgalanmalar olmasına karşın 1962-1972 yılları arasında devamlı artış görülmüştür. 1962 yılında 105 bin ton olan pamuk ihracatı, Birinci Plan dönemi sonunda (1967) 110 bin ton hedefe karşılık 248 bin ton olarak gerçekleşmiş ve % 4,7 oranında bir artışla 1972 yılında 300 bin tona ulaşmıştır.

Pamuk ihracatı genel ihracatımız içinde büyük bir yer tutmaktadır. 1972 yılında pamuk ihracatı genel ihracatımızın kıymet olarak % 21'ini oluşturmuştur.

Büyük ölçüde ihracat yapan ülkelerin 1965-1973 yılları arasında yaptıkları ihracat, Çizelge 8'de verilmiştir. 1973 yılında dünya pamuk ihracatı içinde Türkiye, A.B.D., Sovyet Rusya ve Mısır'dan sonra dördüncü sırada gelmektedir.

Türkiye'nin 1971-1973 yılları arasında pamuk ihraç ettiği ülkeler ve ihracat miktarları Çizelge 10'da verilmiştir. Çizelgeden de görüldüğü gibi, Türkiye'nin ihracat yaptığı ülkeler arasında İngiltere, İsviçre, Belçika, F. Almanya, İtalya ve Kıt'a Çin'i başta gelmektedir.

Pazarlama ve ihraç mevsimin en hareketli dönemine rastladığından takvim yılı başı itibariyle pamuk stoku bilimsel anlam taşımadığı gibi pamuk üretimi, ihracat ve tüketimi dengesinin kurulması büyük güçlük taşımaktadır. Bu nedenle pamuk stoku ile ilgili İGEME ve Ticaret Bakanlığı değerlerinde bir uyum sağlanamamıştır. Türkiye'nin 1967-1970 yılları arasındaki pamuk stoku miktarları Çizelge 9'da verilmiştir. Yukarıda değinilen nedenlerle gerçek pamuk stoku değerleri saptanamamıştır.

Çizelge 7 incelendiğinde, 1962-1972 yılları arasında pamuk ihracatının üretime oranı, ortalama % 58 olduğu saptanmaktadır. Bu değer, üretilen pamuğun yarısından fazlasının ihraç edildiğini göstermektedir.

Son yıllarda, Türkiye'nin politikası pamuk (hammadde) ihracatı yerine iplik (ara ürün) ya da bez (ürün) ihraç etmeye yönelmiştir. Bu konuda başarılı olma, ürünün kalitesi, maliyet düşüklüğü ve iyi pazarlama ile gerçekleşecektir.

14. Pamuk Ekimini Destekleme Kuruluşları

Türkiye'de pamuk üretimini desteklemek amacı ile Gıda - Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı Pamuk İşleri Müdürlüğüne bağlı aşağıdaki kuruluşlar mevcuttur.

Kuruluşun Adı	Kuruluş Tarihi
1 — Adana Bölge Pamuk Araştırma Enstitüsü	1924
2 — Nazilli Bölge Pamuk Araştırma Enstitüsü	1933
3 — Eskişehir-Mayıslar Pamuk Deneme ve Üretim Çiftliği	1931
4 — Malatya Pamuk Deneme ve Üretim Çiftliği	1935
5 — Manisa - Beydere Pamuk Deneme ve Üretim Çiftliği (Gölbey'de 1945 yılında)	1947
6 — Antalya Pamuk Deneme ve Üretim Çiftliği	1964
7 — Çakmar Alt İstasyonu	1964
8 — Maraş Alt İstasyonu	1970
9 — Ege Bölgesi Pamuk İşleri Teknik Müfettişliği (İzmir)	1948
10 — Çukurova Bölgesi Pamuk İşleri Teknik Müfettişliği (Adana)	1964
11 — Antalya Pamukçuluk Müttehassıslığı	1954
12 — Millî Pamuk İstişare Komitesi	1959
13 — Pamuk Çeşidi Denemeleri Komitesi	1965
14 — Pamuk Araştırma Konseyi	1965
15 — Pamukçuluk Demostrasyonları	1965
16 — Milletlerarası Pamuk İstişare Komitesine (I.C.A.C.) üye olarak katılma	1948

Çizelge : 1 1951-1973 Yılları Arasında Pamuk Ekilişi, Üretimi ve Verimi

Yıllar	Ekiliş (Hektar)	Üretim (Ton)	Verim (Kg/Hektar)
1947	206.000	51.456	250
1948	298.000	58.198	195
1949	305.000	104.156	341
1950	448.000	118.377	264
1951	641.800	150.900	234
1952	675.000	165.000	244
1953	604.700	139.000	230
1954	581.750	142.000	244
1955	625.000	157.000	251
1956	637.000	165.000	259
1957	625.000	135.000	216
1958	631.000	180.000	285
1959	624.000	195.000	312
1960	621.000	175.500	282
1961	649.000	212.000	326
1962	660.000	245.000	371
1963	628.485	257.500	410
1964	660.000	326.000	479
1965	685.000	325.000	474
1966	712.000	382.000	536
1967	717.600	396.055	551
1968	712.835	435.282	611
1969	638.520	400.000	626
1970	527.635	400.000	759
1971	688.415	522.000	758
1972	760.147	543.554	715
1973	677.261	512.827	757

Kaynak : Tarım İstatistikleri Özeti - 1973 DİE.

Çizelge : 2 1965 - 1970 Yılları Sertifikalı Pamuk Tohumluğu Fiyatları
(Kır/Kg.)

Yıllar	Çukurova	Ege	Antalya
1965	120	150	120
1966	130	150	130
1967	130	146	120
1968	130	143	120
1969	110	125	123
1970	110	125	123

Kaynak : Gelişen Pamukçülüğümüz - Gıda - Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı
Yayınları - 1970

Çizelge 3 : 1965 - 1969 Yılları Arasında Tarımsal Savaş Maliyetleri

	Yıllar	İlaç Masrafları		Savaş Masrafları		Toplam Masraflar	
		Suluda		Suluda		Suluda	
		Dekara	Endeks	Dekara	Endeks	Dekara	Endeks
	TL.	1965 = 100	TL.	1965 = 100	TL.	1965 = 100	
Q	1965	54	100	10	100	64	100
K	1966	54	100	11	110	65	101,5
U	1967	55	100,1	13	130	68	106,2
R	1968	57	105,5	13	130	70	109,3
O	1969	78	144,4	20	200	98	153,1
V	1965	45	100	7	100	52	100
A	1966	46	102,0	8	114,2	54	103,8
	1967	47	104,4	8	114,2	55	105,7
	1968	48	106,6	8	114,2	56	107,6
	1969	48	106,6	8	114,2	56	107,6

Kaynak : Gelişen Pamukçuluğumuz - Gıda - Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı Yayınları - 1970

Çizelge : 4 1960 - 1969 Yılları Arasında Türkiye ve Dünya Ortalaması Pamuk Verimleri (Kg/Hektar)

Ülkeler	Y I L L A R									
	1960	1961	1962	1963	1964	1965	1966	1967	1968	1969
Türkiye	282	326	371	410	479	474	536	551	611	626
Dünya Ortala.	317	300	319	335	338	342	335	334	351	341
Fark	-35	26	52	75	141	132	201	217	260	285

Kaynak : Gelişen Pamukçuluğumuz - Gıda - Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı Yayınları - 1958

Çizelge : 5 500.000 Hektardan Fazla Ekdilişi Olan Ülkelerin Lif Pamuk Verimi Artışları

Ülkeler	Lif Pamuk Verimi (Kg/Hektar)			
	1959	1968	Artış %'si	Yetiştirme Koşulları
1 - Sovyet Rusya	745	836	13	Tamamı sulanır
2 - Meksika	477	734	53	» »
3 - Mısır	619	709	14	» »
4 - Türkiye	313	610	94	% 71 sulanır
5 - A.B.D.	517	578	11	Kısmen kuru
6 - Pakistan	216	302	34	» »
7 - Kit'a Çini	308	296	- 5	» »
8 - Brezilya	198	273	35	» »
9 - Hindistan	95	137	38	» »
10 - Uganda	103	92	16	» »

Kaynak : Gelişen Pamukçuluğumuz - Gıda - Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı Yayınları - 1958

VI. I. ve II. BEŞ YILLIK PLAN (1963 - 72) DÖNEMİNDE PAMUK İPLİĞİ VE PAMUKLU DOKUMA ENDÜSTRİSİNİN DURUMU, YAPISAL GELİŞMELER VE SORUNLARI

1. SEKTÖRÜN TANIMI VE SINIRLANMASI

Dokuma ve Giyim Endüstrisi içinde düşünülen Pamuklu Endüstrisi üç ana bölüme ayrılır.

1.1 — İplik Tesisleri :

Pamuğun ya da pamuk işleme sistemiyle çalışabilen yapay ve sentetik elyaf ya da bunların karışımını harmanlama, açıp temizleme, tarama, çekme ve bükme sonucu ipliğe dönüştüren tesislerdir.

1.2 — Dokuma Tesisleri :

İpliğin, dokuma için hazırlandığı ve dokunduğu tesislerdir.

1.3 — Terbiye Tesisleri :

İplik ya da hambezi, merserizasyon, beyazlatma, boyama, basma ve apreleme sonucu kullanılabilir biçime dönüştüren tesislerdir.

2. PLANLI DÖNEMDE (1963 - 72) PAMUK İPLİĞİ, PAMUKLU DOKUMA VE TERBİYE TESİSLERİ

2.1 — Tesis ve iş sayısı, iş sayısı itibariyle kamu ve özel kesimlerin payları ve tesislerini illere göre dağılımı

Önceki bölümlerde, 1923 - 1962 tarihleri arasında iş sayıları, kamu ve özel kesim paylarındaki gelişmeler, bölgesel dağılımlar açıklanmıştır.

Pamuk ipliği tesislerinin illere göre dağılımında gözlenen çarpıcı özellik, bunların yarısından çoğunun İstanbul, İzmir ve Adana olmak üzere 3 büyük ilde toplandığı görülür. İşletmelerin en rantabl çalışacakları yeri, kuruluş yeri olarak seçmeleri gerekir. Ancak burada kuruluş yeri seçimi üzerinde durulmayarak, illerin özellikleri gözönünde tutulursa, işletmelerin hangi nedenlerle bu illerde toplanma eğilimi gösterdikleri anlaşılabilir olur.

Tablo : 1 Planlı Dönemde Kamu, Özel ve Toplam İş Sayıları, Kamunun Payı ve Gelişme Endeksi

Yıllar	Kamu	İş Sayıları			Kamu	Gelişme Endeksi (1963=100)		
		Özel	Toplam	Payı %	Kamu	Özel	Toplam	
1963	234.392	607.478	841.870	27,8	101,0	100,0	100,0	
1964	275.000	612.196	887.196	30,9	117,3	100,7	105,3	
1965	327.708	637.936	965.644	34,0	139,8	105,0	114,7	
1966	327.708	662.292	990.000	33,1	139,8	109,0	117,6	
1967	389.708	662.292	1.052.000	37,0	166,2	109,0	124,9	
1968	404.716	731.284	1.136.000	35,6	172,6	120,3	134,9	
1969	404.716	822.164	1.226.880	32,9	172,6	135,3	145,7	
1970	414.716	893.752	1.308.468	31,7	176,9	147,1	155,4	
1971	426.168	902.812	1.328.980	32,0	181,8	148,6	157,9	
1972	426.168	1.023.832	1.450.000	29,4	181,8	168,5	172,2	

İşyerlerinin illere ve bölgelere göre dağılımı incelendiğinde, dokuma işyerlerinin büyük çoğunluğunun Marmara Bölgesinde toplandığı, bunu Ege Bölgesinin izlediği görülür.

Tablo 2 : Dokuma Tesislerinin Bölgelerarası Sıralaması

Bölgeler	İşyeri Sayısı (%)
Marmara	60,5
Ege	21,1
Akdeniz	13,2
Güney Anadolu	2,4
İç Anadolu	2,4
Doğu Anadolu	0,5
Karadeniz	0,3
T O P L A M	100,0

Kaynak : DİE. Sanayi Şubesi

Ayrıca, bu bölgeler içinde de, dokuma işyerlerinin büyük kentlerde toplandığı görülmektedir.

1971 yılı sonuna göre pamuk ipliği tesislerinin ve işlerin illere göre dağılımı ise Tablo 3'de gösterilmiştir.

Pamuk ipliği işyeri sayısı planlı dönemde giderek artış göstermiş, kamu kesimi gerice yörelerde yeni tesisler kurmaya yönelirken özel kesim kapitalizmin yoğunlaştığı bölgeler ve büyük kentlerde yeni tesisler kurmayı yeğlemişlerdir.

Tablo 3 : Tesis ve İğlerin İllere Göre Dağılımı

İller	Tesis Sayısı	İğ Sayısı
İstanbul	36	355.266
İzmir	10	148.432
Adana	7	233.036
Kayseri	4	75.644
İçel	3	74.204
Konya	3	56.132
Denizli	2	49.888
Aydın	2	49.324
Hatay	4	38.050
Manisa	2	33.376
Malatya	1	30.100
Gaziantep	6	29.244
Adıyaman	1	23.200
Eskişehir	1	22.400
Antalya	1	21.600
Bursa	2	19.032
Nevşehir	1	17.600
Erzincan	1	15.080
Maraş	1	13.000
Balıkesir	1	9.024
Elâzığ	1	8.760
Isparta	1	5.600
Niğde	1	2.000
T O P L A M	95	1.328.980

Kaynak : Türkiye Pamuk İpliği Araştırması, 1972

Aşağıda, 1963, 1965, 1970 ve 1971 yıllarındaki pamuk ipliği işyeri sayıları, özel ve kamu kesimi olarak gösterilmiştir.

Tablo 4 : Pamuk İpliği İşyeri Sayıları, Kamu ve Özel Kesim İşyerleri ve Gelişmeler

Yıllar	Kamu	Özel	Toplam	Gelişme Endeksi (1963=100)		
				Kamu	Özel	Toplam
1963	3	45	48	100,0	100,0	100,0
1965	15	64	79	500,0	142,2	164,5
1970	17	72	89	566,6	160,0	185,4
1971	17	78	95	566,6	173,3	197,9

Kaynak : D.İ.E.

Tablo 4 de görüleceği gibi, toplam pamuk ipliği tesis sayısı 1963'de 48 iken 1965'de 79'a, 1970'de 89'a ve 1971'de 95'e yükselmiştir.

Buna koşt olarak kamu kesiminin 1963 ve 1971 yıllarında pamuk ipliği tesis sayısı 3'ten 17'ye, iş sayısı 234.392 den 426.168'e ve kurulu iş kapasitesindeki payı % 27,8'den % 32'ye yükselmiştir.

2.2. Pamuk İpliği Tesislerinin Bütünleşme (Entegrasyon) Durumu

2.2.1. Yatay Bütünleşme

Çalışan tesislerin bir bölümünün sahip olduğu işlerin, toplam iş sayısı içindeki yeri, başka bir deyişle bir bölüm tesislerin kapasitelerinin (üretimlerinin), toplam kapasite (üretim) içindeki payı bize yatay bütünleşme durumu konusunda yeterli bilgi verir. Örneğin, 25.000 ya da 50.000 iş'den çok iş'e sahip tesislerin kapasitelerinin toplam kapasite içindeki payı yatay bölümleşme ölçüsünü gösterir. Böylece, toplam üretimin ne kadarının büyük tesislerde üretildiği anlaşılabilir.

Ayrıca, belirli bir sayıdan çok işçi çalıştıran tesislerin (örneğin; 500 den çok işçi çalıştıran tesislerin) toplam iplik tesisleri içindeki payı da tesislerin büyüklüğü konusunda bilgi verebilecek başka bir ölçüdür.

Yatay bölümleşme ölçüsü arttıkça tesis sayısının görel olarak azaldığı, tesis başına iş sayısının arttığı ve az sayıda tesisin, üretimin daha büyük bir kısmını yarattığı görülür.

Teknik ve ekonomik gelişmeler, firmaları daha çok yatırım yapmaya zorlamış ve bu durum yatay bütünleşmeye gidilmesi zorunluğunu doğurmuştur.

Büyük tesisler, malî güçlerinin ve sermaye bulma olanaklarının geniş olması nedeniyle daha çok yatırım yapma ve uzun dönemli bir yatırım politikası izleme açısından daha çok olanağa sahiptirler. Ayrıca, yatay yönde büyümüş tesisler rekabet açısından daha üstün durumdadırlar. 1963 yılından beri görülen önemli sayıda birleşme hareketleri, küçük işletmelerin birleşerek büyüklerin sahip oldukları üstünlüklerden yararlanma istemelerinin bir sonucu olarak yorumlanabilir.

Yatay bütünleşme böylece ve özetle açıklandıktan sonra pamuk ipliğinde yatay bütünleşmenin ne olduğu, 1965 ve 1971 yılları arasında nasıl bir gelişme gösterdiği anlatılacaktır.

1966 tarihli D.P.T. Pamuklu Dokuma Sanayii Özel İhtisas Komisyonu Raporuna göre, pamuk ipliğinde yatay bütünleşme şöyledir: 1965 yılı sonuna göre 79 tesis ve bu tesislerde 965.644 iğ vardır. Aşağıda iğ sayısı temel alınarak tesisler 4 grup altında toplanmış ve yatay bütünleşme ölçüsü saptanmıştır.

Tablo 5 : 1965 Yılına Göre Pamuk İpliği Tesislerinin Bütünleşme Durumu

İğ Sayısı	10.000	10.001-25.000	25.001-50.000	50.000	toplam
	İğden küçük	İğ	İğ	İğ den büyük	
Tesis Sayısı	46	21	11	1	79
Toplam İğ	233.740	322.692	355.212	54.000	965.644
Tesis Sayısına göre %	58,12	26,5	13,9	1,4	100,0
İğ Sayısına göre %	24,2	33,4	36,7	5,7	100,0

Özetle, birinci grupta yer alan ve toplam tesis içinde % 58,2 oranında pay alan 46 tesisin, toplam iğ içindeki payı % 24,2 olduğu halde 25.001 - 50.000 arası 11 tesisin toplam iğ içindeki payı % 36,7'ye ulaşmaktadır. Bu durum, iplik işletmelerinde en düşük kapasite sayıları 25.000 iğ üzerindeki tesislerin toplam kapasite içindeki payının artma eğiliminde olduğu görece az sayıda tesislerin sahip oldukları iğlerin sayısının çoğaldığı, başka bir deyişle iplik tesislerinin yatay yönde büyüdüğü söylenebilir.

Yatay bütünleşmenin ne yönde geliştiğini kesinlikle saptamak için, aynı irdelemeyi 1971 yılı için yapmak yararlıdır. DPT için hazırlanan Türkiye Pamuk İpliği Araştırmasına göre, 1971 yılında 95 pamuk ipliği tesisi vardır ve toplam iğ sayısı 1.328.980 dir. İğ sayısı temel alınarak bu tesisler yine 4 grup altında toplanmış ve yatay bütünleşme durumu aşağıda incelenmiştir.

Tablo : 6 1971 Yılına Göre Pamuk İpliği Tesislerinin Bütünleşme Durumu

İğ Sayısı	10.000	10.001-25.000	25.001-50.000	50.000	Toplam
	İğ den küçük	İğ	İğ	İğ den büyük	
Tesis Sayısı	47	32	13	3	95
Toplam İğ	210.728	541.584	410.128	166.540	1.328.980
Tesis Sayısına göre %	49,3	34,0	13,6	3,1	100,0
İğ Sayısına göre %	15,8	40,9	30,8	12,5	100,0

Özetle, 10.000 iğ'den küçük ve toplam tesis içindeki yeri % 50'ye yakın 47 tesisin, toplam iğ içindeki payı % 15,8 olduğu halde 25.001 - 50.000 iğ arası 13 tesisin toplam iğ içindeki payı % 30,8 dir. Bu durum, tesislerin yatay yönde büyüdüklerini ve bütünleştiklerini kanıtlamaktadır.

2.2.2. Dikey Bütünleşme (Entegrasyon)

Genellikle, dikey bütünleşme, hammaddeden son ürüne kadar üretim faaliyetlerinin aynı kuruluş altında yapılmasını anlatmakta, özellikle teknik anlamda ve üretim açısından ele alınmaktadır. Dikey bütünleşme konusunda bir görüşe varılabilmesi için bütünleşmiş tesislerin kapasitelerinin (üretimlerinin) toplam kapasite (üretim) içindeki payını saptamak gerekir. Dokuma endüstrisinde amaç, temel ürün olan kumaşın elde edilmesi olduğundan, dikey bütünleşme aynı zamanda bir kendi kendine yeterlilik ve tüketici beğenilerindeki değişimleri izleyemeyen bir politika olarak düşünülmektedir. Ancak, dikey bütünleşmeyi, esnekliği azaltıcı ve otarşik bir büyüme biçimi olarak benimsememek gerekir. Teknik yönden yukardaki biçimde dar anlamda düşünülen dikey bütünleşme günümüzde geniş anlamda düşünülmekte ve üretimden en son tüketiciye dek uzanan tüm aşamaları da kapsamaktadır. Başka bir deyişle, dikey bütünleşme hazır giyim endüstrisi yanında dağıtım kanallarını ve ürünlerin pazarlamasını da içine almaktadır.

Dikey bütünleşmeler, maliyetleri düşürücü, verimi yükseltici ve rekabet gücünü artırıcı yönde etkiler yaparlar. Her ne kadar yatay ve dikey bütünleşmeler birbirini tamamlar görünürlerse de dikey bütünleşmelerle firmalar ayrıca pazarda etkili olmayı, dağıtım kanallarını denetlemeyi ve tüketici ile doğmadan ilişkiler kurmayı da amaçlarlar.

Dikey bütünleşme böylece, özetle açıklandıktan sonra pamuk ipliğinde dikey bütünleşmenin ne olduğu, 1965 ve 1971 yılları arasında nasıl bir gelişme gösterdiği aşağıda sırasıyla anlatılacaktır.

1966 tarihli D.P.T. Pamuklu Dokuma Sanayi Özel İhtisas Komisyonu raporuna göre, pamuk ipliğinde dikey bütünleşme şöyledir.

1965 yılı sonuna göre 79 tesis vardır ve bu 79 tesisin 28'i iplik, 22'si iplik - dokuma, 17'si iplik dokuma apre ve 12'si iplik - dokuma - basma tesisleridir.

Bu durum Tablo : 7'de gösterilmiştir.

Tablo : 7 1965 Yılı Sonuna Göre Pamuk İpliği Tesislerinde Dikey Bütünleşme Durumu

Bütünleşme Durumu	İplik	İplik-Dokuma	İplik-Dokuma-		Toplam
			Apré-Basma		
Tesis Sayısı	28	22	29		79
Toplam İş Sayısı	115.782	245.252	604.624		965.644
Tesis Sayısına göre %	35,5	28,0	36,5		100,0
İş Sayısına göre %	12,1	25,3	62,5		100,0

Görülüyor ki, 1965 yılında, tesisler içinde % 35,5 oranında pay alan 28 iplik tesisindeki iş sayısı 115782 olduğu halde, son gruptaki 29 bütünleşmiş (Entegre) tesisteki iş sayısı 604624'tür.

Dikey bütünleşmenin ne yönde bir gelişme gösterdiğini ve pamuk ipliği tesislerindeki yapısal değişimin niteliğini kesinlikle saptamak için aynı irdelemeyi 1971 yılı için yapmak yararlı olacaktır. Türkiye Pamuk İpliği Araştırmasına göre, 1971 yılında 95 pamuk ipliği tesisi ve bu tesislerde toplam olarak 1.328.980 iş vardır.

Tablo : 8 1971 Yılı Sonuna Göre Pamuk İpliği Tesislerinde Dikey Bütünleşme :

Bütünleşme Durumu	İplik	İplik-Dokuma	İplik- Dokuma		Toplam
			Apré	Basma	
Tesis Sayısı	45	18	21	11	95
Toplam İş Sayısı	301.634	227.514	425.884	374.988	1.328.890
Tesis Sayısına göre %	47,0	19,0	23,0	11,0	100,0
İş Sayısına göre %	23,0	17,0	32,0	28,0	100,0

Bu verilerin değerlendirilmesinden şu sonuca ulaşılabılır. 1965 yılına göre, 1971 yılında bütünleşmiş tesislerin gerek sayısında, gerekse bu tesislerdeki işlerde, toplam tesis ve iş oranla bir azalma söz konusudur.

Tesis sayısına göre, 1965 yılında bütünleşmiş tesislerin, toplam tesis içindeki payı % 65,5 iken 1971 yılında bu tesislerin toplam tesis içindeki payı % 53,0'e düşmüştür. İş sayısına göre ise bütünleşmiş tesislerdeki işlerin, toplam iş içindeki payı 1965 de % 87,9 iken 1971 yılında % 77,0'ye düşmüştür.

Bu gelişme, dikey yönde bir bütünleşmenin söz konusu olmadığını göstermektedir. İplik yatırımlarında bir yığılmanın olduğu açıktır.

2.3. İğ Başına Verimlilik ve Uluslararası Karşılaştırmalar

Endüstride üretilen iplik miktarlarının, toplam iğ sayısına bölünmesi sonucu elde edilen iplik miktarı yaklaşık iğ başına verimliliği gösterir.

1968 yılı B.M. İstatistik Yılığına göre, değişik ülkelerde iğ başına verimlilik aşağıda Tablo 9'da gösterilmiştir.

Ülkeler	İğ Başına Verimlilik
İspanya	56,7 Kg/iğ
Portekiz	63,7 »
AET Ortalaması	63,4 »
Yunanistan	78,5 »
Pakistan	86,7 »
A.B.D.	99,7 »
Türkiye	116,1 »
Hong-Kong	176,9 »

Kaynak : U. N. Statistical Yearbook 1968.

AET'de pamuklu endüstrisinde, çalışır durumda bulunan iğ sayısı başına verimlilik ile pamuklu endüstrimizdeki verimlilik arasında yapılacak bir karşılaştırma, Türkiye'nin daha avantajlı durumda olduğunu göstermektedir. Ancak dünyada gümrük duvarlarının giderek kaldırıldığı ve dokuma ürünleri rekabetinin giderek yoğunlaştığı bir dönemde ve ortamda, Türkiye'nin rekabet gücüne sahip olduğu biçiminde yorumlanmamalıdır. Pamuklu endüstrisinin avantajlı durumu, çeşitli devlet destekleriyle sağlanmaktadır. AET'ye üye olduğunda, vergi iadesi gibi uygulamaların kalkmasıyla, bu avantaj da kaybolacaktır.

2.4 Pamuklu Dokuma Tesis ve Tezgâh Sayısı

Tezgâh sayısına göre kamu ve özel kesim payları ve tesislerin illere göre dağılımı.

Önceki bölümlerde, 1923 - 1962 tarihleri arasında tezgâh sayıları, kamu ve özel kesim paylarındaki gelişmeler, bölgesel dağılımlar açıklanmıştır.

Tablo : 10'da ise, planlı dönemde kamu, özel ve toplam tezgâh sayıları, kanunun payı ve gelişme endeksi gösterilmiştir.

Tablo : 10 Planlı Dönemde Pamuklu Dokuma Tezgâhı Sayısındaki Gelişme :

Yıllar	Tezgâh Sayıları			Kamu Payı %	Gelişme Endeksi (1963=100)		
	Kamu	Özel	Toplam		Kamu	Özel	Toplam
1963	5.362	12.738	18.100	29,6	100,0	100,0	100,0
1964	5.654	12.753	18.407	30,7	105,4	100,1	101,7
1965	7.079	12.779	19.858	35,6	132,0	100,3	109,7
1966	7.079	14.371	21.450	33,0	132,0	112,8	118,5
1967	7.271	15.979	23.250	31,2	135,6	125,4	128,4
1968	7.271	17.729	25.000	29,1	135,6	139,1	138,1
1969	7.403	19.597	27.000	27,4	138,0	153,8	149,1
1970	7.717	21.533	29.250	26,4	143,9	169,0	161,6
1971	7.821	22.179	30.000	26,1	145,8	174,1	165,1
1972	7.825	24.175	32.00	24,5	145,9	189,7	176,8

Bu tablodan da anlaşılacağı üzere, I. ve II. Beş Yıllık Plan Döneminde pamuklu dokuma kolunda kamu kesimince yeni tesislerin kurulmasının önlenmesi, özel kesimin türlü özendirme araçlarından (yatırım indirimi, gümrük bağışıklığı, gümrük taksitlendirmesi, yatırım kotasında öncelik tanınması, orta vadeli kredi verilmesi, ihracatta vergi iadesi v.b.) yararlandırılması, sonucu, kamu kesiminin payı 1963'de % 29,6 iken 1972 sonunda % 24,5'e düşmüştür. Aynı biçimde 10 yıllık dönemde kamu kesimi tezgâh sayısı artışı % 145,9 iken, özel kesimde % 189,7 olmuştur.

Pamuklu dokuma tesislerinin illere göre dağılımı, iplik tesislerinin dağılımında olduğu gibi, üç büyük kentte toplanmış bulunmaktadır.

Planlı dönemde pamuklu dokuma tesisleri işyeri sayısında, önemli artış olduğu gibi, kamu ve özel kesim işletmelerinin sayılarında da Tablo : 12'deki gelişmeler görülmüştür.

2.5. Pamuklu Dokuma Tesislerinde Bütünleşme (Entegrasyon) Durumu

2.5.1. Yatay Bütünleşme

Kurulu tesislerden bir bölümünün sahip olduğu tezgâhların, toplam tezgâh sayısı içindeki yeri, başka bir deyişle, bir bölük tesislerin kapasitelerinin (üretimlerinin), toplam kapasite (üretim) içindeki payı yatay bütünleşme ölçüsü konusunda yeterli bilgiyi verir. Örneğin, 500 tezgâhtan çok tezgâha sahip tesislerin toplam kapasite içindeki payı yatak bütünleşme ölçüsünü gösterir.

Tablo : 11 1971 Yılı Pamuklu Dokuma Tesis ve Tezgâhlarının illere Göre Dağılımı

İller	Tesis Sayısı	Tezgâh Sayısı
İstanbul	45	4.957
Adana	7	3.531
İzmir	7	3.122
Kayseri	4	2.061
Aydın	2	1.216
İçel	3	956
Malatya	1	704
Eskişehir	1	664
Hatay	3	614
Denizli	2	604
Manisa	2	471
Konya	1	387
Antalya	1	360
Erzincan	1	321
Balıkesir	1	282
Maraş	1	192
Bursa	2	82
Niğde	1	60
T O P L A M	85	20.584

Kaynak : Türkiye Pamuk İpliği Araştırması, 1972

Yatay bütünleşme ölçüsü arttıkça tesis sayısının o ölçüde azaldığı, tesis başına tezgâh sayısının arttığı ve az sayıda tesisin, üretimin daha büyük bir bölümünü yarattığı görülür.

Tablo : 12 Pamuklu Dokuma İşyeri Sayıları, Kamu ve Özel Kesim İşyerleri ve Gelişmeler

Yıllar	Kamu	Özel	Toplam	Gelişme Endeksi (1963=100)		
				Kamu	Özel	Toplam
1963	9	54	63	100,0	100,0	100,0
1971	14	71	85	155,5	131,5	134,9

Aşağıda 1966 tarihli D.P.T. Pamuklu Dokuma Sanayii Özel İhtisas Komisyonu raporu verilerine göre, pamuklu tesislerindeki yatay bütünleşme durumu açıklanmaktadır.

Tablo : 13 1965 Yılı Sonuna Göre Pamuklu Dokuma Tesislerinin Yatay Bütünleşme Durumu

Tezgâh	100'den				1000'den		Toplam
	az	101-300	301-500	501-800	801-1000	çok	
Tesis Sayısı	49	27	13	5	2	4	100
Toplam Tezgâh Sayısı	1496	4655	4725	3103	1692	4187	19858
Tesis Sayısına göre %	49,0	27,0	13,0	5,0	2,0	4,0	100,0
Tezgâh Sayısına göre %	7,5	23,4	25,0	15,6	8,5	20,0	100,0

Tablodan görüleceği üzere, 1965 yılı sonuna göre 100 tesis ve bu tesislerde 19858 tezgâh vardır. Tezgâh sayısı temel alınarak tesisler 6 grupta toplanmış ve yatay bütünleşme ölçüsü saptanmaya çalışılmıştır.

Özetle, 100 den az tezgâha ve toplam tesis içinde yarıya yakın paya sahip olan 49 tesisin, toplam tezgâh içindeki payı 47,5 tir. Buna karşılık, toplam tesis içinde % 13 oranında pay alan 301 - 500 tezgâh arası 13 tesisin, toplam tezgâh içindeki payı % 25, toplam tesis içinde % 5 oranında pay alan 501 - 800 tezgâh arası 5 tesisin, toplam tezgâh içindeki payı % 15,6 dir. Bu durum bir ölçüde az sayıda tesislerin, sahip oldukları tezgâhların, toplam tezgâh içindeki payının arttığını, başka bir deyişle, tesislerin yatay yönde bütünleştiğini göstermektedir.

2.5.2. Dikey Bütünleşme

1966 tarihli D.P.T. Pamuklu Sanayii Özel İhtisas Komisyonu Raporuna göre pamuklu dokumada dikey bütünleşme şöyledir :

Tablo : 14 1965 Yılı Sonuna Göre Pamuklu Dokuma Tesislerinin Dikey Bütünleşme Durumu

Bütünleşme Durumu	Dokuma	İplik-Dokuma-		Toplam
		İplik-Dokuma	Apré-Basma	
Tesis Sayısı %	43	22	35	100
Toplam Tezgâh	2058	4018	13782	19858
Tesis Sayısına göre %	43,0	22,0	35,0	100,0
Tezgâh Sayısına göre %	10,3	20,2	69,5	100,0

Görüldüğü üzere, 1965 yılı sonuna göre 100 tesis ve toplam olarak 19858 tezgâh vardır. Bu 100 tesisin 43'ü dokuma, 22'si iplik-dokuma ve 35'i iplik - dokuma - apré ve basma tesisidir.

Özetle, tesisler içinde % 43,0 oranında pay alan 43 dokuma tesisindeki tezgâh sayısı 2058 olduğu halde, tesis sayısı içinde % 35,0 oranındaki pay alan 35 bütünleşmiş tesisteki tezgâh sayısı 13782 dir. Başka bir deyişle tam bütünleşmiş tesislerin kapasitesinin, toplam kapasite içindeki payı % 69,5 dir.

2.6. Tezgâh Başma Verimlilik ve Uluslararası Karşılaştırmalar :

Endüstride dokunan kumaşların (üretimin), toplam tezgâh sayısına bölünmesi sonucu elde edilen kumaş miktarı tezgâh basma verimliliği verir.

1968 yılı B.M. İstatistik Yılığınaya göre değişik ülkelerdeki tezgâh verimlilikleri şöyledir :

Ülkeler	Tezgâh Verimliliği
Türkiye	3.922 kg.
Portekiz	1.115 »
AET Ortalaması	2.938 »
Pakistan	3.022 »
A.B.D.	3.620 »

Kaynak : U. N. Statistical Year Book, 1968.

2.7. Pamuklu Terbiye Tesisleri, Tesis Sayısına Göre Kamu ve Özel Kesim Payları, Tesislerin illere Göre Dağılımı

Türkiye tesisleri pamuk ipliği ve dokuma ya da yalnız dokuma tesisleri ile bütünleşmiş olarak kurulduğu gibi, bağımsız olarak da kurulmaktadır.

Türkiye pamuk ipliği araştırmasına göre, 1971 yılındaki terbiye tesisleri toplamı 37'dir. Bu tesislerin 11'i kamu (Sümerbank'a) ya, 26'sı özel kesime aittir.

Pamuk ipliği ve dokuma ya da yalnız dokuma tesisleri ile bütünleşmiş olarak kurulan terbiye tesislerinin illere göre dağılımı Tablo : 15'de gösterilmiştir :

3. DOKUMA ENDÜSTRİSİNİN, İMALAT ENDÜSTRİSİ İÇİNDEKİ YERİ, BU SEKTÖRÜN YAPISINI BELİRLEYEN GÖSTERGELERİN İNCELENMESİ

3.1. Dokuma endüstrisinde çalışanların sayısı : 1963 ve 1968 yılındaki kamu ve özel kesimdeki istihdam olanakları Tablo : 16'da gösterilmiştir :

Tablo : 15 1971 Yılındaki Pamuklu Terbiye Tesislerinin İllere Göre Dağılımı

İller	İplik-Dokuma-Terbiye		Dokuma-Terbiye	
	Basma Tesisleri	Terbiye Tesisleri	Tesisleri	Toplam
İstanbul	3	4	5	12
İzmir	3	3	—	6
Adana	2	2	—	4
Aydın	2	—	—	2
Eskişehir	1	1	—	2
Mersin	1	1	—	2
Manisa	—	2	—	2
Antalya	—	1	—	1
İçel	—	1	—	1
Konya	—	1	—	1
Maraş	—	1	—	1
Kayseri	—	3	—	3
Toplam	12	20	5	37

Tablo : 16 İmalat Endüstrisi ve Dokuma Alt Kolunda Çalışanların Sayısı

Sektörler	1 Kasım 1963			1968		
	Kamu	Özel	Toplam	Kamu	Özel	Toplam
İmalat endüstrisi	140.457	184.984	325.441	186.392	257.292	443.684
Dokuma endüstrisi	30.343	74.375	104.738	35.618	84.077	119.695
Toplam imalat endüstrisine payı	21,6	40,2	32,3	19,1	32,6	27,0

Tablodan da anlaşıldığı gibi, imalât endüstrisinde çalışanların sayısı 1963 yılında 325.441 kişi iken, 1968'de 443.684 kişiye yükselmektedir. Ancak, dokuma endüstrisinde çalışanların, imalât endüstrisinde çalışanlara göre oranı, başka bir deyişle, dokuma endüstrisinin imalât endüstrisindeki yeri % 32,3 ten % 27'ye düşmüştür. Yine de dokuma endüstrisi emek, yoğun bir işkolu olarak imalât endüstrisindeki önemini korumaktadır.

3.2. İmalât Endüstrisi ve Dokuma Alt Sektöründe Yaratıcı Katma Değer

Tablo : 17 İmalat Endüstrisi ve Dokuma Alt Sektöründe 1963 ve 1968'de Yaratılan Katma Değerler (Bin TL.)

Sektörler	1963 Yılı		1968 Yılı	
	Katma Değeri	%	Katma Değeri	%
İmalat Endüstrisi	6.635.833	100,0	21.259.785	100,0
Dokuma Endüstrisi	1.461.524	22,0	2.899.814	13,8

Tablodaki veriler karşılaştırıldığında, yaratılan katma değer açısından 1963'de ilk sırayı alan dokuma endüstrisi, zamanla bu önemini giderek yitirmekte ve 1968 yılında % 13,8 ile üçüncü sıraya düşmüş bulunmaktadır.

3.3. İmalât endüstrisi ve dokuma alt sektöründeki işyeri sayısı ve sabit sermaye yatırımları

İmalât endüstrisi ve dokuma alt sektöründe, 1963 ve 1968 yıllarındaki işyeri sayısı ve sabit sermaye yatırımları aşağıda Tablo : 18'de gösterilmiştir :

Tablo : 18 İmalat Endüstrisi ve Dokuma Alt Sektöründe 1963 ve 1968 deki İşyeri Sayısı ve Sabit Sermaye Yatırımları

Sektörler	1963 Yılı		1968 Yılı	
	İşyeri Sayısı %	Sabit Sermaye Yatırımları %	İşyeri Sayısı	Sabit Sermaye Yatırımları %
İmalat Endüstrisi	100,0	100,0	100,0	100,0
Dokuma Endüstrisi	23,9	17,9	21,3	20,3

İşyeri sayısı ve sabit sermaye yatırımları yönünden yapılacak bir sıralamada dokuma endüstrisi gıda endüstrisinden sonra hemen ikinci sırayı almaktadır. Bununla birlikte 1963 yılına göre 1968 yılında dokuma endüstrisi işyeri sayısı oranı düşerken, sabit sermaye yatırımları oranı % 17,9'dan % 20,3'e yükselmektedir.

Buraya dek yapılan açıklamalar ve verilen veriler, dokuma endüstrisinin imalât endüstrisi içindeki yerini ve önemini belirlemesi açısından bir görüş vermektedir.

Bununla birlikte dokuma endüstrisinin, özellikle pamuklu dokuma kolunun yapısının açıkça ortaya konabilmesi için dokuma işletmelerinin;

- Büyüklükleri
- Mülkiyetleri
- İstihdam olanakları ve
- Sermaye durumlarının belirli bir dönemde incelenmesi zorunludur.

3.4. Dokuma işletmelerinin işyeri büyüklükleri

Dokuma işletmelerinin işyeri büyüklükleri, aşağıda Tablo : 19 da gösterilmiştir :

Tablo : 19 1967 Yılında Dokuma Endüstrisi ve Pamuklu Dokuma Alt Kolunda Çalışanlar Sayısına Göre İşyeri Büyüklüklerinin Dağılımı

Sektörler	10-19	20-49	50-99	100-199	200-499	500-999	1000
Dokuma Endüstrisi	24.5	40.8	12.2	8.8	6.2	3.9	3.6
Pamuklu Dokuma	21.7	49.2	10.7	7.8	6.4	7.1	7.1

Kaynak : D.İ.E. Sanayi Şubesi

Tablodan da görüldüğü gibi, dokuma işletmeleri genellikle 10 - 19 ve 19 - 49 işçi çalıştıran grupta toplanmaktadır. Bununla birlikte imalât endüstrisindeki genel eğilime koşut olarak (1) dokuma işletmelerinde de büyüme eğilimi görülmektedir.

3.5. Dokuma İşletmelerinin Mülkiyet Durumu

Dokuma endüstrisinde işletmelerin çoğu özel kesimde yer almakta, imalât endüstrisinin tümü ile karşılaştırıldığında da aynı durum ortaya çıkmaktadır. Aşağıdaki Tablo : 20 bunu açıkca ortaya koymaktadır.

Tablo : 20 İmalat Endüstrisi ve Dokuma Endüstrisinde Mülkiyet Durumu

Sektör/Alt Sektör		1963	1965	1967
İmalat Endüstrisi	Toplam	100,0	100,0	100,0
	Kamu	7,9	9,3	8,7
	Özel	92,1	90,7	91,3
Dokuma Endüstrisi	Toplam	100,0	100,0	100,0
	Kamu	3,1	3,5	3,4
	Özel	96,9	96,5	96,6

Kaynak : D.İ.E., Sanayi Şubesi

Not : Kooperatifler Özel kesim içinde gösterilmiştir.

3.6 Dokuma ve Özellikle Pamuklu Dokuma Endüstrisindeki İstihdam Olanakları

Dokuma endüstrisinde ücretle çalışanların ortalaması incelendiğinde istihdam olanığının, 1963 yılına göre, 1968 yılında % 27,4 oranında artmış olduğu görülmektedir.

Tablo : 21 Dokuma ve Pamuklu Dokuma Endüstrisinde İstihdam Endeksi (1963 = 100)

Sektörler		1964	1965	1966	1967	1968
Dokuma Endüstrisi	Toplam	109,8	106,5	112,8	119,9	127,4
	Kamu	100,9	101,2	106,5	108,0	109,6
	Özel	114,0	108,9	115,8	125,4	135,7
Pamuklu Dokuma	Toplam	111,8	107,4	113,8	116,4	114,9
	Kamu	102,2	104,3	112,5	116,1	118,1
	Özel	116,9	109,2	113,6	116,6	113,2

Kaynak : MPM. Türkiye Pamuklu Dokuma Endüstrisi, 1973

(1) İmalat endüstrisinde, 1963 yılında 10-99 işçi çalıştıran işyeri sayısının, tüm imalât endüstrisi işyeri içindeki görel payı : 83,4, 100 + işçi çalıştıran işyeri sayısının görel payı % 16 iken, 1967 yılında, sırasıyla, % 79,3 ve % 19,7 olmuştur.

3.7. Pamuklu Dokuma Endüstrisinde Çalışanların Özellikleri

3.7.1. Çalışanların Erkek ve Kadın Olarak Dağılımı

	1966	1967	1968	1969	1970
	%	%	%	%	%
Kombine Tesislerde					
Erkek	75	75	74	74	74
Kadın	25	25	26	26	26
Dokuma Tesislerinde					
Erkek	81	84	84	85	86
Kadın	19	16	16	15	14
İplik Tesislerinde					
Erkek	56	59	58	58	64
Kadın	44	41	42	42	36

3.7.2. Çalışanların İşyeri Çalışma Rejimine Göre Dağılımı

Kombine Tesislerde					
Tek Ekip	16	20	23	24	23
İki Ekip	5	5	5	4	5
Üç Ekip	79	69	72	72	72
Dokuma Tesislerinde					
Tek Ekip	30	30	24	36	38
İki Ekip	21	15	14	36	34
Üç Ekip	48	55	62	27	29
İplik Tesislerinde					
Tek Ekip	13	12	13	13	9
İki Ekip	2	8	7	10	—
Üç Ekip	82	80	80	77	91

Kaynak : Türkiye İşveren Sendikası Kayıtları

3.8. Dokuma Endüstrisinde İşletme Başına Sabit Sermaye Yatırımları

Dokuma endüstrisinde yıl içinde sermayeye yapılan gayri safi ilâveler incelendiğinde, sabit sermaye yatırımlarının 1963 yılına göre 1968 yılında toplam olarak % 154 arttığı görülür. Kamu kesimindeki artışın % 112 olmasına karşın, özel kesimdeki artışın % 161 oluşunun nedeni, kamu yatırım istemlerinin kösteklenmesi, özel kesim yatırımlarının ise türlü özendirme araçlarından yararlandırılması ve bilinçli olarak desteklenmesidir. Bu durum, Tablo : 22'de açıkça görülmektedir.

Tablo : 22 Dokuma Endüstrisinde İşletme Başına Sabit Sermaye

Yıllar	Yatırımı (Bin TL)						
	1963	1964	1965	1966	1967	1968	
Dokuma Endüstrisi	Kamu	1.310	3.301	1.059	1.386	3.660	2.180
	Özel	243	377	389	447	551	624
	Toplam	276	473	412	482	638	684

İşletme başına sabit sermaye yatırımları karşılaştırılacak olursa, yatırımların kamu kesiminde daha büyük olduğu görülmektedir. Bunun nedeni ise özel kesimdeki işyeri sayısının daha çok (tüm işletme sayısının % 96'sı) olmasıdır. Bununla birlikte, işletme başına sabit sermaye yatırımlarındaki artış incelendiğinde özel kesimde daha yüksek bir değer bulunur. Nitekim 1963 yılına göre 1968 yılında işletme başına sabit sermaye yatırımlarında kamu kesimindeki artış % 66 oranında iken, özel kesimde % 157 olmuştur.

4. PLANLI DÖNEMDE YURTIÇI PAMUK İPLİĞİ VE PAMUKLU DOKUMA TALEBİ, İHRACATI, ÜRETİMİ VE YATIRIMLARI

4.1. Pamuk İpliği Yurtiçi Tüketim Miktarları

Planlı dönemde, yıllara göre pamuk ipliği tüketimi (gerek dokuma üretimi için tüketilen, gerekse halı, trikotaj v.b. kullanımları için tüketilen) aşağıda Tablo 23'de gösterilmiştir :

Tablo : 23 Planlı Dönemde Pamuk İpliği Yurtiçi Tüketim Miktarları

Yıllar	Tüketim Miktarları (Ton)	1963 = 100
1963	96.000	100,0
1964	100.000	104,1
1965	105.000	109,3
1966	114.000	118,7
1967	130.000	135,4
1968	144.000	150,0
1969	160.000	166,6
1970	161.000	167,7
1971	170.000	177,0
1972	190.000	197,9

Kaynak : D.P.T.

Pamuk ipliği ihracatının, imalât endüstrisi ihracatı içindeki payı aşağıda Tablo : 27'de gösterilmiştir.

Pamuk ipliği ihracatının ülkelere göre dağılımı ise aşağıda Tablo : 28'de gösterilmiştir.

Tablo : 26 Planlı Dönemde Pamuk İpliği İhracatında Kamu ve Özel Kesim Payları

Yıllar	Kamu	Özel	Toplam	Kamu Payı %
1963	—	2	2	—
1964	—	3	3	—
1965	—	0,2	0,2	—
1966	—	—	—	—
1967	—	—	—	—
1968	461	—	461	100,0
1969	6.401	1.243	7.644	83,7
1970	7.574	9.198	16.772	45,1
1971	6.659	14.281	20.940	31,8
1972	9.666	14.050	23.716	40,7

Kaynak : Ticaret Bakanlığı, Sümerbank

Tablo : 27

	1968	1969	1970	1971	1972
İmalât Endüstrisi İhracatı	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Pamuk İpliği İhracat	0,2	2,1	5,0	5,7	5,9

Kaynak : D.P.T. Yıllık Programlar.

Tablo : 28 1971 Yılı Pamuk İpliği İhracatının Ünelere Göre Dağılımı

Üneler	%
Genel İhracat	100,0
O.E.C.D. Üneleri	95,7
AET Üneleri	85,8
Serbest Değişim Bölgesi (EFTA) Üneleri	9,7
Anlaşmalı Üneler	2,8
Kliring Anlaşmalı Üneler	0,5
Serbest Dövizli Anlaşmalı Üneler	2,3
Öteki Üneler	1,3
Öteki OECD Üneleri (Yunanistan)	0,1

Kaynak : Ticaret Bakanlığı Kayıtları

4.4. Planlı dönemde pamuk ipliği üretimi, kamu ve özel kesim üretimlerindeki gelişmeler ve kamunun payı

Tablo : 29 Planlı Dönemde Pamuk İpliği Üretim Miktarları (Ton) ve Gelişme Endeksi (1963 = 100)

Yıllar	Kamu	Özel	Toplam	Kamu Payı	Gelişme Endeksi
1963	28.835	66.931	96.766	29,8	100,0
1964	29.959	70.117	100.076	29,8	103,4
1965	32.047	75.581	107.628	29,8	111,2
1966	33.167	81.833	115.000	28,8	118,8
1967	43.055	92.945	136.000	31,6	140,5
1968	44.071	100.929	145.000	30,4	149,8
1969	47.248	117.752	165.000	28,7	170,5
1970	46.800	138.200	185.000	25,3	191,1
1971	48.797	141.203	190.000	25,7	196,3
1972	52.832	157.168	210.000	25,2	217,0

Kaynak : Kamu kesimi üretimi Sümerbank'tan, toplam üretim D.P.T. Yıllık Programlarından, Özel kesim üretimi aradaki farktan bulunmuştur.

Sümerbank'ın üretim miktarları, yönetimi bu kuruluşa ait olan iş-tiraklerin üretimlerini de kapsamaktadır.

Tablo'dan anlaşılacağı üzere, pamuk ipliği yıllık üretim artışı, Birinci Plan Döneminde % 6,5; İkinci Plan Döneminde ise % 8,8 olmuştur.

Pamuk ipliği üretiminin, imalât endüstrisi üretimi içindeki payı ise Tablo : 30'da gösterilmiştir.

Tablo : 30 Pamuk İpliği Üretiminin, İmalat Endüstrisi İçindeki Payı (% olarak)

	1968	1969	1970	1971	1972
İmalat Endüstrisi Üretimi	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Pamuk İpliği Üretimi	2,9	2,9	3,2	3,4	3,6

Kaynak : D.P.T. Yıllık Programlar

4.5. Planlı Dönemde Pamuklu Dokuma Yurtiçi Tüketim Miktarları

Devlet Planlama Teşkilâtı Yıllık Programlarında yer alan pamuklu dokuma tüketim miktarları, aşağıda Tablo : 31'de gösterilmiştir.

Tablo : 31 Planlı Dönemde Pamuklu Dokuma Yurtiçi Tüketim Miktarları (Milyon Metre)

Yıllar	Tüketim Miktarları	Gelişme Endeksi 1963 = 100
1963	544,0	100,0
1964	555,0	102,0
1965	599,0	110,1
1966	630,0	115,8
1967	685,0	125,0
1968	750,0	137,8
1969	815,0	149,8
1970	845,0	155,3
1971	856,0	156,2
1972	925,0	170,0

Kaynak : D.P.T. Yıllık Programlar.

4.6. Planlı Dönemde Pamuklu Dokuma İthalâtı ve Sümerbank'ın Pamuklu Dokuma Stokları

Türkiye, genellikle pamuklu dokuma ithal eden bir ülke değildir. Genel bir kamu vermek için az miktarlarda da olsa, 1967 - 1972 yılları arasında ithal edilen pamuklu dokuma miktarları aşağıda verilmiştir.

Türkiye'de üretilen pamuklu dokuma, genellikle yurtiçi tüketim ve ihracat yoluyla eritilmektedir. Bununla birlikte, pamuk ipliğinin tersine, pamuklu dokuma stokları, genellikle ekonominin genişleme ve daralma dönemlerine koşut olarak tükenmekte ve yığılma göstermektedir. Özel kesime ait pamuklu dokuma stokları saptanamamış ise de, Sümerbank'ın yıl sonu stokları faaliyet raporlarından alınabilmektedir. Sümerbank'ın yıl sonu pamuklu dokuma stokları incelendiğinde, yıllık üretimin yaklaşık % 20 - 24'ünün stoklarda bulunduğu görülür ki, bu stok miktarları üretim ile pazarlama sorumluları arasında iyi bir işbirliğinin olmadığını kanıtlamaktadır. Pamuklu dokuma ithalâtı ve Sümerbank'ın stok miktarları Tablo : 32'de verilmektedir.

4.7. Pamuklu Dokuma İhracatı

Planlı dönemde pamuklu dokuma ihracatı giderek hızlı bir artış göstermiştir. Emek, yoğun bir nitelik gösteren dokuma endüstrisi

Tablo : 32 Planlı Dönemde Pamuklu Dokuma İthalâtı ve Sümerbank'm Stok Miktarları

Yıllar	Pamuklu Dokuma İthalâtı (Kg)	Sümerbank'm Pamuklu Dokuma Stokları (1000 Mt.)
1963	—	54.314
1964	—	52.070
1965	—	38.827
1966	—	37.422
1967	9.865	55.239
1968	8.281	69.866
1969	8.306	69.774
1970	4.860	31.456
1971	4.088	53.000
1972	3.046	54.909

Kaynak : Sümerbank Faaliyet Raporları, Ticaret Bakanlığı

İçinde yalnız pamuklu dokuma endüstrisi dalı sermaye yoğun bir özellik taşımaktadır. İkinci Plan döneminde bu daldaki kamu yatırımlarının yenileme ve genişletme yönünde olması, endüstrinin sermaye yoğun niteliğini daha da arttırmıştır. Ülkemizdeki bu gelişmeye karşılık bu endüstri kolu, gelişmiş ülkelerde öteki endüstrilere oranla üstünlüğünü yitirme yolundadır. Bu nedenle, bu ülkelerin tüketimlerdeki ithalât payı giderek artmakta ve pamuklu dokuma ihracatımız için büyük bir potansiyel doğmaktadır. Başka bir deyişle, ileri endüstri toplumu düzeyine ulaşmış bulunan AET ülkeleri, dokuma ve giyim endüstrisine giderek az gelişmiş ülkelere bırakmakta, bu ülkeler ileri endüstri ülkelerinin taşarlonluğunu yapmaktadırlar. Bu durum, pamuklu dokuma ihracatımızın son yıllarda gösterdiği büyük artışın önemli bir nedenidir. Planlı dönemde pamuklu dokuma ihracat miktar ve değerleri ile gelişme endeksi Tablo : 33'de gösterilmiştir.

Pamuklu dokuma ihracatındaki artışın, özellikle 1968 yılından itibaren başlayan artışın nedenleri şunlardır :

Birinci Plan döneminin ilk yıllarında yurtiçi talebinde süren gelişmenin 1967 yılı sonlarında duraklaması ve 1968 yılı başlarında iyice gerileyerek bir üretim fazlası yaratması sonucunda, üreticilerin kendilerine peşin para getirecek ihraç olanağı aramak zorunda kalmış olmaları da 1968, 1969, 1970 ve daha sonraki yıllarda beklenenin üstünde bir ihracatın gerçekleşmesine neden olmuştur.

Tablo : 33 Planlı Dönemde Pamuklu Dokuma İhracatı

Yıllar	İhracat Miktarı (Kg.)	İhracat Değeri		Gelişme Endeksi 1963 = 100	
		US \$	TL.	Miktar	Değer (TL.)
1963	1.720.800	1.620.000	14.581.829	100,0	100,0
1964	2.859.486	2.876.000	25.882.328	166,0	177,0
1965	2.543.119	2.523.000	22.704.754	148,0	156,0
1966	255.429	465.000	4.191.284	15,0	28,0
1967	199.429	502.612	4.523.509	120,0	31,0
1968	1.993.992	3.457.361	31.116.242	116,0	213,0
1969	84.647	4.780.262	43.018.509	191,0	295,0
1970	3.369.320	4.884.386	58.275.711	207,0	399,0
1971	4.772.854	7.770.995	115.325.789	277,0	790,0
1972	5.623.740	11.904.964	179.205.423	326,8	1.228,9

Kaynak : Ticaret Bakanlığı

Ağustos 1970 de yapılan devalüasyon ile ihracatta vergi iadesi oranının yükseltilmesi ve ihracat zararlarının devlet hazinesinden ihracatçıya ödenmesi ihracatı olumlu yönde etkileyen öteki etkenlerdir.

Bununla birlikte, 1969 - 1972 yıllarında pamuk ipliği ihracatındaki hızlı artış, üretim paternini olumsuz yönde etkilemiş, daha çok miktarlarda ihraç edilebilecek pamuklu dokuma yerine iplik ihracatı öncelik kazanmıştır.

Pamuklu dokuma ihracatında gözlenen başka bir gelişme, 1963 - 1972 döneminde değer endeksinin miktar endeksinden daha hızlı artış göstermesidir. Bu ise birim başına ihraç fiyatının olumlu yönde geliştiğinin bir kanıtıdır.

Pamuklu dokuma ihracatında kamu ve özel kesim payları Tablo : 34'de gösterilmiştir.

Tablo : 34 Planlı Dönemde Pamuklu Dokuma İhracatında Kamu ve Özel Kesim Payları (Ton)

Yıllar	Kamu	Özel	Toplam	Kamu Payı %
1963	1.091	630	1.721	63,3
1964	1.960	899	2.859	68,5
1965	2.183	360	2.543	85,8
1966	170	85	255	66,6
1967	54	145	199	27,1
1968	1.465	529	1.994	73,4
1969	1.542	1.743	3.285	46,9
1970	1.409	1.960	3.369	41,8
1971	1.601	2.872	4.773	33,5
1972	2.258	3.366	5.624	40,1

Kaynak : Ticaret Bakanlığı, Sümerbank.

Pamuklu dokuma ihracatının, imalât endüstrisi ihracatı içindeki payı ise Tablo : 35'te gösterilmiştir.

Tablo : 35 Pamuklu Dokuma İhracatının, İmalât Endüstrisi İhracatı İçindeki Payı (% olarak)

	1968	1969	1970	1971	1972
İmalât Endüstrisi İhracatı	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Pamuklu Dokuma İhracatı	1,2	1,5	1,8	2,3	2,7

Kaynak : D.P.T. Yıllık Programlar

Pamuklu dokuma ihracatının ülkelere göre dağılımı Tablo : 36'da verilmiştir.

Tablo : 36 1971 Yılı Pamuklu Dokuma İhracatının Ülkelere Göre Dağılımı

Ülkeler	%	Ülkeler	%
AET Ülkeleri	50,07	A.B.D.	1,68
Belçika-Lüksemburg	5,00	Öteki OECD Ülkeleri	4,40
B. Almanya	9,59	Kanada	0,11
Fransa	10,33	Yunanistan	4,29
Hollanda	16,12	Khring Anlaşmalı Ülkeler	5,15
İtalya	9,03	Bulgaristan	0,12
Serbest Değişim Bölgesi Ülkeleri	9,64	Romanya	5,03
Avusturya	0,07	Serbest Dövizli Anlaşmalı Ülkeler	22,72
Danimarka	3,08	Finlandiya	1,55
İngiltere	0,05	Irak	11,40
İsveç	4,31	Libya	9,25
İsviçre	1,86	Öteki Ülkeler	6,34
Norveç	0,27	Genel İhracat	100,00

Kaynak : Ticaret Bakanlığı

Tablo : 36'daki verilerden de anlaşılacağı üzere, 1971 yılında Türkiye'nin yaptığı pamuklu dokuma ihracatının % 50'si AET ülkelere, % 22,7'si serbest dövizli anlaşmalı ülkelere ve % 96'sı serbest değişim bölgesi ülkelere, kalanı da öteki ülkelere yapılmıştır.

4.8. Planlı dönemde pamuklu dokuma üretimi, kamu ve özel kesim üretimlerindeki gelişmeler ve kamunun payı

Tablo : 37 Planlı Dönemde Pamuklu Üretim Miktarları ve Gelişme Endeksi (1963 = 100)

Yıllar	Kamu	Özel	Toplam	Kamu Payı	Miktar : 1000 Mt. Gelişme
				%	Endeksi (1963 = 100)
1963	164.495	378.765	543.260	30,2	100,0
1964	169.011	385.988	554.999	30,4	102,2
1965	180.747	418.025	598.772	30,2	110,3
1966	187.434	452.566	640.000	29,3	117,8
1967	219.971	523.029	743.000	29,6	136,8
1968	224.522	555.478	780.000	28,8	143,6
1969	215.428	609.572	825.000	26,1	151,9
1970	212.100	617.900	830.000	25,8	152,8
1971	231.298	658.702	890.000	25,9	163,9
1972	224.197	740.803	965.000	23,3	177,7

Kaynak : Kamu kesimi üretimi Sümerbank'tan, toplam üretim D.P.T. Yıllık Programlarından, Özel kesim üretimi aradaki farktan bulunmuştur.

Pamuklu dokuma üretiminin, imalât endüstrisi üretimi içindeki payı ise Tablo : 38'de gösterilmiştir.

Tablo : 38 Pamuklu Dokuma Üretiminin, İmalât Endüstrisi Üretimi İçindeki Payı (% olarak)

	1968	1969	1970	1971	1972
İmalât Endüstrisi Üretimi	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Pamuklu Dokuma Üretimi	5,3	5,3	5,4	5,3	5,4

4.9. Pamuk ipliği ve pamuklu dokuma ihracatının, tekstil ürünleri ihracatı içindeki payı

Tablo : 39

İhracat : FOB Cari Milyon TL.

Yıllar	Pamuk İpliği ve Pamuklu Dokuma İhracatı	Dokuma	P. İpliği ve
		Endüstrisi Ürünleri İhracatı	Pamuklu Dokumanın Payı %
1963	14.5	24.9	58.2
1964	26.5	39.6	66.9
1965	22.7	39.1	58.0
1966	5.8	23.3	24.8
1967	4.5	27.2	16.5
1968	35.4	76.0	46.5
1969	104.4	140.7	74.2
1970	226.8	288.5	78.6
1971	405.0	560.0	72.3
1972	527.0	767.9	68.6

Tablo : 40 Pamuk İpliği ve Pamuklu Dokuma Üretimi İçinde İhracatın Payı

Yıllar	Pamuk İpliği			Pamuklu Dokuma			
	Üretimi (Ton)	İhracatı (Ton)	% si	Üretimi (Bin m.)	Üretimi (Ton)	İhracat (Ton)	% si
1963	96.766	2	0,2	543.260	83.578	1.721	2,0
1964	100.076	3	0,3	554.999	85.384	5.859	3,3
1965	107.628	2,0	0,02	598.772	92.119	2.543	2,7
1966	115.000	—	—	640.000	98.462	255	0,2
1967	136.000	—	—	743.000	114.308	199	0,1
1968	145.000	461	3,2	780.000	120.000	1.994	1,7
1969	165.000	7.644	4,6	825.000	126.923	3.285	2,6
1970	185.000	16.772	9,1	830.000	127.692	3.369	2,6
1971	190.000	20.940	11,0	890.000	136.923	4.773	3,5
1972	210.000	23.716	11,3	965.000	148.462	5.624	3,8

Kaynak : D.P.T., Yıllık Programlar, Dış Ticaret İstatistikleri

NOT : Pamuklu dokuma üretimi yıllık programlardan bin metre olarak verilen dokuma üretimi kg'a çevrilmiştir. Bu çevirmede 6.5 metre pamuklu dokumanın 1 kg olacağı varsayılmıştır.

Tablo: 40'daki verilerden anlaşılacağı üzere, planlı dönemde pamuk ipliği ve pamuklu dokuma üretimi içinde pamuk ipliği ve pamuklu dokuma ihracatının miktarı ve yüzdesi giderek, özellikle İkinci Plan döneminde artış göstermektedir. Bu gelişmenin başka bir anlamı da, Türkiye pamuklu endüstrisinin yurtiçi tüketim yanında dış pazarların taleplerini karşılamaya yönelmiş olmasıdır. Özellikle İkinci Plan döneminde ihracatın özendirilmesi, yeni kurulan işletmelerde üretilen pamuk ipliği ve pamuklu dokumanın dış pazarlara satılması sonucunu doğurmuştur.

Dokuma ve giyim endüstrisi ithalâtı arasında kord bezi, jüt kanevice, çuval, sargılık kaba bez, pamuktan hortum ve kolonlar, merinos yapağı, sun'î ve sentetik elyaflar bulunmaktadır. Bunlar için planlı dönemde yapılan ithal değerleri aşağıda Tablo : 41'de gösterilmiştir.

Tablo: 41'deki verilerden anlaşılacağı üzere 1968 yılına dek dokuma ve giyim endüstrisi ithalâtını karşılayabilecek kadar ihracat yapamaz iken, 1968 - 1972 döneminde ihracatı, ithalâtını aşmıştır. Ancak, dokuma ve giyim endüstrisi için yurt dışından ithal edilen makina donatım tutarları incelenecek olursa, bu endüstri kolunun bugün bile dışa bağımlılığı açıkça görülür. Bu dışa bağımlılık, yalnız kamgam endüstrisinin Avustralya yapacağına bağımlılığı değil, gerek yünlülük, gerekse pamuklu endüstrisinin makina donatım ve yedek parçalar açısından dışa bağımlılığı biçiminde görülür.

4.10. Planlı dönemde dokuma ve giyim endüstrisinde kamu ve özel kesim tarafından yapılan yatırımlar

Tablo : 41 Dokuma ve Giyim Endüstrisi İthalatı ve İhracatının Karşılaştırması

Yıllar	İthalat (CIF)	İhracat (FOB)	Milyon TL.
			İthalat/İhracat Oranı
1963	355,2	24,9 —	7,0
1964	305,7	39,6	12,9
1965	317,7	39,1	12,3
1966	66,5	23,3	35,0
1967	93,5	27,2	29,0
1968	117,3	76,0	64,7
1969	96,5	147,7	145,8
1970	129,5	288,5	222,7
1971	203,0	560,0	275,8
1972	230,0	767,9	333,9

Tablo 42'de planlı dönemde tekstil makinaları ithalât için ödenen paralar görülmektedir.

Tablo : 43 Dokuma ve Giyim Endüstrisi Yatırımları (Milyon TL.)

Yıllar	Kamu	Özel	Toplam	Özel Kesim	Gelişme
				%	Endeksi (1963 = 100)
1963	77,7	338,7	416,4	81,3	100,0
1964	132,6	389,1	521,7	74,6	125,2
1965	42,0	466,7	508,7	91,7	122,2
1966	136,5	598,9	735,4	81,4	176,6
1967	99,9	589,3	689,2	85,5	165,5
1963-1967	488,7	2.382,7	2.871,4	83,0	137,9
1968	121,3	548,9	607,2	90,4	145,8
1969	87,0	633,6	720,6	87,9	173,0
1970	160,0	460,1	566,1	81,3	135,9
1971	83,8	559,5	643,3	87,0	154,5
1972	237,6	613,7	901,3	68,0	216,5
1968-1972	685,7	2.815,8	3.501,5	80,4	168,2

Kaynak : 50 Yılda Türk Sanayii, 1973, s. 149

Planlı dönemde kamu kesiminin yatırım istemlerinin geri çevrilmesi, özel kesimin yatırım önerilerinin hiç bir denetime tabi tutulmadığı gibi, bu alandaki girişimlerin türlü özendirme araçlarıyla desteklenmesi, dokuma ve giyim endüstrisinde özel kesimin giderek artan miktarda yatırım yapması sonucunu doğurmuştur.

Tablo : 42 1963-1972 Döneminde Türkiye'nin Tekstil Makinaları İthalatı İçin Ödediği Paralar (Milyon TL.)

Gümrük Tarife	Makina Grupları	1963	1964	1965	1966	1967	1968	1969	1970	1971	1972	Toplam
84.36	İplik Makinaları	47,8	34,3	30,8	79,5	79,1	88,4	79,5	82,6	88,1	421,6	1.031,4
84.37	Dokuma Makina ve Cihazları	31,4	21,4	11,0	39,2	36,8	29,1	26,6	29,5	52,4	113,7	391,1
84.39	İplik Dokuma Aksam ve Parçaları	30,2	30,3	34,3	40,0	37,5	40,3	45,6	41,7	97,3	127,5	523,2
84.39	Keçe İmaline Özgü Makina, Cihazlar	0,02	0,06	0,12	0,02	0,02	0,70	0,02	0,02	1,5	0,7	2,7
84.40	Basma ve Terbiye Makinaları	34,4	28,0	30,7	37,9	39,0	24,0	15,1	28,2	58,8	74,5	370,6
T O P L A M		144,0	112,5	106,9	196,3	192,4	182,4	166,4	182,0	298,1	733,0	2.319,0

Kaynak : D.İ.E. Dış Ticaret İstatistikleri

Tablo : 44 Planlı Dönemde Özel Kesimin Tüm İmalat Endüstrisine Yaptığı Sabit Sermaye Yatırımları İçinde Dokuma ve Giyim Endüstrisine Yaptığı Yatırımların Payı ve Gelişme Endeksi

Yıllar (1)	Özel Kesim	Dokuma Endüstrisi	% si (3/2)	(1963 = 100)	
	İmalat Endüstrisi Yatırımları (2)	Özel Kesim Yatırımları (3)		Gelişme Endeksi İmalat	Dokuma (3)
1963	1.820	339	18,6	100,0	100,0
1964	1.370	389	28,3	75,2	114,7
1965	1.300	467	35,9	71,4	137,7
1966	1.600	599	37,4	87,9	176,6
1967	2.134	589	27,6	117,2	173,7
1968	2.600	549	21,1	142,8	166,4
1969	3.100	634	20,4	170,3	187,0
1970	3.890	460	11,8	213,7	135,6
1971	4.850	560	11,5	266,4	165,1
1972	6.728	614	9,1	369,6	181,1

Kaynak : D.P.T. Yıllık Programlar

Yukardaki verilerden görüleceği üzere, özel kesim I. Beş Yıllık Plan döneminde, özellikle 1964 - 1967 yıllarında, imalat endüstrisi içinde dokuma giyim endüstrisi yatırımlarına ağırlık ve önem vermiştir.

5. YATIRIMLARIN TEŞVİKİ VE YÖNLENDİRİLMESİ SİYASETİ

5.1. Teşvik ve Yönlendirme Siyasetinin Genel Konumu

«Ülkemiz ekonomisinin ve bunun içinde olarak ülkemiz sanayiinin gelişme doğrultusu, emperyalist - kapitalist sistem içinde ve bu sistemin uzun dönemli çıkarları açısından belirlenmektedir. Ülkemizde ve aynı ortak özellikleri taşıyan tüm diğer az gelişmiş ülkelerde ekonomi politikaları ve sanayileşme stratejileri emperyalizmin ve yerli tekelci burjuvazinin güdümünde saptanmakta, onların çıkarlarını ve hedeflerini yansıtmaktadır. Bu açıdan bakıldığında ülkemizdeki plan uygulamasının niteliği açıkça ortaya çıkmaktadır. Ekonominin büyük bir kesimini oluşturan kamu kesimine zorunlu hedefler getiren planlar, özel kesim için «yol gösterici» olmak durumundadır.»

Ülkemizde sermaye kesimleri, özellikle sanayi sermayesi her dönemde teşvik edilmiştir. Özel kesimi yönlendirmek gereğiyle emekçi halktan alınan vergiler sermayeye sunulmaktadır. Özellikle 1968 yılındanberi sürdürülen bir siyasetle, teşvik tedbirleri bü-

yük boyutlara ulaşmıştır. Bu uygulamanın amacı, ülkenin izlediği dışa bağımlı ve çarpık sanayileşme yolunda, emperyalist ülkelerin ürettikleri yatırım mallarını kullanacak yerli tekelci yatırımlara hız kazandırmak, tekelci sermayeye yeni fonlar yaratmaktır.

5.2. Yatırımların Teşvik ve Yönlendirilmesinde Öncelik

1974 yılı programı eki, genel teşvik tablosunda yatırımların teşviğindeki öncelik şöyle saptanmıştır.

- 5.2.1. Üretim önceliği (sektörlere göre yatırım konuları)
- 5.2.2. Geri kalmış yörelerde yapılacak yatırımlar
- 5.2.3. Halka açık anonim ve kooperatif şirketlerin gerçekleştireceği yatırımlar
- 5.2.4. Yurt dışındaki işçilerin yapacakları yatırımlar

5.3. Yatırımları Teşvik Araçları

5.3.1. Yatırım İndirimi

Yatırım indirimi girişimcinin yatırım harcamalarının finansmanında kullanacağı öz sermayesinin belli bir oranının, işletme döneminde sağlanacak gelirin vergisinden indirilmesi demektir. 202 sayılı yasa gereğince yatırım indiriminin oranı indirimden yararlanacak öz sermaye yatırımlarının % 30'udur. Bu oran tarımsal yatırımlarla, bölge kalkınmasına ilişkin yatırımlarda % 40, geri kalmış yörelerdeki yatırımlarda ise % 50'dir.

Bu uygulama ile, yatırım ilk yıllarda az vergi vermekte ve fonların hızla geriye dönüşü sağlanarak, yatırımın malî dengesi olumlu yönde etkilenmektedir.

Yatırım indirimi, bazı istisnalarıyla, kamu iktisadî teşebbüslerine tanınmayan bir hak olup, özel kesim yatırımlarına yöneliktir.

Her ne kadar yatırım indirimi öz kaynaklardan yapılacak harcamalara yönelikse de, uygulamada buna dikkat edilmemekte, pekâlâ alınan kredilerle oluşan sermaye de bu haktan yararlanabilmektedir.

1968 - 1971 dönemi uygulamasına göre DPT'ca yapılan bir araştırmada yatırım indirimi nedeniyle doğan vergi kaybı 1.104 milyar TL. olarak bulunmuştur.*

5.3.2. Gümrüklerde Bağışıklık ve Taksitlendirme

5.3.2.1. Gümrük Bağışıklığı

14 Mayıs 1964 tarih ve 474 sayılı yasa ile 27 Temmuz 1967 tarihli yasa hükümlerine göre, plan ve program hedeflerine uygun yatırımlarda, ithal edilecek makine ve donatım gibi yatırım mallarının gümrüklerde alınan vergi ve resimlerine bağışıklık tanınmaktadır. 1975 yılı program kararnamesinde 23'cü madde «Gümrük muafiyeti ile ilgili müracaatlara 6-12585 sayılı kararlara ve 1974-75 yılı program esaslarına göre uygulama yapıldığını» belirtmiştir. Buna göre ithal edilecek malların;

- Türkiye'de üretilmeyen mallar olması,
- Gerçekleştirilecek yatırımın Sanayi ve Teknoloji Bakanlığınca uygun görülmesi,
- Yatırımın kısmen halka açık olması gerekir.

Ayrıca, yatırımın gümrük indirim ve bağışıklıklarından yararlanabilmesi için;

- Mamullerinin dış pazarda rekabet edebilir olması,
- Yeni ve kabul edilebilir bir teknolojinin yurda aktarılmasının sağlanması,
- Teşebbüsün ülkede mevcut ve dünyadaki benzer tesislere uygun ekonomik bir kapasitede olması gerekmektedir.

Gümrük bağışıklığı bir yatırım için devletçe yaratılan bir finansman kaynağıdır. Örneğin 20 milyonluk bir gümrük vergisi ile yatırım tutarı 90 milyona ulaşan bir yatırım, gümrük bağışıklığı yararlanırsa yatırım tutarı 70 milyona düştüğünden 20 milyonluk bir ek kaynağı sahip olmaktadır. Bu da yatırımın öz kaynaklarını olumlu yönde etkilerken, daha az kredi alınacağı için, kredi maliyetlerini de düşürecektir.

Gümrük indirimi teşvik araçları içinde en yaygın biçimde kullanılandır. Öyleki, gümrük indirimlerinin uygulanmaya başlandığı 1968'te gümrük vergilerinin tutarının ithalâta oranı % 69,3 iken bu uygulama sonucu 1974 de, bu oran % 29,2'ye düşmüştür.**

Bir yatırımın gümrük indiriminden yararlanabilmesi için yapılabilirlik raporunda sunulan ithal edilecek makina ve donanım listesi, yatırımın gerçekleşmesi süresince gerek nicelik gerekse nitelik açısından değişebilmektedir. Bugünkü uygulamada, görevli ba-

kanlıklarca etkin bir denetim yapılmadığı için yatırımla ilgisi olmayan makina ve donatım da bu listelerde yer alarak gümrüksüz ithal edilebilmektedir.

Gümrük indirimleri yoluyla devletin gelir kaybının 25 - 20 milyar dolayında olduğu DPT uzmanlarınca hesaplanmaktadır.***

5.3.2.2. İthalde Alınan Vergilerin Taksitlendirilmesi

14 Mayıs 1964 tarih ve 474 sayılı yasa hükümlerine göre, Bakanlar Kurulu plan ve program hedeflerine uygun yatırımların yurt dışından ithal edilecek yatırım mallarında damga resmi hariç ithalde alınacak gümrük vergisi ve öteki vergiler tutarının en çok 5 yıla kadar taksitle ödenmesine yetkili kılınmaktadır. Böylece yatırımcı yatırım yaparken, gümrüklerde alınacak vergiler tutarı kadar bir finansman yardımını devletten görmüş olmaktadır.

5.3.3. Krediler

Yatırımların teşviki için özel kesim girişimcilerine kısa, orta ve uzun vadeli iç ve dış krediler normal faiz haddinin altında bir faiz oranıyla verilmesi yönünde uygulamaya ağırlık verilmektedir. Böylece aradaki faiz farkı devlet bütçesinden karşılanarak özel kesim yatırımlarına düşük faizli kredi olanakları yaratılmakta; özel kesimin yabancı sermaye transferi yoluyla kuracağı ortaklıklara izin verilmektedir.

5.3.4. Yatırım Kotası (Yatırımlarda döviz tahsisi)

Teşvik edilen yatırımların döviz ihtiyacı, diğer müracaatlara göre çok daha kısa süre içinde karşılanmaktadır.

5.4. İhracatta Vergi İadesi

Ülkemizin çarpık ekonomisinin her gün artan ithalât ihtiyacı, büyük döviz tutarlarının varlığını gerektirmektedir. Döviz ise, ancak ihracat yoluyla sağlanabilmektedir.

«İhracatta vergi iadesi uygulamasının öngörülen amacı, ihracatın nitel ve nicel olarak arttırılmasını sağlamaktır. Bu nedenledir ki, ülkemizde de ihracatçı firma ve şahısların bu yöndeki girişimlerini özendirmek üzere ihracat belki bir mevzuata göre desteklenmektedir. Bu olanak yaratılırken ihraç ürünlerimizin dış pazarlarda aranan niteliklere ulaşmasını sağlayacak, gerekler yerine getirilmediğinden bu alandaki uygulamalar, teşviklerden yararlan-

mak için çoğu kez biçimsel ve spekülâtif bir çerçeve içinde kalmışlardır.» (**)

İhracatta vergi iadesi oranları her yıl yeniden saptanmaktadır. İhracatçının ihracat yaptığı gösterir belgelerle ilgili makamlara başvurmasından sonra yaptığı ihracat tutarına göre bu oranda para, devletçe ihracatçıya ödenmektedir. Örneğin pamuklu dokuma ürünleri ihracatında vergi iadesi oranı % 40 - 45 tir. Yani 10 milyon liralık ihracat yapan ihracatçıya devlet de 4 milyon lira ödemektedir.

1974 yılında uygulanan vergi iadesi tutarı 955 milyon liradır.

5.5. Tekstil Sanayinin Teşvik Tedbirlerinden Yararlanması

Ülkemizde, emperyalizmin çıkarları açısından geliştirilmesinde yarar görülen pamuklu tekstil sanayii, teşvik tedbirlerinden büyük ölçüde yararlanan bir endüstri dalı olmuştur.

Tekstil ve pamuklu tekstil alanındaki yatırımlar, yatırım indirimi uygulamasının genel hükümlerinden yararlanmışlardır. Aynı şekilde, gümrük indirimleri de bu alandaki yatırımların ithal edeceği yatırım malları için geçerli olmuştur.

Özellikle pamuklu tekstil ürünleri için ihracatta vergi iadesi oranları son derece yüksek tutulmuştur. 6.10.1974 tarih ve 718871 sayılı Bakanlar Kurulu kararıyla ihracatta vergi iadesi oranı pamuk ipliğinde % 10, pamuklu dokumada % 15 - 20 olarak saptanmıştır. 22.3.1975 tarih ve 7/9643 sayılı Bakanlar Kurulu kararıyla, bu oranlar pamuk ipliğinde % 20 - 25'e, pamuklu dokumada % 25 - 35'e çıkarılmıştır. Bugünkü iktidarın gelişiyle oranlar yine yükseltilmiştir. Halen uygulanan oranlardan bir kaç örnek aşağıda verilmiştir.

Ürün türü	Vergi iadesi oranı	
	1.800.000 doların üstündeki ihracat için (%)	1.800.000 doların altındaki ihracat için (%)
Pamuk ipliği	30	25
Pamuklu dokuma	45	40
Havlu kumaşlardan imal edilen giysiler	45	40
İpek halılar	40	35
Tiftik battaniyeler	40	35
Yünlü dokuma	35	30

Pamuklu tekstil sanayii başka yollardan da desteklenmektedir. İhraç edilen pamuk ipliğinden istihsal vergisi alınmamaktadır. 1975 yılında, TARIŞ, ÇUKOBİRLİK ve ANT BİRLİK gibi kooperatiflerin elindeki pamuk, siyasi iktidarın müdahalesiyle 18.10 TL/kg gibi düşük bir fiyatla, pamuklu tekstil sanayicilerinin ihtiyaçlarını karşılamak üzere devredilmiştir.

Tekstil sektörü tüm imalat sanayi içinde en çok teşvik gören sektör durumundadır. 1975 yılının ilk altı ayında yapılan yarım milyonu aşan vergi iadelerinin 179 milyonunu tekstil sanayii almıştır. 1968 - 1974 döneminde 92 tekstil yatırımı teşvik belgesi almış olup, bunların gerçekleşme durumu aşağıda verilmiştir :

1968 - 1974 Döneminde Teşvik Belgesi Almış Özel Kesim Dokuma Projelerinin Gerçekleşme Durumu

Grup No.	Gerçekleşme Durumu	Proje Sayısı	Yatırım Tutarı (Milyon TL.)
1	Finansman sağlanmış makine sipariş edilmiş	43	5.332
2	Finansman büyük ölçüde sağlanmış	26	3.732
3	Finansman sağlanmış sipariş yapılmamış	1	65
4	Finansman çözülmemiş	22	1.461
T O P L A M		92	10.590

Kaynak : DPT Araştırması

TÜSLAD tarafından yapılan bir araştırmaya göre, aynı dönem içinde dokuma alanında teşvik gören özel kesim yatırımları, tüm özel kesim imalat sanayi içinde % 37,4'lük payla birinci sıradadır.

Görüldüğü gibi, tekstil sanayi gereğinden fazla bir biçimde teşvik edilmiş, plan hedefleri çokça aşıldığı gibi, pamuk ipliğinde bir de âtil kapasite sorunu oluşmuştur.

5.6. Teşvik Tedbirleri Uygulaması Sonuçları

Teşvik uygulamasının sonuçları ne olmuştur?

«DPT rakamlarına göre 1968 - 74 döneminde özel sektörün imalat sanayinde yaptığı sabit sermaye yatırımlarının toplamı 49 milyar TL. Aynı dönemde teşvik önlemlerinden yararlanılarak gerçekleştirilmiş olan özel sektör imalat sanayii sabit sermaye yatırımları

28.3 milyar TL. Demek ki, bu alandaki yatırımların % 58'i teşvik uygulamasından yararlanmış, teşvik belgeli yatırımlarda proje başına yatırım tutarının 75 milyon TL. dolayında olması genellikle büyük çaptaki projelerin teşvik önlemlerinden yararlandığını gösterir. Bu durum, teşvik uygulamasından asıl yararlanan özel sermayenin tekelci kesimi olduğu görüşünü doğrulamaktadır. Başka bir deyişle, devlet eliyle ve kamu fonları kullanılarak ekonomide tekelci eğilimler güçlendirilmiştir bu dönemde.» (*)

Teşvik tedbirlerinden yana olanların tekrarladıkları «yatırımların gerikalması bölgelere yöneleceği» bir vaatten öte gidememiştir.

«1973 yılına kadar teşvik belgesi almış olan özel sektör imalat sanayii yatırım projelerinin % 32'si İstanbul - Kocaeli Sanayi Bölgesi, % 19'u Çukurova Sanayi Bölgesinde yoğunlaşırken, Gaziantep Sanayi Bölgesi için bu oran % 2,2, Malatya - Elâzığ alt sanayi bölgesi için % 2 olmaktadır. Böylece bölgesel dengesizliğin giderilmesinde de teşvik uygulamasının hiç bir rol oynamadığını görmekteyiz.» (*)

Yatırımların İstanbul - İzmit bölgesinde yoğunlaşması üzerine, «1974 yılının program kararnamesinin İstanbul - İzmit metropolitanında yapılacak yatırımları teşvik bölgesi dışına çıkartması dahi, yatırımların istenilen yörelere götürülmesini sağlayamamış, bu bölgede yatırım yapmak isteğinde bulunan özel sermaye yeni bir oluşum doğurmuştur. Neticede sadece şimdiki yerleşim bölgesine yakın bulunan, Trakya havalesinde Tekirdağ - Çerkezköy yöresinde ortaya yeni bir oluşum çıkmış ve bunun da yeni sorunlara neden olabilme kaygılarıyla, son günlerde bu yörede yapılacak yatırımların DPT'nin fiilî denetimi altına alınması gereği duyulmuştur.» (**)

Teşvik tedbirleri özel kesimin riski yüksek olan sanayi dallarına yatırım yapmasına da yaramamıştır.

«Eldeki bilgiler, teşvikten yararlanan projelerin zaten özel sermayenin yoğun olarak faaliyet gösterdiği kesimlerde toplandığını gösteriyor. Tablo 1'de de görüldüğü gibi, teşvik edilen yatırımlar içindeki pay açısından, dokuma sanayii birinci sırayı almakta onu, kimya, çimento, gıda sanayileri izlemektedir. Başka türlü koyacak olursak, teşvik gören özel sermaye esas olarak iç pazara ve tüketim araçları üretimine dönük yatırımlar olarak alınabilir. Öyleyse, ileri sürüldüğünün aksine, teşvik uygulaması özel sektör yatırımlarını plan ve programlarda öncelik verilen kısımlara yöneltmekte başarılı olamamıştır. Olsa olsa kârlılığı zaten yüksek olan

ve öteden beri özel sermaye yatırımlarını çeken alanların kârlılığını biraz daha arttırmıştır.» (*)

Tablo : 1 Teşvik Belgesi Almış Özel Sektör Projelerinin İmalât Sanayii İçindeki Dağılımları

Sektörler	Teşvike Göre Yatırımlar İçindeki Payı (%)
Dokuma	37,4
Kimya	12,1
Çimento	8,2
Gıda	8,0
Demir - çelik	4,3
Diğer metaller	4,2
Madenî eşya	4,1
Taşıt araçları	3,5
Lastik	3,4
Makina	3,1
Elektrik makineleri	2,2
Orman ürünleri	2,1
Pişmiş kil	1,8
Deri, kösele	1,0
Cam	1,0
Ambalaj	1,0
Kâğıt	0,7
Seramik	0,7
Tarım alet ve makineleri	0,3
Plastik	0,1
Diğer	0,2
T O P L A M	100,0

Kaynak : TÜSIAD Görüş, a. 3, n. 4 Nisan 1975 S : 30'daki tablodan hesaplanmıştır.

Teşvik uygulamalarının mali yükü ne olmuştur? Bu konuda Dünya Bankasınca 1972 yılı için yapılan bir çalışmanın sonuçları Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo : 2. 1972 Yılında İhracat ve Yatırımları Teşvik Uygulamasının Yaklaşık Parasal Maliyeti (Milyon TL.)

Teşvik Yöntemi	(İmalat Sanayii Özel)		
	Toplam	Kesim Tutarı	%
Gümrük indirim ve bağışlıkları	3.009	1.595	53
Yatırım indirimi	1.351	783	58
İhracatta vergi iadesi	718	476	66,3
TOPLAM	5.078	2.854	56,2

(Burada, yer almayan diğer teşvik tedbirleri maliyetinin, buradakilerin % 25'i dolayında olduğu tahmin edilmektedir.)

Tablo'dan da görüldüğü gibi 1972'de özel kesim imalat sanayii yatırımları % 56.2 oranında teşvik tedbirlerinden yararlanmıştı. Aynı yıl devletin teşvik tedbirleri nedeniyle gelir kaybı 5 milyardır. Tabloda bulunmayan diğer teşvik tedbirleri (krediler vb.) de dikkate alınacak olursa bir yıl içinde yaklaşık 3,5 milyarın özel kesim imalat sanayiine aktarıldığı çıkar. Aynı yıl imalat sanayiinde özel kesim yatırımları 6,7 milyar lira dolayındadır. Buna göre özel sektöre bir yıl içinde o yılki yatırımlarının % 52'si oranında kaynak devletçe aktarılmıştır.»*

Teşvik uygulamalarının tekeli kesimlere yöneldiğinin bir kanıtı da, ihracatta vergi iadesi uygulamasıdır. Vergi oranları, belli bir tutardan fazla ihracat yapan tekeli sermaye için daha yüksektir. Örneğin konserve ihracatında, bu tutarı aşanlara uygulanan vergi iadesi oranı % 35'ken bu tutarın altında ihracat yapanlar için % 30'dur.

Teşvik tedbirleri uygulamasının tekeli sermaye ve emperyalizmin çıkarları açısından belirlendiğinin bir göstergesi yine ihracatta vergi iadesinde görülebilir. Kapitalist ülkelere yönelen ihracatta uygulanan vergi iadesi oranları % 50'ye varırken, aynı ihracat maddeleri sosyalist ülkelere ihraç edildiğinde vergi iadesi oranı % 10 - 15'e düşmektedir.

Sonuç olarak denebilir ki;

«Teşvik tedbirleri gümrük duvarlarının aralanması ve emperyalist - kapitalist sistemin yeni stratejisi gereği az gelişmiş ülkelerde sürdürdüğü tüketim malları yapımında kullanılacak sermaye mallarının ülkeye yerli tekeli sermayenin hemen hiç bir fedakâr-

lığı olmadan girmesine yaramıştır. Bu nedenle gümrüklerde uğr-
nılan gelir kaybı emekçi sınıf ve tabakaların sırtına yüklenmiş-
tir.»*

* Tüm İktisatçılar Birliği, 12 ve 14 nolu bültenler

** «Ekonomik Teşvik Tedbirleri», Cahit Deniz, Selim Önen, Cumhuriyet,
19-23 Kasım 1975

*** Hüsnü Kızılyalç, Cumhuriyet, 4 Temmuz 1975

6. I. VE II. BEŞ YILLIK KALKINMA PLANLARINDA DOKU- MA VE GİYİM ENDÜSTRİSİ İÇİN ÖNGÖRÜLEN TEMEL HE- DEF VE İLKELER İLE UYGULAMANIN BU HEDEFLERE UYGUNLUĞU VE BAŞARI ÖLÇÜSÜNÜN İRDELENMESİ

6.1. I. Beş Yıllık Planda Öngörülen Temel Hedef ve İlkeler

Birinci planda dokuma ve giyim endüstrisinin, yurt içi talebinin ge-
rektirdiği şekilde karşılanması, kurulu kapasiteden yararlanılma-
sı ve ham olarak ihraç edilen başlıca maddelerin bu endüstri ko-
lunda işlenerek ihracının sağlanması yönünde geliştirilmesi öngö-
rülmüştür. Bu konuda Birinci Planda öngörülen temel ilke ve he-
defler aşağıya aynen alınmıştır :

«Bu endüstri koluna giren başlıca mamullerin artık yurt dışından
getirilme zorunluluğu kalmamıştır. Bu güne kadar işlenmemiş ola-
rak ihraç edilen pamuk, yapağı gibi dokuma hammaddelerinin ip-
lik yada kumaş yapılarak değerlendirilmesiyle dış ödeme dengesi
üzerinde olumlu etkiler yaratabilecektir.

Özellikle son yıllarda yeni makinalarla donatılan büyük fabrikalar
kurulduğundan, I. Beş Yıllık Kalkınma Planı süresince dokuma en-
düstrisinde yeniden büyük kuruluşlarla fazla kapasite genişletil-
mesi gerekmeyecek, yatırımlar, daha çok, mamullerin niteliklerini
düzeltip iyileştirmeye, kullanılmayan kapasitelerden yararlanmayı
sağlamaya yönelecektir.

Devlet kurumlarıyla özel sermaye kurumlarının yan yana çalışık-
ları bu endüstri kolunda Devlet İşletmelerinin, mamul niteliklerini
düzeltici, maliyetleri düşürücü tedbirlerle, programlama tekniğin-
de yapılacak gerekli gözden geçirmelerle, ellerindeki üretim ola-
naklarını en verimli şekilde kullanmaları sağlanacaktır.

Büyük üretim verimliliğinden yararlanmak, kaynakların en iyi şe-
kilde kullanılmasını sağlamak üzere küçük, dağınık işletmelerin
birleştirilmesi için gerekli tedbirler alınacak, bu yönde bütün ça-
balar desteklenecektir.»

Kaynak : I. Beş Yıllık Kalkınma Planı, S. 257.

Dokuma ve Giyim Endüstrisine I. Plan döneminde yapılacak yatırımlar konusunda ise şu görüş yer almaktadır.

«Eldeki bilgilere, belirtilen konulara göre bu güne kadar bu endüstriye önemli yatırımlar yapıldığı anlaşılmaktadır. Ancak, yapılan yatırımlar sağlam bir kalkınma politikası yönetiminden yoksun olduğundan dengeli bir gelişme sağlanamamış, yer yer önemli oranlara yükselen kullanılmayan üretim kapasiteleri yanında, dar boğazlar da doğmuştur. Bunun için, talep artışlarının gerektirdiği genişleme ihtiyacından başka bir yandan eskijen kuruluşların makina, donatım, çeşitli üretim araçlarının yenilenmesini, bir yandan da kullanılmayan kapasitelerinin kullanılmasını, başlıkların doldurulmasını, mamul kalitelerin düzeltilmesini sağlayacak yatırımlar gerekmektedir. (1) Bütün bu noktalar gözönünde tutularak, 1963 - 67 yıllarında Dokuma Giyim endüstrisine yapılacak yatırım tahminleri aşağıda verilmiştir :

1963	80 milyon TL.
1964	160 » »
1965	190 » »
1966	220 » »
1967	260 » »
Toplam	910 » »

6.2 II. Beş Yıllık Planda Dokuma ve Giyim Endüstrisi için Öngörülen Temel hedef ve ilkeler

«(1) Bu sektörde ihracat için yüksek bir potansiyel vardır. Bu bakımdan sektörün her dalındaki uygulamalarda ihracat ön planda tutulacaktır.

(2) Kamu sektörü yatırımlarının mevcut kuruluşların idamesi yenilenmesi ve tevsii yönünde olması esastır. Ancak özel müteşebbislerin gerçekleştirmediği ve ihracat potansiyeli olan projeler kanun tarafından ele alınabilir» (2)

«İşletmelerin birleşip büyümelerini sağlamak bu sektörde kritik bir konudur. Bu amaç için kullanılan mevcut özendirici tedbirlerin yanında diğer vergi ve kredi kolaylıkları sağlanacaktır.»

(1) I. Beş Yıllık Kalkınma Planı, S. 261 - 262

(2) II. Beş Yıllık Kalkınma Planı, S. 393.

«Üretim hedeflerine ulaşabilmek için bu sektöre İkinci Plan döneminde 2,4 milyon yatırım yapılması gerektiği hesaplanmıştır. Yatırım tahminleri de mevcut kapasite dikkate alınmış ve üretim tahminlerine ulaşabilmek için her yıl bu kapasiteye eklenecek miktarlar saptanmıştır. Bunun yanında eskiyen kuruluşların yenilenmesi ve yeni teknolojilere uymak için gerekli yatırım miktarı da düşünülmüştür».

Planlı dönemde Dokuma ve Giyim Endüstrisinde yurt için Talep Tahminleri, ihracat tahminleri ve üretim hedefleri sırasıyla Tablo 45, 46, 47'de gösterilmiştir.

6.3. Planlı Dönemde Dokuma ve Giyim Endüstrisindeki Uygulamanın, Plan Hedeflerine uygunluğu ve başarı ölçüsünün irdelenmesi

Birinci Plan Döneminde büyük üretim verimliliğini sağlayacak işletme büyüklüklerini asgari iktisadi kapasite ölçüsüne çıkaracak birleştirici ve büyütücü yönde tedbirler gerektiği gibi ele alınamamıştır.

İkinci Plan döneminde getirilen politika ve tedbirlerle bu uğraşı konundaki teşebbüslerin büyük işletmeler haline dönüşmeleri hızlanmıştır. Söz konusu değişme pamuklu dokumada, pamuk ipliğine oranla daha yavaş olmuştur. Pamuk ipliği tesisleri ile pamuklu dokuma tesislerindeki dikey ve yatay bütünleşme durumları ve gelişmeler 1965 ve 1971 yıllarına göre daha önce ayrıntılı olarak açıklanmış olduğundan, burada bu konu üzerinde fazla durulmayacaktır.

Planlı dönemde dokuma ve giyim endüstrisi, imalat endüstrisi içinde hızla gelişen ve özellikle ikinci plan döneminde büyük ihracat olanaklarına ulaşan sektörlerden biri olmuştur.

Sektörün en büyük mal grubu olan pamuk ipliğinin, iş sayısı itibarıyla kurulu kapasitesinde Birinci Plan döneminde yüzde 3,4, İkinci Plan döneminde yüzde 29,8 artış olmuştur. Başka bir deyişle 1963 yılında 841,870 olan iş sayısı 1967'de 1.052.000'e ve 1972 de 1.450.000'e yükselmiştir. Aynı dönemlerde pamuklu dokuma tezgahı sayısında da önemli artış olmuştur. 1963 de 18.100 olan tezgah sayısı 1967'de 23.250'ye, 1972'de ise 32.000'e yükselmiştir.

Planlı dönemde sektörün üretimde de önemli gelişmeler olmuştur. Tablo : 48'de üretimdeki gelişmeler plan hedefleri ile karşılaştırmalı olarak gösterilmiştir.

Tablo : 45 Yurt İçi Talep Tahminleri

Mal Grupları	1965 İhtisacı fiyatları (Milyon TL.)					
	1962 (1)	1967 (2)	1972 (4)	Emdeks 1972 1967-100 (5)	I. Plan yıllık % artış (3)	II. Plan yıllık % artış (6)
Pamuklu dokuma Milyon Metre	527	712	1.030	145	6,2	7,7
Değer	2.123	2.996	4.761	159	7,2	9,8
Yünlü Dokuma Bin Metre	21.138	23.138	28.542	121	2,3	3,9
Değer	1.067	1.190,5	1.512,3	127	2,3	4,9
El Dokuma Halı Bin m ²	1.455	2.085	3.099	149	7,5	8,3
Değer	226	325	511	157	7,6	9,0
Suni İpekli Dokumalar Bin Metre	23.000	27.600	35.300	128	8,8	5,1
Değer	143	171	230	135	8,8	6,2
Trikotaj	1.700	2.500	6.000	240	7,9	19,2
Değer	340	500	1.200	240	7,9	19,2
Diğerleri	1.901	2.697,5	3.155	117	7,4	3,2
Toplam	5.800	7.880	11.670	148	6,4	8,2

Tablo : 46 İhracat Tahminleri

(Milyon TL.)

1965 üretici fiyatları

Mal Grupları	1962	1967	I. Plan	1972	Emdeks	II. Plan
	(1)	(2)	yıllık % artış (3)	(4)	1972 1967 = 100 (5)	yıllık % artış (6)
Toplam	6	20	—	65	325	27,0
	9	30	—	120	100	32,0
Yünlü dokuma	—	10	—	35	350	28,5
	—	0,5	—	1,7	340	27,5
El dokuma halı	45	91	—	250	275	22,6
	7	14	—	39	278	22,8
Suni ipekli dokumalar	—	—	—	—	—	—
	—	—	—	—	—	—
Trikotajlar	—	50	—	700	1.400	—
	4	31,5	—	169,3	537	40,0
Pamuklu dokuma	20	86	—	470	547	41,0

Kaynak : II Beş Yıllık Kalkınma Planı, S. 393, 395, 397

Tablo : 47 Üretim Hedefleri

Mal Grupları	1962 (1)	1967 (2)	I. Plan		1965 üretici fiyatları (Milyon TL.)		
			% artış (3)	Yıllık % artış (4)	Endeks 1972 1967 = 100 (5)	II. Plan Yıllık % artış (6)	
Pamuklu dokuma	588	732	6,5	1.095	150	8,5	
Değer	2.132	3.026	7,3	4.881	161	10,0	
Yünlü dokuma	21.138	23.594	2,3	28.577	121	3,9	
Değer	1.067	1.191	2,3	1.514	127	4,9	
El dokuma halı	1.500	2.176	7,7	3.349	154	9,0	
Değer	233	333	7,7	550	162	10,1	
Suni ipeklili dokumalar	23.000	27.600	3,8	35.300	128		
Değer	143	171	3,8	230	135	6,2	
Trikotaj	1.700	2.550	8,5	6.700	263	21,2	
Değer	340	510	8,5	1.340	263	21,2	
Diğerleri	1.880	2.663	7,3	3.545	133	5,9	
Toplam	5.795	7.900	6,4	12.060	153	8,9	

Kaynak : II. Beş Yıllık Kalkınma Planı, Sayfa 396

Table : 48 Planlı Dönemde Dokuma ve Giyim Sanayii Üretiminde Gelişmeler

Mallar	Birim	1967			1972			İkinci Plan yıllık ortalama Gerçekleşme artış %
		1962 (1)	Plan hedefi (2)	Gerçekleşme (3)	1972 ortalama Plan hedefi (4)	Gerçekleşme tahmini (5)	ortalama artış % (6)	
Pamuk ipliği	Bin Ton	—	—	136,0	—	207,0	8,8	
Pamuklu dokuma	Mil/mt.	533,0	732,0	743,0	6,9	1.095,0	945,0	4,9
Suni ipekli dokuma	Mil/mt.	21,1	23,6	27,0	5,0	28,6	33,8	4,6
Yünlü dokuma	Mil/mt.	23,0	27,6	42,0	12,8	35,3	65,0	9,1
Örme manurleri (a)	Bin Ton	1,7	2,6	12,9	50,0	6,7	27,0	15,9
El dokuma halı (a)	Mil/m ²	1,5	2,2	2,4	9,9	3,3	3,8	9,6

Kaynak : Devlet Planlama Teşkilatı

Not : Birinci Planda hedef verilmemiştir. Tablodaki rakamlar program hedefleri
rini kapsamaktadır.
(a) Tahmin

Tablo : 48'den de görüleceği üzere, Pamuk ipliği üretimi Birinci Plan dönemi sonunda 136 bin tona, ikinci plan dönemi sonunda ise 207 bin tona ulaşmıştır. Pamuklu dokumada Birinci Planda yüzde 6,5 olarak öngörülen yıllık ortalama üretim artışı yüzde 6,9 olarak gerçekleşmiştir. Buna karşılık ikinci plan döneminde öngörülen (1.095.000.000 metre/yıl) üretim düzeyine ulaşamamış, ancak 945.000.000 metre/yıl pamuklu dokuma üretilmiş, yurt içi talebin karşılanması ve ihracatın gerçekleştirilmesi stokların kullanımıyla sağlanmıştır.

Planlı dönemde özellikle ikinci plan döneminde sektörün toplam ihracatında önemli gelişmeler olmuştur. Birinci plan döneminde 18.1 milyon dolar olan sektör ihracatı ikinci plan döneminde önemli gelişmeye karşın öngörülen ikinci plan hedefinin bir miktar altında bulunmaktadır.

Sektörün 1972 yılı itibarıyla toplam ihracatının yaklaşık % 45'ini pamuk ipliği, % 21'ini pamuklu dokuma oluşturmaktadır. Başka bir deyişle, planlı dönemde pamuklu grubu malları, sektörün ihracatını büyük ölçüde etkilemiştir. Nitekim 1967 yılında mevcut olmayan pamuk ipliği ihracatı 1972 yılında 23.716 tona ulaşmış, yurda 26.284.314 \$ döviz sağlanmıştır. Aynı şekilde 1967 yılında yalnız 199 ton pamuklu dokuma ihraç edilip karşılığında 502.612 \$ lık döviz sağlanırken, 1972 yılında 5.624 ton pamuklu dokuma ihracat karşılığında 11.904.964 \$ lık döviz sağlanmıştır.

Dokuma ve giyim endüstrisi için planlı dönemde öngörülen yatırımlar ile gerçekleştirmeler şöyledir :

Dokuma ve Giyim End.	(1971 fiyatları milyon TL)					
	Birinci Plan Dönemi			İkinci Plan Dönemi		
	Plan Hedefi	Gerçekleşme	%'si	Plan Hedefi	Gerçekleşme	%'si
Yatırımlar	910	2.872	315,6	2.400	3.501	145,8

Kaynak : III. Beş Yıllık Plan, S. 342

Bu sektöre, planlı dönemde kamu ve özel kesim tarafından yapılan yatırımlar, yatırım payları ve gelişme endeksi ayrıntılı olarak Tablo : 42'de gösterildiğinden burada ayrıntıya gidilmemektedir. Ancak, uygulamanın plan hedeflerini aşmasının temel nedeni, bu sektörün türlü özendirme araçlarından yararlandırılışıdır.

VII. ÜÇÜNCÜ PLAN DÖNEMİNDE VE YAKIN GELECEKTE PAMUKLU TEKSTİL SANAYİNİN DURUMU

Üçüncü Plan dönemi hedeflerinin saptanmasında, sektörün yurt içi tüketimi karşılması yanında ihracata dönük gelişmesine de öncelik tanınmıştır. Yurt içi tüketimin % 8 artacağı tahmin edilerek dönem sonunda iç tüketimin ulaşacağı düzey aşağıdaki tabloda verilmiştir :

1. Pamuk İpliği ve Pamuklu Dokuma Yurtiçi Talep Tahminleri :

Mallar	Birim	1967	1972	İkinci Plan	Üçüncü Plan
				yıllık ortalama artış %	yıllık ortalama artış %
Pamuk ipliği	Bin Ton	130	189	7,8	300
Pamuklu dokuma	Milyon Mt	685	925	6,2	1.234

Kaynak : Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı

Bu dönemde özellikle pamuk ipliği ve pamuklu dokuma ihracatının hızla artacağı tahmin edilerek aşağıdaki tabloda gösterilen düzeye varacağı hesaplanmıştır :

2. Pamuk İpliği ve Pamuklu Dokuma İhracat Tahminleri :

Mallar	Birim	1967	1972	İkinci Plan	Üçüncü Plan
				yıllık ortalama artış %	yıllık ortalama artış %
Pamuk ipliği	Bin Ton	—	18	—	40
Pamuklu dokuma	Bin Ton	0,2	5,5	94,7	16

Kaynak : Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı

Yukarıdaki tablolardan da görüldüğü gibi, Plan döneminde iç tüketim ve ihracatta beklenen gelişmeler özellikle pamuk ipliği ve pamuklu dokumada hızlı bir üretim artışı zorunlu kılmaktadır. Bu dönemde, sektör üretiminin yılda ortalama % 8,6 artması hedef alınarak aşağıda verilen değerlere ulaşacağı tahmin edilmiştir.

3. Pamuk İpliği ve Pamuklu Dokuma Üretim Tahminleri

Mallar	Birim	1967	1972	İkinci Plan		Üçüncü Plan	
				yıllık ortalama artış %	1977	yüzde artışlar beş yıllık ortalama	yıllık ortalama
Pamuk ipliği	Bin Ton	136	207	8,8	342	65,2	10,6
Pamuklu dokuma	Milyon Mt	743	945	4,9	1360	43,9	7,6

Kaynak : Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı

Planlanan üretim, yurtiçi tüketim ve ihracat miktarlarında bugüne dek gerçekleşmeler aşağıda verilmiştir :

4. Pamuk İpliği ve Pamuklu Dokuma Üretim, Yurt İçi Tüketim ve İhracatında Gerçekleşmeler

Yıllar	Pamuk İpliği			Pamuklu Dokuma		
	Üretim	İç Tüketim	Ihracat	Üretim	İç Tüketim	Ihracat
1973	260	215	32,7	143	116 (990 Mİl. Mt)	5,2
1974 (*)	286	230	40,0	139 (1,185 Mİl.Mt.)	128 (1,085 Mİl.Mt.)	7,0
1975 (**)	385	250	50,0	149 (1,265 Mİl.Mt.)	141 (1,200 Mİl.Mt.)	10,0

(*) Tahmini değerler

(**) 1975 Programı değerleri

Kaynak : D.P.T. Yıllık Programlar

Yukarıdaki tablo incelendiğinde, pamuk ipliği üretimi plan dönemi sonunda 342 bin tona ulaşması hedef alınmışken, 1975 yılı sonu üretimi 385 bin ton olarak programlandığı görülmektedir. Pamuk ipliği üretimindeki kadar olmamasına karşın pamuklu dokuma üretiminde de planda öngörülen artışın üstünde bir gerçekleşme olmuştur. Bir taraftan plan üstü üretim fazlalığı diğer taraftan dünyada tekstil ürünleri ithal eden ülkelerin 1974 yılından bu yana ithalâta uyguladıkları kısıtlamalar Türkiye'de ve diğer tekstil ürünleri ihraç eden ülkelerde, stok artışı ve bunun sonucu tekstil sanayiindeki bunalımı doğurmuştur.

Üçüncü Plan döneminde pamuk ipliği ve pamuklu dokumada kurulu kapasite ve Sanayi Bakanlığı tarafından özendirilen hedefler aşağıda verilmiştir.

5. III. Plan Döneminde Öngörülen Pamuk İpliği ve Pamuklu Dokuma Kapasiteleri

Yıllar	İğ Sayısı			Tezgâh Sayısı		
	Kamu Kesimi	Özel Kesim	Toplam	Kamu Kesimi	Özel Kesim	Toplam
1973	427.024	1.218.546	1.645.570	7.825	24.682	32.507
1974	427.024	1.519.476	1.946.500	7.840	25.960	33.800
1975	427.024	2.086.860	2.513.884	8.000	26.673	34.673
1976	535.600	2.436.940	2.972.540	—	—	—
1977	562.744	2.785.940	3.348.684	—	—	—

Kaynak : D.P.T. Yayınlanmamış Çalışmalar

(—) Not : Bugünkü koşullarda 1976-77 yılları tezgâh sayılarını saptamak olanak dışıdır.

Yukarıdaki tablodan Üçüncü Plan dönemi sonunda bulunması planlanan 3.348.684 pamuklu iği, bir iğin üretimi yılda ortalama 148,5 kg. alındığında, yaklaşık olarak 500 bin ton iplik üretecektir.

Dünya'da 1968 - 1971 yılları arasında yapılan pamuk ipliği ithalâtı aşağıda verilmiştir.

Dünya Pamuk İpliği İthalâtı

	1968	1969	1970	1971
Toplam İthalât	268	293	327	374

Kaynak : Cotton World Statics.

Tabloda verilen geçmiş yıllara ait değerlerden yararlanarak, Dünya Pamuk İpliği ithalâtındaki artışın aynı kalacağı baz alınarak 1977 yılı sonunda tüm Dünya ithalâtının 660 bin ton olacağı hesaplanmıştır. Plan dönemi sonunda 500 bin tona ulaşacak pamuk ipliği üretiminin 300 bin tonu yurt içinde tüketileceğinden arta kalan 200 bin ton ipliğin ihraç edilmesi zorunluğu ortaya çıkacaktır. Dünya tüm ithalâtının üçte birini oluşturan 200 bin ton ipliği tümüyle ihraç etmemiz, Pakistan, Mısır, İtalya, Fransa, Portekiz, İspanya ve Yunanistan gibi büyük ihracatçı ülkelerin yanında oldukça olasılık dışı görülmektedir.

Pamuklu dokumada durum, pamuk ipliğinden oldukça farklı görülmektedir. Dünya'da 1968 - 1970 yılları arasında yapılan pamuklu

dokuma ithalâtına bakılınca, Türkiye'nin Plan dönemi sonunda öngörülen 16 bin tonun üstünde bir ihracatı gerçekleştirebileceği görülür.

Dünya'da Pamuklu Dokuma İthalâtı

(Bin Ton)

	1968	1969	1970
Toplam İthalât	698	722	692

Kaynak : Cotton World Statics.

Yukarıdaki tabloda, Dünya Pamuklu Dokuma ithalâtında bir dalgalanma görülmekte ise de, 1977 ithalâtı bu değerlerin çok üstünde oluşacağı tahmin edilmektedir. Böylece, Türkiye için daha çok dokuma ihracatı potansiyeli oluşmaktadır. Dönem sonunda oluşacak iplik birikimini önlemek için dokumaya şimdiden yönelmekle en uygun önlem alınmış olacaktır.

VIII. SONUÇ

Planlı kalkınma döneminde, pamuklu tekstil dalında Plan hedeflerini aşan ve gereğinden çok yatırım yapılmıştır. Uygulamadaki dikkatsizliğin, Plan ve hedeflerini izleme sorumlusu, her cins yatırıma «Teşvik Belgesi» veren Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı bünyesinde bulunan Teşvik ve Uygulama Genel Müdürlüğü'dür. Genellikle, Devlet Planlama Teşkilâtı tarafından pamuk ipliğinde minimum kapasite olarak saptanan, 25.000 iğlik her kuruluş son iki yıla kadar gümrük iade indiriminden yararlanmıştır. Ayrıca, yatırım indirimi ve ihracatta vergi iadesinin uygulanması, dokuma ve terbiye ünitelerine oranla daha ucuza mal olan iplik fabrikalarının kurulmasında yatırımcı özendirilmiştir. Ülkeyi pamuk ipliği enflasyonundan kurtarmak için bu durumda uygulanabilecek tek yöntem, bundan sonra yapılacak iplik yatırımlarını dondurmaktır; yatırımları dokuma ve terbiye ünitelerine yöneltmek olacaktır. Devlet Planlama Teşkilâtı'nın Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı'ndaki önerisi de bu yöndedir.

Dünya'da 1974 yılı ortasında başlayan ve halen sürmekte olan tekstil bunalımı, emperyalizmin genel bunalımının bir parçasıdır. Tekstil ürünleri ithal eden ülkeler, ithalât miktarında kısıtlamalar yaparak ihracatçı, ülkelerin elinde mal birikimine neden olmuşlar ve bunalımın bedelini bu ülkelere ödetmişlerdir. Dünya'da enflasyonist bir ortamın oluşması, kişilerin harcamalarında kısıntı yapmalarını zorunlu kılmış; bu kısıntı en büyük oranda giyecekte yapılmıştır. Gelişmiş ülkelerde pamuklu tekstil tüketiminin planlanan düzeye ulaşmamasının bir başka nedeni de pamukludan daha ucuz ve kullanışlı olan sunî ve sentetik tekstil kullanımının daha çok yaygınlaşması olmuştur. Bu bunalım, Türkiye'de küçük işletmelerin kapanması; büyük işletmelerin de iplik, dokuma ve terbiye ünitelerini içeren entegrasyona yönelmesi sonucunu doğuracaktır.

Tekstil sanayimizin makina ve yardımcı maddeler açısından yurt dışına bağlı oluşu, ulusal bir sanayi olmadığını göstermektedir. Emperyalist ülkeler tekstili az gelişmiş ülkelere bırakırken tekstil makina ve yardımcı maddeleri üretimi gibi daha kârlı dallara yönelmişlerdir. Ülkemizde, pamuk ekimi makinalaşma, gübre hammaddesi ve tarım ilaçları yönünden; tekstil sanayii ise makina ve yardımcı maddeler yönünden çok uluslu tekellerin denetimi altındadır.

Gelişmiş ülkeler, bir taraftan sattıkları makina ve yardımcı maddelerin fiyatlarını yüksek düzeyde tutarken; diğer taraftan aldıkları

tekstil ürünlerinin fiyatlarını da düşük saptamaktadırlar. Bu koşullar altında, ihracatta kâra geçme olasılığı bulunmayan yerli sermayeyi, siyasi iktidarlar, gümrük bağışıklığı, yatırım indirimi ve vergi iadesi gibi önlemlerle korumaktadır. Özel sektör, gerek hammaddeyi ve gerekse işçiliği Sümerbank'tan daha ucuza sağlamasına karşın yurt içi satışında aşırı kâr sağlamakta ve ayrıca devletin desteğini istemektedir.

İthal edilen tekstil makinalarına ödenen para ile ihraç edilen tekstil ürünlerinden sağlanan para arasındaki dengesizlik, Sanayi Bakanlığı'nun hazırladığı «Tekstil Makinaları İmalât Sanayii Raporu - 1975» etüdünde açıkça görülmektedir. Bu kaynağa göre, 1961 - 1970 yılları arasında tekstil makinaları ithalâtı için 1.429.500.000.— TL. ödemesine karşılık tekstil ürünleri ihracatından 568 milyon TL. sağlanmıştır. Makinalar için yapılan dış harcamaya yardımcı maddeler için yapılan harcamalar da eklenirse yukarıda verilen sayının 2 milyar lirayı aşacağı tahmin edilmektedir. Devlet İstatistik Enstitüsü verilerine göre, ise 1963 - 1972 döneminde Türkiye tekstil makinaları ithalâtı için 2.319 milyon TL. ödemiştir. İthalât ve ihracattaki dengesizlik 1975 yılına doğru daha da artmıştır.

Tekstil makinalarının yerli yapılabilme olanağı üzerinde bir karara varmadan önce Makina Kimya Endüstrisi Kurumu'nun 1967 yılında Alman Dornier firmasının lisansı ile dokuma tezgâhları ve 1970 yılında İtalyan Marzoli firmasının lisansı ile de iplik eğirme makinaları üretimine başlamasına değinmek gerekmektedir. Makina Kimya bu makinaların montajında henüz başarıya ulaşmış değildir. Kurumun en büyük başarısı, dış parayı % 60'dan % 40'a düşürmesi olmuştur. Üretilen makinalarda malzeme ve teknik yönden aksaklık görülmektedir. Tezgahlar fazla parça kırmakta ve kullanılan ağaç malzeme çok kısa zamanda kabarmaktadır. Yedek parça büyük bir sorun oluşturmakta ve sağlanmasındaki gecikme üretimde kayıp doğurmaktadır. Ayrıca, Makina Kimya makinalarından teknolojik yönden üstün kalitede üretim sağlanamamaktadır.

Kurulacak makina sanayinde, ihracata dönük tekstil sanayimizde, kaliteli ürün üretme zorunluğu ve ülkemizin makina gereksinmesinin karşılanmasından sonra ihracata yöneleceği görüşüne uygun bir teknolojinin getirilmesi ilkesi etken olmalıdır. Kaliteli makina üretimine de ancak araştırma ve geliştirmeye yer vermekle erişilebilir. Bütün bu sorunların çözümü ise, emperyalist - kapitalist sistemin dışında, bağımsız bir sanayileşme ile mümkündür.